

Eastern Review

TOM 14(2) 2025

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Eastern Review

TOM 14 (2) 2025

**WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**
ŁÓDŹ 2025

Member since 2019
JM14481

RADA PROGRAMOWA

Walenty Baluk (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska)

Roman Fiala (Wyższa Szkoła Politechniczna w Iglawie, Czechy)

Aistė Lazauskienė (Uniwersytet Witolda Wielkiego w Kownie, Litwa)

Vahatung Maisaia (Caucasus International University, Tbilisi, Gruzja)

Andrey Makarychev (Uniwersytet w Tartu, Estonia)

Natalia Petruk (Chmielnicki Uniwersytet Narodowy, Ukraina)

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor naczelny: *Michał Słowikowski* (Uniwersytet Łódzki)

Zastępca redaktora naczelnego: *Anatoliy Kruglashov* (Uniwersytet Łódzki)

Sekretarz: *Tomasz Limanowski* (Uniwersytet Łódzki)

REDAKTORZY TEMATYCZNI

Robert Czulda (Uniwersytet Łódzki), *Krystyna Dzwonkowska-Godula* (Uniwersytet Łódzki)

Alika Guchua (Uniwersytet Kaukaski), *Stanisław Kosmynka* (Uniwersytet Łódzki)

Bartosz Kowalski (Uniwersytet Łódzki), *Tomasz Lachowski* (Uniwersytet Łódzki)

Olga Nadskakula-Kaczmarczyk (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie)

Jakub Olchowski (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)

Magdalena Rekść (Uniwersytet Łódzki)

Siergiej Szwydiuk (Czerniowiecki Uniwersytet Narodowy)

REDAKTOR NAUKOWY TOMU

Michał Słowikowski

REDAKTOR INICJUJĄCY

Agnieszka Kałowska-Majchrowicz

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Bogusława Kwiatkowska, Marta Olasik

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Michał Pierzgalski

Czasopismo recenzowane

Lista recenzentów naukowych czasopisma dostępna na stronie: <http://iceer.uni.lodz.pl>

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych UŁ

© Copyright by Authors, Lodz 2025

© Copyright for this edition by University of Lodz, Lodz 2025

ISSN 1427-9657

e-ISSN 2451-2567

Spis treści / Table of contents

Timothy Bridgman

It Is Not Our Problem: Socio-Politics at the Olympic Museum in Lausanne 7

To nie nasz problem: socjo-polityka w Muzeum Olimpijskim w Lozannie 8

Krystian Pachucki-Włosek

The Role of the Shanghai Cooperation Organisation in Shaping the Security of Central Asian States 27

Rola Szanghajskiej Organizacji Współpracy w kształtowaniu bezpieczeństwa państw Azji Centralnej 28

Piotr T. Przybytek

Geopolityka w reportażach Konstantego Srokowskiego – W stolicy białego cara (1904) i Likwidacya caratu (1905) – na tle prekursorskiej myśli geopolitycznej (polskiej i rosyjskiej) (cz. I) 59

Geopolitism in the Reports of Konstanty Srokowski – W stolicy białego cara (1904) and Likwidacya caratu (1905) – On the Prescription of Geopolitical Thought (Polish and Russian) (part I) 60

Piotr T. Przybytek

Geopolityka w reportażach Konstantego Srokowskiego – W stolicy białego cara (1904) i Likwidacya caratu (1905) – na tle prekursorskiej myśli geopolitycznej (polskiej i rosyjskiej) (cz. II) 87

Geopolitism in the Reports of Konstanty Srokowski – W stolicy białego cara (1904) and Likwidacya caratu (1905) – On the Prescription of Geopolitical Thought (Polish and Russian) (part II) 88

Aleksander Zalech

Kultura strategiczna Litwy 113

The Strategic Culture of Lithuania 114

Ewa Flaszyńska

**Migranci z Ukrainy w systemie instytucjonalnym polskiego
ryнку pracy w świetle danych administracyjnych: wyzwania
integracji systemów danych publicznych** 137

***Ukrainian Migrants in the Institutional System of the Polish
Labour Market: Challenges of Public Data Systems Integration*** 138

Anton Chelyuskin (Czeluskin), Sylwester Woźniak

**Rosyjskojęzyczne media elektroniczne jako narzędzie
programowania ruskiego miru** 163

***Russian-language electronic media as a tool for programming
the Russkiy Mir*** 164

Lt. Col. (res.) Cezary Pawlak, Naimul Hamid Riaz

**India's Policy Towards Bangladesh in the Context of the
China-India Rivalry** 181

***Polityka Indii wobec Bangladeszu w kontekście rywalizacji
chińsko-indyjskiej*** 182

Timothy Bridgman*

 <https://orcid.org/0000-0001-8796-2736>

It Is Not Our Problem: Socio-Politics at the Olympic Museum in Lausanne

Abstract

This research examines how the Olympic Museum in Lausanne addresses sociopolitical issues occurring at past Olympic Games in its permanent exhibitions. It provides a background on the previous Olympic political policy and the Olympic Stakeholder theory, implying the existence of a sociopolitical arena in Olympic sport, then identifies exhibits within the museum that convey overtly sociopolitical messages. Themed observational evidence taken from two separate museum visits is used to provide the basis of a claim that the museum has increased the recognition of the Olympic Games as a sociopolitical arena. Yet, an interview with the museum did not confirm this finding, as, instead, the museum sought to distance itself from both the subject matter and academic research. The conclusion offers an explanation of the museum's actions in terms of the denial of political responsibilities and the rejection of the concept of the politics of display.

Keywords: Olympic Museum Lausanne, International Olympic Committee, Olympic Games, sociopolitical arena, sport heritage, public sport history, the museum politics of display, political proxy

* University of Lodz, e-mail: timothy.bridgman@uni.lodz.pl

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 2.12.2025. Verified: 27.03.2026. Accepted: 31.03.2026.

Funding information: Faculty PhD Student Grant awarded by the Faculty of Politics and International Relations, University of Lodz, Poland. **Conflicts of interest:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the Author in the preparation of the work is:** 100%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

To nie nasz problem: socjo-polityka w Muzeum Olimpijskim w Lozannie

Streszczenie

Artykuł analizuje, w jaki sposób Muzeum Olimpijskie w Lozannie odnosi się w swoich stałych ekspozycjach do kwestii społeczno-politycznych występujących podczas wcześniejszych igrzysk olimpijskich. Przedstawia tło wcześniejszej polityki olimpijskiej oraz teorii interesariuszy olimpijskich, sugerując istnienie społeczno-politycznej areny w sporcie olimpijskim, a następnie identyfikuje eksponaty w muzeum, które przekazują treści wyraźnie społeczno-polityczne. Tematyczne obserwacje zebrane podczas dwóch oddzielnych wizyt w muzeum stanowią podstawę twierdzenia, że muzeum w większym stopniu zaczęło uznawać igrzyska olimpijskie za arenę społeczno-polityczną. Jednak wywiad przeprowadzony z przedstawicielami muzeum nie potwierdził tego wniosku, ponieważ instytucja ta starała się raczej zdystansować zarówno od samej tematyki, jak i od badań akademickich. W zakończeniu zaproponowano wyjaśnienie działań muzeum w kategoriach zaprzeczania odpowiedzialności politycznej oraz odrzucenia koncepcji polityki ekspozycji.

Słowa kluczowe: Muzeum Olimpijskie w Lozannie, Międzynarodowy Komitet Olimpijski, Igrzyska Olimpijskie, arena społeczno-polityczna, dziedzictwo sportowe, publiczna historia sportu, muzealna polityka ekspozycji, pełnomocnik polityczny

Introduction

The Olympic Museum in Lausanne, Switzerland, is the largest sports museum dedicated to the greatest international multi-sport event in history. The museum was conceived and built during the International Olympic Committee (IOC) presidential term of Juan Antonio Samaranch, who first began supporting the collection and exhibition of historical evidence on the Olympic Games in the 1980s (Müller, 1993). On 23 June 1993, a permanent Olympic Museum opened on the day of the 99th anniversary of the founding of the IOC and one day before the commencement of the IOC's 100th Session. The three-floor museum is situated in a picturesque park overlooking Lake Geneva on Ouchy Quay.

Twenty years later, the original Olympic Museum underwent a major renovation completed in December 2013, and it was this museum that could be experienced up until the end of the Paris Olympic Games in August 2024. For the 2013 renovation,

the museum started its “rebirth with a strategic paper ... encompassing 107 pages with around 300 possible ideas for the future of the museum” (Wacker, 2014: 18). The overarching idea was agreed that “the purpose of The Olympic Museum is to help people understand and share the ‘Olympic idea’ over and above celebrating the Games themselves, and to highlight the Games’ contribution to the societies of yesterday, today and tomorrow” (Press Kit for the Opening of the Museum, 2013, as cited in Wacker, 2014: 3). President Samaranch further explained this reasoning in a statement by expressing that “the very term ‘museum’ should also be dusted off; and the designation ‘visitor’ should be rendered more dynamic and replaced by a word such as ‘participant’, or even ‘explorer’” (Samaranch, 1991: 62). While most museums traditionally focused on the past, the renovated Olympic Museum was to be fixed on offering a vision for a better future and becoming a contemporary educational environment designed to “observe and outline cultural developments” by asking “questions about socio-cultural phenomena” (Wacker, 2014: 17). To achieve this goal, it would be necessary for the museum to address the many various sociopolitical issues surrounding the Olympic Games, which would provide a difficult challenge for the museum’s curators, as political interference at past events has represented some of the Games’ lowest points, yet overcoming these obstacles has also been one of the main sources for growing and solidifying their future strength (Boykoff, 2017; Cottrell, Nelson, 2011).

Operationally, the Olympic Museum in Lausanne sits as an integral part of the Olympic Foundation for Culture and Heritage (OFCH), established in 2011 by the IOC to manage its cultural assets, with the OFCH Director, currently Angelita Teo, holding a senior member position within the IOC executive administration. Traditionally, the Olympic Museum in Lausanne’s running costs were subsidised from IOC profits with about one-quarter of its budget covered by the Museum revenues from entrance fees, royalties, shop, restaurant, and sponsors (Chappelet, 2008). Geographically located outside the IOC’s main headquarters in the Olympic House, Vidy, Lausanne, the Museum has enjoyed moderate autonomy in curatorial decisions (Chappelet, 2008) while always remaining under the oversight of the OFCH and the Culture and Olympic Heritage Commission. This relationship positions the Museum as a cultural department of the IOC, with the additional responsibility of running the Olympic Museums Network (OMN), i.e. a global network of 37 member museums across the world, with the purpose of ensuring that all Olympic museums remain compliant with the regulations and ethics of the International Council of Museums (ICOM) (Olympic Museum – Olympic Museum Network, 2025).

This study asks if the Olympic Museum in Lausanne is successful in its intention of introducing visitors to the complex sociopolitical arena of the Olympic Games. To answer this research question, the study examines the Museum’s inclusion and representations of key sociopolitical moments at past Olympic events as displayed

in the Museum's permanent exhibitions. It hypothesises that as the Olympic Museum is situated in a fixed location and with static exhibitions curated with cultural hindsight, it might be possible to achieve this goal, unlike during an Olympic competitive event, where unforeseen circumstances involving the host, the participants, and the global political environment change every time.

Theoretical background

In recent academic literature, the study of sports heritage within museums has often highlighted the difficulties in preserving and presenting sport, with scholars criticising sports museums, emphasising how such institutions frequently prioritise commodification, branding, and simplified historical description over deeper societal reflection (Appel, 2015; Brabazon, 2006). Within this literature, football club museums in England, both at the national level and at the club level, are singled out for not adequately addressing complex regional, minority, and gender issues, failing to acknowledge or recognise that sport also serves to structure our communities as an “organizing function in identity politics” (Brabazon, 2006: 47). Appel even argues that many sports museums may even fail to meet the International Council of Museums (ICOM) definition of a museum (Appel, 2015), which states “A museum is a non-profit, permanent institution in the service of society and its development, open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits the complex regional, minority, and gender issues, so failing to acknowledge or recognise that tangible and intangible heritage of humanity and its environment for the purposes of education, study and enjoyment” (Internationaler Museumsrat, 2017: 29).

For this reason, the intersection of sport history and the public's engagement in sport heritage has become a growing area of academic inquiry, with some scholars advocating for sport historians to engage more with public sport history (Kossouth, Adams, 2013), while others call for museum curators to engage more with academic researchers (Moore, 2013) or point out the need to form partnerships if either wishes to engage diverse audiences (Reilly, 2015). All of these studies, published in reputable sport history journals, eventually arrive at a similar conclusion: that while museums excel in collections management and audience communication, they may lack the depth of academic knowledge required to contextualise exhibits within broader societal and cultural frameworks. Reilly summarises the gap that requires bridging in the following way: “Little is understood about the role and value of sporting heritage, and sporting collections are rarely used to inform historical study” (Reilly, 2015: 1778).

In Daryl Adair's seminal article titled “Where the Games Never Cease: The Olympic Museum in Lausanne” (2004), the contention over the differing objectives

in how sports museums should portray the past can be seen in two excerpts taken from the Olympics' in-house produced subscription magazine titled *Olympic Review*. Firstly, a comment from Francoise Zweifel, the Director of Olympic Museum from 1998 to 2003, is provided: "The museum cannot be understood as something apart from the IOC. The museum forms a part of the IOC because it is at the service of the Olympic Family... our priority is to fulfil the educational objectives of the IOC" (Palacios, 1995, cited in Adair, 2004: 55–56). Then a citation from Simon Hudson, sports tourism academic researcher, criticises this with the claim that "[t]he Olympic Museum is museologically strong but intellectually weak. It does not encourage discussion of today's great [sporting] controversies – money; the growing pre-eminence of black athletes; athletics and national prestige; the definition of 'physical fitness'; the meaning, if any, of the 'Olympic spirit'" (Editor, 1996, cited in Adair, 2004: 61). These clearly show the museum's predicament at hand, namely – should the museum conform to its owner's or historian's requests, and is it possible to do both?

The IOC and their sports mega-event (SME), the Olympic Games, can be defined as a specific type of international organisation known as a Sports International Non-Government Organisation (SINGO). A SINGO is an international organisation overseeing global sports activities that was not established by inter-governmental agreement, but, rather, is a not-for-profit organisation independent of governmental entities, yet operating transnationally in its activities (Allison, Tomlinson, 2017). The world's two largest SINGOs are the IOC and the Fédération Internationale de Football Association (FIFA), both of which function on a worldwide scale, able to transcend national and global systems due to their enormous public and state support (Allison, Tomlinson, 2017). In the case of the Olympics, the IOC allocates the Games to a new host city every four years, which then forms an organising committee to execute the event. In a perfect world, the location and year would be irrelevant as the Olympic Charter provides rules and regulations to create a level playing field across all areas of sport, politics, human rights, and more. The Olympic Charter's Rule 50(2) clearly states the following: "No kind of demonstration or political, religious or racial propaganda is permitted in any Olympic sites, venues or other areas" (Olympic Charter: In Force as from 30 January 2025: 94).

In the official IOC documentation, one can trace the origins of the IOC policy on politics in Olympic sports from the 1950s up until the opening of the Olympic Museum in 1993. As the 1968 Mexico City Games approached, the then IOC President Avery Brundage (1952–1972) sent a personal correspondence to the United States Olympic Committee, stating the following: "Any demonstrations or irregularities of any kind that will interfere with the dignity of the Games will not be tolerated" (Brundage, 1968a). This was said in the firm belief that "if participation in sport is to be stopped every time the politicians violate the laws of humanity, there will

never be any international contests” (Brundage, 1968b). The next IOC President, Lord Killanin (1972–1980), declared in official correspondence that “the Olympic Games are a sports field and not a political arena” (International Olympic Committee, 1976), asserting great confidence in his supposition that “the Olympics do surpass all political and ideological barriers” (Ecker, 1996: 113). Then, when Juan Antonio Samaranch took over as the IOC President (1980–2001), a definite change could be seen as he describes the IOC in official correspondence as “a nonpolitical voluntary body [...] which has ‘the heavy task and responsibility of forming a bridge’ between two worlds” (Minutes of the 88th Session of the International Olympic Committee (Los Angeles, 25–26 July 1984), claiming that this is possible as “the Olympic movement has become the largest social force of the modern world” (Samaranch, 1983).

The time of the completion and opening of the 2013 renovation exactly aligns with the end of the following IOC President, Jacques Rogge’s, term in power from 2001 to 2013. Unlike Samaranch, who had experience in domestic politics and international political relations, Rogge possessed no such prior experience, instead coming from a background as a top-level athlete and an orthopaedic surgeon. In 1998, Rogge would publicly warn the Sydney organising committee of the Olympic Games in the run-up to Sydney Olympics that the Games “would not be abused or utilized by normal political discussion” (cited in Jeffery, 1998), only then to declare at the 2008 Beijing Olympics that “the events in Tibet are a matter of great concern to the IOC”, while maintaining the Olympic Games served as a “catalyst for change, not a panacea for all ills” (cited in News Agencies, n.d.). In Helen Jefferson Lenskyj’s *The Olympic Games: A Critical Approach*, the author devotes an entire chapter to the claim that “sport and politics don’t mix” in order to try to resolve where exactly the IOC stands on the issue of socio-politics and sport (2020).

The sociopolitical arena is the area in which SINGOs, the state government, and civil society interact and combine. The term ‘sociopolitical arena’ can be found originating within the field of the corporate stakeholder modelling theory, as illustrated in the 2002 book titled *Redefining the Corporation: Stakeholder Management and Organizational Wealth* (Post et al., 2002). In this volume, the authors explain the category as follows: “In addition to being located within a resource field and an industry structure, the firm is also located within a social and political environment that includes individuals, groups, and interests that contribute to, and/or bear the risk of, its wealth-generating activities”, and these outer stakeholders can include “governments, local communities and citizens, and relevant private and voluntary organizations” to whom “it can no more ignore these stakeholders than it can operate without resources or ignore the features of its industry structure” (Post et al., 2002: 55). They conclude by emphasising that corporate organisations must realise that they also exist as stakeholders in a larger society and “that they need to preserve the integrity of physical and social systems as a basis for their own continued existence” (Post et al., 2002: 92).

To apply the concept of the sociopolitical arena to the Olympic Games, numerous stakeholder models have been created to explain the main parties and their interests within the Olympic system. In 2010, Chappelet and Swiss sports governance researcher Michaël Mrkonjic first introduced the thematic categories of salience and legitimacy into the Olympic stakeholder model (Chappelet, Mrkonjic, 2010). In 2013, Chappelet then partnered with Canadian social responsibility researcher Milena Parent to create the first Olympic stakeholder model to identify and define the sociopolitical area in Olympic sports as a part of the Olympic system. The model is shown below.

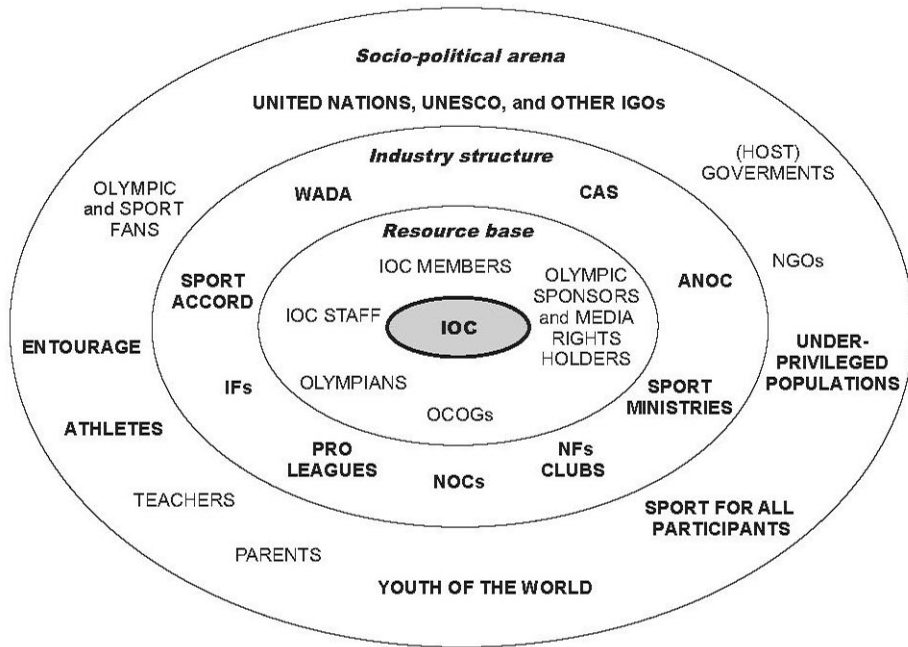

Illustration 1. Parent and Chappelet's the Olympic Stakeholder View from 2013 (Parent, Chappelet, 2013: 212)

Within Parent and Chappelet's sociopolitical arena, influence can be exerted from both directions, with the IOC's top-down policies influencing society and bottom-up civil movements impacting governance, and state governments constantly getting into the mix. Detachment from the sociopolitical arena is something that can also be pursued by both the IOC and individuals, such as athletes. In these cases, there is a rejection of the sociopolitical arena in favour of focusing on the task at hand of competitive sport only.

Museum field visits

The research challenge for this paper was to examine the overtly sociopolitical exhibits contained within the Olympic Museum's permanent exhibitions as a means to identify the IOC's policy on sport and politics. To achieve this goal, field observations were conducted during two visits to the Olympic Museum in Lausanne. The methods used to collect data were based on thematic direct observation documented through note-taking and photography. A structured approach using pre-selected themes was used to identify exhibits holding sociopolitical significance. These themes were based on the researcher's prior knowledge of socio-politics at the Games and included: US Black civil rights, armed conflicts, refugees and asylum seekers, national identity, gender parity, and Indigenous peoples' claims. The sociopolitical items identified within this study included sculptures, signs, displays, and multimedia presentations. The study did not include exhibits within temporary exhibitions, décor within the restaurant area, or items available for purchase within the gift shop.

Field visit 1: 21–22 April 2023

As visitors enter the museum complex, they must first walk through the Olympic Park. The Olympic Park is a sculpture park housing a collection of works and the Olympic Cauldron with the Olympic Flame. After entering the building's main entrance, the visitor is guided up a grand spiral staircase to begin their tour of the museum, starting on Level 1, 'The Olympic World', representing the museum's first and most important permanent exhibition. This floor attempts to provide background on the Olympic movement, stretching back from ancient times to the modern day. Upon completion of Level 1, the visitor then descends to Level 0, 'The Olympic Games', which is the floor dedicated to competitive sports events and the participating athletes, equipment, and technologies. Upon completion of this floor, the visitor finally descends to the basement on Level -1, 'The Olympic Spirit', where the Olympic athletes get the opportunity to tell their stories through personal testimonies, interactive exercises, and exhibits detailing the athletes' involvement in the Games.

When a visitor first enters the Olympic Park, they may do so from three directions on one of four paths. The main path connecting the quayside to the building's main entrance is called the Olympic Steps. These are steps with the names of people who have lit the Olympic cauldron and include steps for '1996 ATLANTA M. Ali', '2000 SYDNEY C. Freeman', and '2020 TOKYO N. Osaka'. For those wishing to take a gentler route to entrance, a winding path is also provided up from the quay where visitors can see exhibits such as 'Young Girl With a Ball 1989, Fernando Botero (COL), 1932', or there is an asphalt road at the back of the building where

we immediately encounter the sculpture 'Non-Violence [1980], Bronze copy made 1997, Carl Fredrik Reuterswärd [Swe]', or from the (metro) side where 'Haida Olympic Totem Pole [2009] – Jim Hart [Can] – a symbol of Canadian First Nations indigenous culture' is the first exhibit seen. All these exhibits can stimulate reflection on the sociopolitical connections between sport and politics. The Ali, Freeman, Osaka steps are to remind us of the ongoing racial discrimination in the world, the Young Girl with Ball is about promoting the inclusion of women in sport from a young age; the Non-Violence statue of a twisted gun is a copy of an artwork placed outside the UN building in New York to commemorate the assassination of John Lennon; and the totem pole emphasises the indigenous people's claims over their lands as well as bringing back memories of the opening ceremonies at Montreal 1976 and Sydney 2000. It should be noted that the totem pole and twisted gun are both positioned in the most remote locations in the park, as far away from the main building as possible.

As visitors enter into the opening exhibition on Level 1 – 'Olympic World' – they will encounter exhibits on the ancient Olympic Truce 'Ekecheiria' that suspended all regional conflicts over the period of the Games (Syrigos, 2009), the first ever Olympic flag (the five-ring logo representing the continents and now brand copyrighted), the Olympic torches exhibition (including the torches held by Mohamad Ali, Cathy Freeman, and Naomi Osaka), the Olympic Opening and Closing Ceremonies display (containing fun and festivities from over the years but nothing on the controversies such as the Parade of Nations in Moscow 1980), and, finally, the Olympic Timeline/Fresco: 1896–2014 (with the briefest mention of Tommie Smith and John Carlos for Mexico City and their Black Power salute in 1968). If there are any sociopolitical messages contained on Level 1, they are buried deep within the contexts of the exhibits that instead exist to tell the story of the Olympic Games' development in its own separate world. Level 0 – 'Olympic Games' – adopts a similar approach as here one can find various items associated with the athletes such as a running shoe belonging to Jesse Owens (US) from the controversial Berlin 1936 Games now remembered as the Nazi Olympics or Hitler's Games (Berlin Stories, 2016), a Jersey belonging to the unified Korean ice hockey team (KOR) from the 2018 PyeongChang Game's attempts to reunify the two Koreas (Neto, n.d.), and a tennis racket used by Naomi Osaka (JPN), who at the time of the Tokyo 2020+1 was one of the most prominent supporters of the Black Lives Matter movement (Jiwani, 2020). All these artefacts were obtained directly from the athletes at the time of the occurrence, and the sociopolitical meanings behind them have not been overtly pointed out in the displays but left up to the visitors to realise and decode.

The Level –1 'Olympic Spirit' exhibition is different and is the zone where socio-political issues are addressed and where visitors finally encounter the complex interplay between sport, politics, and the outside world. Level –1 contains the

overtly political items: War Between the Sons of Light and the Sons of Darkness – Eli Ilan (ISR), Bronze, a memorial statue for the Munich Massacre in 1972; the actual (Olympic) Truce Wall relocated from London 2012, which was signed by the athletes in support of the Olympic Truce initiative; the Olympic Truce Video booth, where one can learn more about the relaunch of the modern version of the ancient Olympic armistice in 1992/4; a copy of ‘Olympic Korean Peninsula Declaration’ and a photograph of the Koreas marching under the same flag at the Opening Ceremony that both served as initiatives to improve relations between the two Koreas at PyeongChang 2018; and the Refugee Team Video booth with an explanatory video of Refugee Team initiative started in Rio 2016. Level –1 is the most remote floor of the museum and these exhibits have been placed in the remotest locations within the Museum, with the War Between the Sons of Light and the Sons of Darkness sculpture placed arguably in the darkest and most isolated corner of the museum, and the Olympic Truce and Refugee Team videos in self-contained viewing booths where even the official audio guides must be turned off. Level –1 is at the end of the whole museum experience, clearly requesting visitors to first collect all the background information needed before proceeding onto the final complex issue of interpreting the sociopolitical arena and Olympic sports.

Field visit 2: 29 August 2024

Upon the first visit in 2023, the researcher experienced the museum’s permanent exhibitions in a form closely related to its original 2013 renovation. On the 2024 visit, while the Olympic Park and Level 0 remained nearly identical, Level 1 – ‘Olympic World’ – which is the main exhibition, had undergone a major update with many items previously in other areas now relocated into the new exhibition and with other existing displays being updated.

MOVED OR UPDATED
War Between the Sons of Light and the Sons of Darkness (previously Level –1): This bronze work by Eli Ilan (ISR) commemorates this unprecedented drama. “HOSTAGE-TAKING IN MUNICH 1972. In the early hours of 5 September, a Palestinian group succeeded in gaining access to the Olympic Village (70 blocks and several bungalows). Having avoided police surveillance, the terrorists took several members of the Israeli team hostage. Before being neutralised (five were killed, the other three captured), the terrorists executed all their 11 hostages. During the operation, a German policeman was also killed. The sports competitions were halted for 34 hours before being resumed. Since then, the security of the Village and the athletes had been a major concern for the host cities” (text from item sign). Truce Wall, London 2012 (previously Level –1): “Since 1993, in partnership with the UN, the Member States are called upon at the UN General Assembly to respect the Truce during the Games” (text from item sign), with athletes and officials in the Olympic Village being invited to show their support by signing a Truce Wall. This is the Truce Wall from the London 2012 Games, containing signatures from many of the athletes participating in the event.

Olympic Torches Display (updated):

We can now watch Mohamad Ali and Cathy Freeman light the Olympic cauldron, as both are singled out for special mention. There is also a photograph of the first Olympic Refugee team from Rio 2016 hung up as part of this display, linked to the display's main theme. "Torch carried by Anjelina Nadai LOHALITH and signed by the ten members of the Refugee Olympic Team" (text from item sign).

Olympic Opening and Closing Ceremonies Display (updated):

"Every ceremony is an opportunity for dazzling performances orchestrated by the greatest talents of the day. The magical event is nevertheless scrupulously regulated because it has to comply with a very precise protocol laid down by the Olympic Charter" (text from display sign). This display is the last one on Level 1, and upon leaving, all visitors must walk directly past a male mannequin wearing an orange/pink latex catsuit and a feather boa. No details are provided on the outfit, but it is definitely an artistic creation endorsing the inclusion of LGBT+ into the Games.

NO CHANGE

the Ekecheiria information Display;
the First Olympic flag;
the Olympic Timeline/Fresco (except for recent Games).

Museum interview

To confirm the accuracy and integrity of reading the changes made to the museum exhibitions, it was necessary to obtain an interview with a senior member of staff at the Olympic Museum Lausanne. For this, a one-hour online interview was conducted with Exhibitions & Programmes Senior Manager Anne-Cecile Jaccard on 30 September 2024. The interviewer was not permitted to record the interview but was allowed to take notes. A summary of the key issues covered by the interviewer is provided below:

Q1. There are many exhibits and displays with sociopolitical associations both inside and outside of the museum. Please, can you explain the museum's curation policy on the politics of sport and the Games?

The interviewee emphasised that two issues needed to be cleared up immediately: 1) The museum does not use the 'political activism' phrase in relation to any museum display or exhibit; 2) No sociopolitical agendas have ever affected the selection or positioning of any item (including the Truce Wall, the refugee team display, or the Munich Massacre statue).

Q2. So does the Olympic Museum accept the claim that the Olympic Games exhibitions exist within a larger sociopolitical area?

The museum regards the Olympic Games as possessing a separate and unique story, and so seeks to convey this story by obtaining Olympic artefacts directly from the time and place of the Olympic events. For example, the interviewee explained that while Tommie Smith and John Carlos have been included in the Olympic Timeline Fresco for 1968, there is no further mention of them, simply because the museum has been unable to obtain artefacts from the authentic time and place of the occurrence of their most well-known actions.

Q3. Is the museum under an obligation to support the sociopolitical initiatives conceived and promoted at past and present Olympic Games?

The interviewee explained that the museum functions independently of the IOC and host organising committees. When further asked about the significance of the Canadian First Nations totem pole situated in the Olympic Park, the interviewee explained how the Olympic Park was not owned by the museum, but by the city of Lausanne, which grants permission to exhibit items. This item was included, as the eagle sitting on top of the pole has the Olympic rings carved onto its chest and was in its current position after being relocated due to problems with ants.

Q4. Please explain the Museum's curation policy for the new Level 1 update. Many of the most important sociopolitical items from the remotest floor, Level -1, have been moved into prominent positions on the museum's main exhibition floor. Is this in any way related to the increased importance given to socio-politics at the recent Paris 2024 Games?

The interviewee confirmed that the museum's current main exhibition has been updated, but they do not consult with any host organising committee before making such updates. In 2024, upon the closure of the 2024 Paris Olympics, work began on updating Level 1 – 'Olympic World' – and the exhibitions seen by the researcher on 29 August 2024 were part of a larger restructuring where the space currently used for temporary exhibitions is due to become incorporated into Level 1 and Level -1 'The Olympic Spirit' was closed to be transformed into a new temporary exhibition space.

(A.-C. Jaccard, personal communication, 30 September 2024)

In response to all the issues raised above, the interviewee made it openly clear that the role of the museum was defined solely as updating the historical story of Olympic Games events, and she strongly recommended that all visitors should take a guided tour or audio tour to experience a correct and accurate version of this story. The Museum's priority and focus was given to promoting the authentic 'origin story' for every item in exhibitions, and not to develop any contextual sociopolitical stories that can become associated or attached with an item. All items' meanings lie within that object at the time of its creation and appearance at the Games, and all the plurality of meanings should be avoided, as it is the museum's role to preserve an authentic, single, and original meaning. No recognition or acknowledgement of any influence of any sociopolitical issues was given at any time.

At this point, the reader should be informed that the interviewee had consented to the interview only after considerable persuasion. The researcher originally requested an interview via e-mail, but they received a standard response that the museum does not give interviews to academic researchers. Next, the interviewer approached the Olympic Studies Centre (OSC) staff directly while on a research visit to Lausanne, who then contacted the museum and arranged a date/time, which was cancelled on the day without notice. The OSC staff then continued to pursue the museum on the researcher's behalf, and the final interview took place online one month later.

An analysis of the museum interview

Whereas the materials observed by the researcher during the two field visits provided observational evidence that the Olympic Museum was now prioritising sociopolitical issues in its main exhibition, the interviewee wished to firmly dissociate the museum from any such conclusion in favour of more neutral IOC policy and values. At the time of the occurrence, and following their reluctance to provide an interview, this left the researcher both confused and frustrated with a feeling of being brushed off. For a long time afterwards, the researcher remained unable to justify or explain the museum's response in what amounted to a blanket refusal to engage in outside academic research. Over time, however, the researcher has now come to understand the interviewee's words in the context of two theoretical concepts: political proxies and the politics of display.

Scott R. Jedlicka (2018) describes mega-SINGOs such as the IOC as “the fulcrum on which the relationship between ‘sport and politics’ rests”, emphasising that they not only “manage international sport (as a discrete set of activities) but also coordinate external stakeholder interactions with international sport (as a social phenomenon)” (Jedlicka, 2018: 290). From such a perspective, it is largely accepted that state governments should step away from becoming involved in SMEs, and national politicians should accept the Olympic Law within their state. This sets up the scenario where nations in a political conflict could end up competing against each other in an Olympic event that claims to be depoliticised yet serves as a grudge match with the Games as a conduit through which to fight out a proxy war. Proxy wars are “conflicts in which a third party intervenes indirectly in a pre-existing war in order to influence the strategic outcome” when the two sides in conflict wish to “avoid engaging in direct, costly, and bloody warfare” (G. Brown et al., 2018: 1112). This was particularly evident during the Cold War, when both Eastern and Western nations used the Games to signify global superiority through results in the medal tables or even boycotting each other's Games (Kobierecki, 2020). It is according to this same logic that George Orwell famously described sport in his 1945 essay “The Sporting Spirit” as “war minus the shooting” (Orwell, 1945).

With this, the IOC has a great global political responsibility passed over to it in the world's collective hope that sport can unite under a common collective goal. However, it is never just that simple, and academic theorists in the politics of display in museums openly acknowledge that there will always be much more than meets the eye to the inclusion of political exhibits displayed in any museum. As Sharon Macdonald succinctly explains, for museum exhibits “politics is, therefore, a matter of (often implicit) negotiation: a dynamic power-play of competing knowledges, intentions and interests” (Macdonald, 1998b: 3) that should be accepted and not avoided. In the closing chapter (“Afterword: From war to debate”) of the book of collected articles entitled *The Politics of Display: Museums, Science, Culture*, the

author/editor concludes: “Political worlds in which knowledges are situated are complex and multivalent, and populated not only by ambitions and plans but also by materials and other, maybe conflicting, beliefs and positionings, including those of ‘the public’ (or, better, ‘publics’)” (Macdonald, 1998a: 198).

SINGOs, such as the IOC, provide fascinating anomalies for researchers, as SME owners are unique among INGOs “in that they have what amounts to a monopoly on that which they regulate” (Bowersox, 2016: 258). However, while the Olympic Museum can consider itself a part of a separate world, additionally it should be recognised as part of the cultural arm of the IOC that is also inherently located within a larger sociopolitical arena. This is shown in Parent and Chappelet’s (2013) ‘The Olympic Stakeholder View from 2013’, where the IOC, the host, and the sponsors are within ‘Resource Base’; IGOs, teachers, olympic and sport fans are contained within ‘Socio-political arena’; and olympians or athletes are included in both. The Olympic stakeholder modelling theory emphasises the need for the IOC to acknowledge this dual role as both a SINGO and a cultural institution, which have both become openly manifest in the exhibits held within the Olympic Museum in Lausanne. That being said, the museum has chosen to adopt a different approach.

Conclusion

For the Paris 2024 Games, the policy on athlete sociopolitical expression changed to allow free comment in all but five moments: the opening and closing ceremonies, medal ceremonies, during competition, and within the Olympic Village. However, for the first time, the IOC permitted mixed areas such as press centres, press conferences, interviews, team meetings, traditional or digital media, social networks, as well as pre-competition moments where athletes could express sociopolitical agendas “under certain conditions” (Muñana, 2024). The researcher thought they had observed evidence to suggest that a similar policy had been adopted in the 2024 update of the main exhibition floor in the Olympic Museum in Lausanne, but this was denied by the Museum.

The Olympic Museum may have a point. It is necessary to remember that at the time, “during their heyday, athletes such as Muhammad Ali, Tommie Smith, and John Carlos were loathed by the American mainstream” (L.E.C. Brown, Foxx, 2021: 55), and much of the general public remains against sports celebrities overstepping their “boundaries of expertise” (Darnell, 2012: 16), but that was also the main point of this research. The researcher wished to test whether the Olympic Museum, located in a fixed location, with static exhibitions curated with cultural hindsight, would have a better chance of acknowledging their existence within a sociopolitical arena than during a live SME. However, following the interview,

one can assume that a SINGO, such as the IOC, “should find it easier to get involved in international relations if focused on their main area of interest – the ‘apolitical’ sport” (Kobierecki, 2022: 323).

Back in 1993, on the day of the Museum’s opening, Professor Norbert Müller from the University of Mainz in Germany was asked to deliver a key speech entitled “Why an Olympic Museum?” (published in the *Olympic Review* in July/August 1993), where he explained the importance of understanding the recognition that the museum provides a record of the Games’ continuous goal to include “emancipatory developments, some deliberate, some forced” (Müller, 1993: 310). This seems to also be recognised by the IOC’s policy enabling mixed areas for athlete sociopolitical expression, by the OSC’s assistance in continuing to support this research, and by the Museum in their choice of positioning key sociopolitical exhibits in their 2024 main exhibition update.

However, the reality appears to be that rather than embracing the sociopolitical arena, the Olympic Museum would prefer to avoid all discussions on the subject, or – even better – disengage and then pass it on. By not acknowledging socio-politics and not cooperating with academic researchers, the museum is, in effect, withdrawing from further research into integrating the corporate stakeholder modelling theory into its curatorial practices and handing over sociopolitical responsibilities onto another proxy – the visiting public. For any academic researcher wishing to study the museum as an educational institution on the intersection of sport, politics, and culture, caution should be exercised regarding the wild goose chase of seeking direct collaboration. Instead, it is recommended that further research should focus on cooperation with the OSC and on interviews with museum visitors in order to provide further evidence to support or disprove claims for the existence of an Olympic sociopolitical arena as claimed in Olympic stakeholder models.

Acknowledgements

I am grateful to Professor Michał Kobierecki, University of Lodz, for his help and assistance with this research, whose articles titled “Sport at the World Expo. Analysis of sports diplomacy at the non-sporting event” (Kobierecki, 2023) and “Public diplomacy and nation branding in action: Swiss Embassy’s participation in the Night of Museums Event in Warsaw” (Kobierecka, Kobierecki, 2023) provided the foundations of the methodological for this work.

Bibliography

- Adair, D. 2004. Where the Games Never Cease: The Olympic Museum in Lausanne, Switzerland. In B.W. Ritchie, D. Adair (eds.), *Sport Tourism: Interrelationships, Impacts and Issues* (pp. 46–76). Clevedon, England & Buffalo, US: Channel View Publications. <https://doi.org/10.2307/jj.29308465.7>
- Allison, L., Tomlinson, A. 2017. *Understanding International Sport Organisations: Principles, Power and Possibilities*. Oxon, England & New York, US: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315743875>
- Appel, H.H. 2015. ‘Proper Museum’ or Branding Platform? Club Museums in England. *Soccer & Society* 16(2–3), pp. 294–306. <https://doi.org/10.1080/14660970.2014.961376>
- Berlin Stories. 2016. 3 August. <https://www.commonwealmagazine.org/berlin-stories>
- Bowersox, Z. 2016. Naming, Shaming, and International Sporting Events: Does the Host Nation Play Fair? *Political Research Quarterly* 69(2), pp. 258–269. <https://doi.org/10.1177/1065912916636238>
- Boykoff, J. 2017. Protest, Activism, and the Olympic Games: An Overview of Key Issues and Iconic Moments. *The International Journal of the History of Sport* 34(3–4), pp. 162–183. <https://doi.org/10.1080/09523367.2017.1356822>
- Brabazon, T. 2006. *Playing on the Periphery: Sport, Identity and Memory*. Oxon, England & New York, US: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203099100>
- Brown, G., McLean, I., McMillan, A. 2018. *The Concise Oxford Dictionary of Politics and International Relations* (Vol. 1). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acref/9780199670840.001.0001>
- Brown, L.E.C., Foxx, D. 2021. The Changing Face of Black Athlete Activism. In R. Magrath (ed.), *Athlete Activism – Contemporary Perspectives* (pp. 55–64). London, England: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003140290-6>
- Brundage, A. 1968a. *Warning about US Black Civil Rights Protests [with newspaper clippings]* [Copy to Douglas F. Roby, IOC, & A.A.U David A. Matlin]. 31 July. IOC Historical Archives (C-J01-1968/004).
- Brundage, A. 1968b. *Statement Issued by Mr. Avery Brundage President of the International Olympic Committee* [Cable to International Press]. 15 August. IOC Historical Archives (Circulaires).
- Chappelet, J.-L. (with Kübler-Mabbott, B.). 2008. *The International Olympic Committee and the Olympic System: The Governance of World Sport*. Oxon, England & New York, US: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203893173>
- Chappelet, J.-L., Mrkonjic, M. 2010. *The Salience of the IOC’s Stakeholders*. 10 October. International Federation of Scholarly Associations of Management.

- Cottrell, M.P., Nelson, T. 2011. Not Just the Games? Power, Protest and Politics at the Olympics. *European Journal of International Relations* 17(4), pp. 729–753. <https://doi.org/10.1177/1354066110380965>
- Darnell, S.C. 2012. Paying the Price for Speaking Out: Athletes, Politics and Social Change. *International Council of Sport Science and Physical Education Special Bulletin* 63. <https://dro.dur.ac.uk/9943/>
- Ecker, T. 1996. *Olympic Facts and Fables: The Best Stories from the First Century of the Modern Olympics*. Mountain View, CA: Tafnews Press.
- International Olympic Committee 1976. *Recognition of NOC is Not Political Recognition* [Letter to Members of the International Olympic Committee, International Federations, Organising Committee for the Games of the XXIst Olympiad, Canadian Secretary of State for External Affairs [CC], President of the Canadian Olympic Association [CC], Republic of China Olympic Committee [CC], & NOC members of the IOC Tripartite Commission [CC]]. 1 July. IOC Historical Archives (Circulars).
- Internationaler Museumsrat (ed.). 2017. *ICOM Code of Ethics for Museums*. Paris, France: ICOM.
- Jedlicka, S.R. 2018. Sport Governance as Global Governance: Theoretical Perspectives on Sport in the International System. *International Journal of Sport Policy and Politics* 10(2), pp. 287–304. <https://doi.org/10.1080/19406940.2017.1406974>
- Jeffery, N. 1998. Grandstanding: The Pollies' Event. *Australian*, 28 January.
- Jiwani, R. 2020. *Naomi Osaka Resumes Stellar Rise at 2020 US Open*. 13 September. <https://www.olympics.com/en/news/naomi-osaka-us-open-2020-victory-career-black-lives-matter-facemasks>
- Kobierecka, A., Kobierecki, M.M. 2023. Public Diplomacy and Nation Branding in Action: Swiss Embassy's Participation in the Night of Museums Event in Warsaw. *Place Branding and Public Diplomacy* 20, pp. 204–217. <https://doi.org/10.1057/s41254-023-00306-5>
- Kobierecki M.M. 2020. *Sports Diplomacy: Sports in the Diplomatic Activities of States and Non-State Actors*. Lanham, US: Lexington Books. <https://doi.org/10.5040/9781978728493>
- Kobierecki, M.M. 2022. Politics of the Group Draws in Football. The Case of Restricted Team Clashes. *International Journal of Sport Policy and Politics* 14(2), pp. 321–336. <https://doi.org/10.1080/19406940.2022.2028879>
- Kobierecki, M.M. 2023. Sport at the World Expo. Analysis of Sports Diplomacy at the Non-sporting Event. *Place Branding and Public Diplomacy* 19(4), pp. 413–425. <https://doi.org/10.1057/s41254-023-00294-6>
- Kossuth, R., Adams, C. 2013. Reflections on Critical Sport History in the Museum: Opportunities and Challenges from a Local/Regional Project. *Journal of Sport History* 40(2), pp. 285–295. <https://doi.org/10.5406/jsporthistory.40.2.285>

- Lenskyj, H. 2020. *The Olympic Games: A Critical Approach*. Bingley, UK: Emerald Publishing. <https://doi.org/10.1108/9781838677732>
- Macdonald, S. 1998a. Afterword: From War to Debate? In S. Macdonald (ed.), *The Politics of Display: Museums, Science, Culture* (pp. 229–236). London, England & New York, US: Routledge Taylor & Francis Group.
- Macdonald, S. 1998b. Exhibitions of Power and Powers of Exhibition: An Introduction to the Politics of Display. In S. Macdonald (ed.), *The Politics of Display: Museums, Science, Culture*. London, England & New York, US: Routledge Taylor & Francis Group.
- Minutes of the 88th Session of the International Olympic Committee (Los Angeles 25th, 26th July 1984)*. 1984. International Olympic Committee. IOC Historical Archives (Sessions).
- Moore, K. 2013. Sport History, Public History, and Popular Culture: A Growing Engagement. *Journal of Sport History* 40(1), pp. 39–55. <https://doi.org/10.5406/jsporthistory.40.1.39>
- Müller, N. 1993. Why an Olympic Museum? *Olympic Review* July–August, pp. 308–310.
- Muñana, G. 2024. *Paris 2024: IOC Changes Rules on Athletes' Opinions*. 20 January. <https://www.insidethegames.biz/articles/1143425/ioc-amends-rules-on-athletes-opinions>
- Neto, V. n.d. Olympic Spirit: The Story of Korea's Unified Ice Hockey Team at the 2018 PyeongChang Winter Olympics. <https://www.olympics.com/en/news/olympic-spirit-the-story-of-korea-s-unified-ice-hockey-team-at-the-2018-pyeongch>
- News Agencies. n.d. Rogge: “Olympics Will Bring Change”. <https://www.aljazeera.com/sports/2008/3/23/rogge-olympics-will-bring-change>
- Olympic Charter: In Force as from 30 January 2025. 2025. International Olympic Committee. <https://doi.org/10.13173/JOH.2025.2.030>
- Olympic Museum – Olympic Museum Network. 2025. 30 June. <https://www.olympics.com/museum/collaborate/olympic-museums-network>
- Orwell, G. 1945. The Sporting Spirit. *Tribune (British Socialist Weekly)*, December.
- Parent, M.M., Chappelet, J.-L. 2013. Olympics, Social Responsibility and Stakeholders. In J.L. Paramio Salcines, K. Babiak, G. Walters (eds.), *Routledge Handbook of Sport and Corporate Social Responsibility* (pp. 209–220). London, England & New York, US: Routledge.
- Post, J.E., Preston, L.E., Sachs, S. 2002. *Redefining the Corporation: Stakeholder Management and Organizational Wealth*. Stanford, US: Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9781503619692>
- Reilly, J. 2015. The Development of Sport in Museums. *The International Journal of the History of Sport* 32(15), pp. 1778–1783. <https://doi.org/10.1080/09523367.2015.1108306>

- Samaranch, J.A. 1983. [No Title] *The largest social force in the modern world* [Letter]. 18 October, IOC Historical Archives (Circulars).
- Samaranch, J.A. 1991. The Visitor as Explorer: A Message to the Readers of Museum from the President of the International Olympic Committee. *Museum International* 43(2), pp. 61–62. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000088847>
- Syrgios, A. 2009. Olympic Truce: From Myth to Reality. In K. Georgiadis, A. Syrgios (eds.), *Olympic Truce: Sport as a Platform for Peace* (pp. 21–23). Athens, Greece: International Olympic Truce Centre. https://library.olympics.com/Default/doc/SYRACUSE/76256/olympic-truce-sport-as-a-platform-for-peace-ed-by-konstantinos-georgiadis-angelos-syrgios?_lg=en-GB
- Wacker, C. 2014. The New Olympic Museum in Lausanne: Culture Meets Sports. *Journal of Olympic History* 22(1), pp. 16–18. <https://library.olympics.com/Default/doc/SYRACUSE/2875497/the-new-olympic-museum-in-lausanne-culture-meets-sports-by-christian-wacker>

Tim Bridgman is currently a guest lecturer and PhD doctoral student at the Faculty of International and Political Studies at the University of Lodz, where he researches sociopolitical responsibility at sports mega-events as well as teaches classes in sustainable development and conversation. Over the last 25 years, Tim has worked for the University of Lodz on three separate occasions, for two faculties, and in four departments, where he has taught specialization courses in subjects as diverse as Afro-British fusion music, digital literature, and journalism. He also has a professional background in intercultural training, business conference organizing, advertising copywriting, and was the founding manager of an online music marketing company in the early days of Web 2.0.

Krystian Pachucki-Włosek*

 <https://orcid.org/0000-0002-4527-5441>

The Role of the Shanghai Cooperation Organisation in Shaping the Security of Central Asian States

Abstract

This article aims to present key security issues for Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan, which are implemented within the framework of the Shanghai Cooperation Organisation (SCO). An analysis of the member states' cooperation activities was carried out. Also, an analysis of the collected materials in the form of newspaper articles and literature on the subject made it possible to capture the most important areas of cooperation for Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan. While these countries are facing similar problems in terms of security, one difference is the classification in terms of priority. The main research methods used in the creation of the article included synthesis through causal association, analogy, induction, and deduction.

Keywords: Shanghai Cooperation Organisation, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, security

* Jagiellonian University, e-mail: krystian.pachucki-wlosek@doctoral.uj.edu.pl

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 27.01.2026. Verified: 6.04.2026. Accepted: 27.04.2026.

Funding information: Jagiellonian University. **Conflicts of interest:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the Author in the preparation of the work is:** 100%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

Rola Szanghajskiej Organizacji Współpracy w kształtowaniu bezpieczeństwa państw Azji Centralnej

Streszczenie

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie kluczowych zagadnień w zakresie bezpieczeństwa dla Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu i Uzbekistanu, które są realizowane w ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy (SzOW). Analiza działań kooperacji państwa członkowskie – organizacja przywiodła do postawienia tezy: widoczna jest korelacja pomiędzy zaangażowaniem poszczególnych państw w dane zagadnienia dotyczące bezpieczeństwa w ramach SzOW a zbieżnością z interesem narodowym. Analiza zebranych materiałów w postaci artykułów prasowych i literatury przedmiotu pozwoliła na wychwycenie najważniejszych obszarów współpracy dla Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu i Uzbekistanu – z zastrzeżeniem, że państwa te mierzą się z podobnymi problemami w aspekcie bezpieczeństwa, a jedyną różnicą jest klasyfikacja pod względem priorytetowości. Głównymi metodami badawczymi wykorzystanymi podczas tworzenia artykułu były: synteza poprzez kojarzenie przyczynowe, analogia, indukcja i dedukcja.

Słowa kluczowe: Szanghajska Organizacja Współpracy, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Uzbekistan, bezpieczeństwo

Introduction

After the collapse of the USSR, the problem of the unregulated Soviet-Chinese border arose. To resolve this issue, the Shanghai Five was established, comprising the People's Republic of China, the Russian Federation, the Republic of Kazakhstan, the Republic of Kyrgyzstan, and the Republic of Tajikistan. A series of agreements was signed between 1996 and 1997, which led to an increase in mutual trust and accelerated the process of delimiting and demarcating national borders. Effective dialogue led to closer mutual relations, resulting in the establishment of the Shanghai Cooperation Organisation in 2001. The founding members included the Shanghai Five countries and the Republic of Uzbekistan.

For the Central Asian states in the initial phase of the organisation's existence, cooperation in the field of security was a key element, provided that it did not interfere in internal affairs. Additionally, participation in the SCO enabled the

balancing of Chinese and Russian influence in the region's countries, especially in the face of growing rivalry within the New Great Game. Since 2013, following Xi Jinping's presentation of the idea of creating the New Silk Road, cooperation in the economic field has also become an important component.

The objective of this article is to **analyse the role played by the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) in the process of shaping the security of Central Asian states**. This article adopts a qualitative approach, based on institutional and legal analysis and the case study method, covering Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan. The selection of these case studies is based on several key considerations. Firstly, all the countries in question are members of the SCO, which allows for a direct assessment of the organisation's influence on their security policies. Secondly, these countries are characterised by varying levels of institutional development, military capability, and internal challenges, such as the threat of extremism, political instability, and ethnic tensions. Thirdly, their geopolitical location – namely between Russia, China, and the unstable region of Afghanistan – makes them particularly susceptible to the influence of regional security mechanisms. Thus, an analysis of these states makes it possible to identify both common trends and specific conditions affecting the effectiveness of the SCO as a platform for security cooperation.

Methodologically, the study drew on an analysis of primary sources, such as policy documents and declarations of the Shanghai Cooperation Organisation, as well as secondary sources, including the academic literature on international relations and regional security. A review of the literature indicates the dominance of realist and neorealist approaches, emphasising the importance of the balance of power and great power rivalry, whilst also incorporating the perspective of liberal institutionalism, which highlights the role of international organisations in defusing tensions and building trust.

T. Ambrosio, in the article titled "Catching the 'Shanghai Spirit': How the Shanghai Cooperation Organisation Promotes Authoritarian Norms in Central Asia" (2008), analyses the SCO from the constructivist perspective, arguing that the organisation not only fulfils a security function but also promotes norms conducive to the consolidation of authoritarian regimes. Ambrosio points out that cooperation within the SCO strengthens internal control within states by legitimising actions against the opposition under the pretext of combating extremism.

A. Cooley, in his article titled "Cooperation Gets Shanghaied. China, Russia, and the SCO" (2009), focuses on Sino-Russian relations within the SCO. The article demonstrates that despite declared cooperation, the organisation is an arena for rivalry over influence. The author emphasises that the SCO functions as a platform for managing competition between great powers rather than as a unified strategic bloc.

S. Aris, in the article titled “The Shanghai Cooperation Organisation: ‘Tackling the Three Evils’. A Regional Response to Non-Traditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc?” (2009), analyses the SCO’s activities in the context of the fight against terrorism, extremism, and separatism. He concludes that whilst the organisation does indeed develop security cooperation, its actions are often interpreted as a tool for limiting Western influence in the region.

S. Azizi, in the article titled “China’s Belt and Road Initiative (BRI): The Role of the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) in Geopolitical Security and Economic Cooperation” (2018), examines the relationship between the SCO and China’s Belt and Road Initiative. He points out that whilst there are areas of cooperation, the SCO is not the primary vehicle for the implementation of Chinese economic projects. The article highlights China’s growing role and the organisation’s gradual shift towards economic cooperation.

J. Nicharapova, in the article titled “Shanghai Cooperation Organisation: A Realist Approach” (2019), examines the Shanghai Cooperation Organisation from the realist perspective, pointing out that it is primarily a tool for advancing the interests of states, particularly Russia and China. The author emphasises that cooperation within the organisation stems from geopolitical calculations, such as stabilising the region and limiting external influence. The SCO is not an autonomous actor, but a platform for coordinating the policies of the major powers. The Central Asian states play a secondary role within it, using their membership to balance influences. As a result, the organisation strengthens the region’s stability, but its effectiveness remains limited.

A review of the above studies reveals a clear diversity of research approaches, ranging from realist geopolitical analyses, through institutionalism, to constructivism. The common thread, however, remains the conviction that the SCO: 1) plays a significant but limited role in the Central Asian security system; 2) is heavily dependent on the interests of Russia and China; 3) functions more as a co-ordination platform rather than a formal alliance; 4) is evolving towards a broader geopolitical organisation, encompassing economic and normative aspects as well.

All of this leads to the following research questions: 1) What role does the Shanghai Cooperation Organisation play in the security systems of Central Asian states, and what are the structural limitations to its effectiveness?; 2) Why is the SCO relatively effective in the area of prevention and coordination (training, exercises, information exchange), but ineffective in responding to real crises and intra-regional conflicts?; 3) To what extent does the dominance of China and Russia in the SCO structures limit the effectiveness of Central Asian states in shaping the regional security agenda?; 4) Does the SCO function as a real regional security mechanism for Central Asian states, or, rather, as a platform for balancing external influences and implementing a multi-vector policy?

The study examines empirical data undertaken in practice, from joint military exercises through intelligence-sharing to mechanisms for counter-terrorism cooperation and countering religious extremism. The responses of the SCO to specific crises and security challenges in the region – including cross-border conflicts, social radicalisation, and growing cybersecurity threats – are also examined.

Particular attention is also given to the position of Russia and China as dominant actors in the structure of the SCO, their strategic interests in Central Asia, and the impact of these interests on the organization's security orientations. The subject of the study also covers the perception of the SCO by Central Asian states themselves, i.e. whether they regard the organisation as a real security guarantor or merely as a diplomatic and political forum.

All this leads to the preliminary conclusion that the Shanghai Cooperation Organisation's role in the security of Central Asian states is functional and selective: the organisation strengthens the region's preventive and coordination capabilities, but remains structurally incapable of resolving internal conflicts, mainly due to the dominance of China and Russia and the limited influence of smaller member states. A stronger role for these countries does not automatically mean that conflicts would be resolved more effectively, but it could increase the likelihood of such issues being addressed within the organisation and foster a more balanced approach to security.

In the current configuration, the dominance of China and Russia means that the SCO's priorities include primarily issues of regime stability, counter-terrorism, and countering transnational threats, whilst strongly emphasising the principle of non-interference in the internal affairs of states. Strengthening the position of smaller states could lead to a greater articulation of their specific internal problems (e.g. social tensions, local conflicts, or political crises) and, thus, to the expansion of the organisation's agenda to include mechanisms for mediation or the prevention of internal conflicts.

Therefore, the point is not that stronger, smaller states would resolve conflicts on their own, but that a more balanced decision-making structure could limit the selectivity of the SCO's actions and enhance its capacity to respond to a broader spectrum of security threats, including those of an internal nature.

Between regional leadership ambitions and strategic dependence: Kazakhstan and the SCO

For the Republic of Kazakhstan, the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) is a tool to support regional security cooperation, but unlike the other Central Asian states, it does not play a central role in Kazakhstan's military security architecture.

This is primarily due to the fact that Kazakhstan possesses relatively stronger military capabilities, a more stable political structure, and a more balanced approach to the threats posed by religious extremism and terrorism. Unlike Tajikistan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan – which view counter-terrorism training within the Collective Security Treaty Organisation (CSTO) as a direct response to real threats arising from the activities of Islamist groups in the Fergana Valley and on the border with Afghanistan – Kazakhstan regards this component primarily as supplementary rather than strategically crucial to its security policy (Ajtenov [Айтеннов], 2018: 13). Kazakhstan's participation, despite the relatively low level of threat, strengthens the organisation's institutional cohesion, increases the predictability of the partners' actions, and fosters the creation of networks of trust that can be utilised in crisis situations. As a result, the CSTO fulfils a preventive and integrative function, rather than a purely reactive one, which fits into a broader, non-military understanding of regional security.

The Republic of Kazakhstan participates in counter-terrorism training and activities, including periodically organised manoeuvres such as the Peace Mission, but these are seen as a means of building interoperability and a political signal of engagement with regional mechanisms rather than as a response to specific internal threats. This is due to the fact that the activity of armed Islamist groups on Kazakhstan's territory is not at a high level, and problems with extremism are incidental and mostly involve propaganda activities on the Internet.

In this context, it is important to explain why, despite the existence of other cooperation frameworks – including regional cooperation among Central Asian states, the CSTO, and bilateral arrangements with China – it is the SCO that plays a prominent role in coordinating counter-terrorism efforts. The SCO's advantage stems primarily from its inclusive nature, bringing together the region's states with two key external actors, namely Russia and China. Unlike the CSTO, which remains a structure dominated by Russia and does not include all Central Asian states (e.g. Uzbekistan), the SCO provides a broader platform for information exchange, the coordination of activities, and the development of common response standards. Bilateral cooperation with China, on the other hand, whilst intensive, is asymmetrical in nature and does not provide multilateral legitimacy for security actions. The SCO thus fills the institutional gap between strictly military mechanisms and loose regional cooperation, offering a forum, which, despite operational limitations, fosters the harmonisation of approaches to transnational threats, such as terrorism.

Nevertheless, Kazakhstan – as a state with regional ambitions – actively participates in the SCO's activities of a military nature, especially in situations where it can act as an initiator or a host. The organisation of the 2010 Peace Mission manoeuvres on Kazakhstan's territory was an important diplomatic signal, showing that Astana (now Almaty as a command centre) aspires to be a regional stabiliser and a partner capable of organising international military operations.

Also significant was the deepening of military cooperation with Uzbekistan, which is a country that remains outside the structures of the Russia-controlled Collective Security Treaty Organisation. The participation of Kazakhstan and Uzbekistan in joint exercises within the framework of the SCO is symbolic and geo-strategic in nature, indicating an attempt to build autonomous regional security mechanisms independent of Moscow's direct oversight. Examples of this include the joint exercises 'Kanzhar-2021' and 'Kanzhar-2023', which confirmed the developing interoperability, political trust, and willingness to deepen cooperation in responding to asymmetric crises, such as the activities of terrorist groups or border destabilisation. In parallel, Kazakhstan is strengthening military cooperation with Kyrgyzstan and Tajikistan, as reflected in the 2022 exercises held in the southern regions of the republic. For the smaller countries of the region, participation in such exercises with the participation of Kazakhstan, which has state-of-the-art weaponry and a relatively professional army, is a way to improve their own operational capabilities. At the same time, their participation in training organised by Kazakhstan shows that Astana is seen as a potential regional leader capable of taking over some of the responsibility for the security of Central Asia, especially in the context of Russia's weakened position after the invasion of Ukraine.

However, the events of January 2022, when Kazakhstan grappled with mass protests and the destabilisation of internal order, exposed the limitations of the state in resolving systemic crises on its own. The decision to call in the CSTO's troops – with a dominant role for the Russian forces – with the aim to restore public order demonstrated that, despite its ambitions, Kazakhstan remains dependent on external support, particularly in situations requiring the rapid deployment of security forces and full control over key state infrastructure.

The SCO's response to these events was virtually non-existent – the organisation, lacking a common defence system or mechanisms for immediate crisis response, remained passive. From the perspective of the SCO's functioning as a security mechanism, this highlights its hybrid and limited nature; the organisation effectively supports capacity-building, trust-building, and the coordination of actions between states, but is unable to replace traditional alliance structures in crisis situations requiring rapid military intervention. This means that the SCO primarily serves as a platform for prevention and cooperation, whilst its significance in the realm of hard security remains secondary to other mechanisms, such as the CSTO or bilateral relations (Shukuralieva, 2018a: 100–101).

As such, Kazakhstan sees the SCO as a secondary partner in the military security sphere, but at the same time considers it as an important tool for building regional cooperation and balancing Russian influence. The possibility of developing military cooperation with Uzbekistan, Tajikistan, and Kyrgyzstan in a multilateral formula gives Kazakhstan political space to strengthen its role in the region, without having to explicitly side with Russia or China.

For Kazakhstan, a country with huge raw material potential, energy issues are one of the key elements of national security. This importance has been further reinforced in recent years in the context of the challenges of the energy transition, deepening geopolitical rivalries, and the need to reduce dependence on the Russian Federation. In this context, the Shanghai Cooperation Organisation appears as an important platform not only for coordinating the region's energy policy, but also as a potential tool for shaping Central Asia's new energy security architecture (Koolace, Tishehyar, 2013: 48–49).

Although the focus of the New European Bauhaus (NEB) was for a long time mainly on counter-terrorism issues, as early as 2007 it was recognised that the agenda needed to be expanded to include energy issues. To this end, in 2013, the Energy Club was established – a body to coordinate the member states' activities in the areas of raw materials policy, transmission networks, infrastructure investment, and the exchange of technological experience (Wojcieszak, 2016: 110). Over the years, however, the activities of this body were marginal and limited mainly to the organisation of conferences and expert dialogue (Ševeleva [Шевелева], 2014: 168–173). The blackout of early 2022, which affected the region's three largest metropolises simultaneously – Almaty (Kazakhstan), Bishkek (Kyrgyzstan), and Tashkent (Uzbekistan) – proved to be a turning point. This event demonstrated not only the mutual energy dependence of the Central Asian states but also the lack of coordination and crisis management mechanisms for transmission systems. Inefficient infrastructure, outdated power plants, and growing urban energy demand, especially in winter, exposed the weaknesses of the entire region.

In response, Russia proposed the creation of a trilateral gas union involving Kazakhstan and Uzbekistan, which envisaged the construction of common transmission networks and the conclusion of framework contracts for the supply of raw materials. Although this project offered short-term solutions, in the Kazakhstan authorities' view, it would lead to a deepening dependence on Russia, both politically and in terms of infrastructure. As a result, Kazakhstan has decided to redirect its efforts towards the SCO, seeking to build a multilateral energy security platform based on regional cooperation rather than the dominance of a single actor. The Southeast Europe Forum acts as a mechanism for coordination and the building of economic security, enabling member states to diversify their sources of investment and cooperate in strategic sectors such as energy, transport, and digitalisation. In the context of Kazakhstan and other countries in the region, it is seen as a tool for strengthening their negotiating position *vis-à-vis* larger partners, including China and Russia, and for supporting multilateral initiatives such as the Belt and Road Initiative (BRI).

Kazakhstan's President Kassym-Jomart Tokayev proposed the creation of an investment fund within the organisation, which would help the member states in the process of energy transition and the decarbonisation of the economy. In July 2023,

Tokayev proposed the creation of a Joint Energy Strategy of the SCO, which would unify the energy systems of the member states, thus reducing the risk of renewed energy disruptions. One of the proposed solutions is to establish an SCO Energy Bank, which will provide emergency support on an energy-balancing basis between the participating states. At the same time, in order to avoid marginalising the problem again, Kazakhstan has expressed its readiness to take on the role of an organiser of an annual SCO energy forum (TASS [TACC], 2023a). The initiative proposed by Kazakhstan was widely supported by the members of the organisation, as confirmed by the fact that on 4 July 2024 in Astana, the 'Strategy for the Development of Energy Cooperation of the Member States of the Shanghai Cooperation Organisation for the period up to 2030' was signed (TASS [TACC], 2024).

Kazakhstan also supports the idea of establishing joint research centres for nuclear and green energy. The choice of Russia as the main contractor for the first nuclear power plant in the republic carries the risk of not meeting deadlines. Hence, the Kazakh authorities have announced that they will start work on the construction of a second facility of smaller capacity in cooperation with China, not excluding that the project will be completed earlier (Azattyk Aziâ [Азаттык Азия], 2025). The elevation of this issue in the SEE is also an important issue for Uzbekistan, which is facing the choice of a contractor for a nuclear power plant on its own territory.

Kazakhstan is also betting on the development of green energy, which is something pioneered in the world by China. Hence, President Tokayev has proposed the creation of a green energy forum within the framework of the SCO to launch joint projects, increase technology transfer, and, above all, increase interest in financing projects in Central Asia by China and India. The elevation of this aspect to the NEB agenda is due to the fact that Russia has traditionally been interested in the development of traditional energy by modernising old facilities, which does not drastically increase energy production, the shortage of which is increasingly acute for the economies of the countries of the region. In the case of Kazakhstan, this is confirmed by the fact that Russian projects are centred on traditional post-Soviet power stations, particularly in the coal-mining region around Ekibastuz (Górecki, 2014: 74). Hence, the NEB, in Kazakhstan's view, could become a place of real support for solving this problem.

In the context of the SCO's role as a security mechanism, these initiatives demonstrate that the organisation can play a significant role not only in the political and diplomatic sphere but also in ensuring regional stability in practical terms. The SCO platform is becoming a forum for the member states to come together around shared energy challenges, facilitating the coordination of investments, technology exchange, and crisis management. Through initiatives such as the Energy Bank, investment funds, and the annual energy forum, is taking on a preventive and strategic role, namely reducing dependence on a single external

actor, strengthening the resilience of the region's energy systems, and enabling early coordination of actions in crisis situations. In this sense, the Belt and Road Initiative (BRI) becomes a security mechanism not only in the traditional military sense, but also in economic and infrastructural terms, which is crucial to the stability and sovereignty of Central Asian states (Perkowska, 2010: 63).

However, in order to do so, appropriate funding mechanisms need to be created. At the July 2023 SCO Summit, President Tokayev reiterated the idea of establishing an Investment Bank (RBC, 2023). From Kazakhstan's perspective, the creation of its own financial instruments within the framework of the NEB is a way to reduce dependence on Western and Russian sources of funding, which is part of the long-term strategy of the multi-vector policy. The aim of this policy is to have balanced relations with Russia, China, the West, and multilateral organisations, without depending on a single actor.

From the perspective of the SCO's role as a safety net, the introduction of its own financial instruments enhances the member states' resilience to external economic and geopolitical shocks, which, in turn, contributes to regional stability. The Investment Bank and similar initiatives enable the organisation to act as an economic safety buffer, facilitating the financing of strategic infrastructure, energy, and transport projects regardless of pressure or sanctions from global powers. As a result, the BRI is not limited solely to the military or counter-terrorism dimensions, but also becomes a multidimensional security mechanism, combining the region's economic and energy stability with strategic autonomy.

The cornerstone of Kazakhstan's economic strategy within the framework of the SCO includes the infrastructure projects supported by the People's Republic of China, such as the 'East-West' and 'North-South' corridor initiatives, which run through Kazakhstan. These corridors form part of the afore-mentioned China's Belt and Road Initiative, which was proposed by Xi Jinping in 2013 as China's global infrastructure and economic project. Its aim is to connect Asia, Europe, and Africa through a network of roads, railways, ports, and trade corridors, creating a modern New Silk Road. The BRI serves both to develop infrastructure and to increase trade, investment, and China's political influence worldwide. The initiative encompasses transport, energy, and technology projects, supporting the economic integration of the participating countries' regions (Jędrzejewski, Romańczuk, 2015: 33). For the countries of Central Asia, the BRI represents an opportunity to diversify trade, accelerate infrastructure modernisation, and strengthen economic security through multilateral cooperation (Naribaev, 2009: 165).

Through the emerging road, rail, and sea routes, Kazakhstan is gaining access to Caspian and Persian Gulf ports, as well as to the European, South Asian, and Middle Eastern markets. Significantly, Kazakhstan's exports of oil, rare metals, and grain to EU countries via alternative routes to Russian ones bring higher revenues, as European rates are much more favourable than those offered by Russian buyers,

who often impose conditions from their position as the dominant buyer. Owing to the new routes, Kazakhstan can not only better negotiate the terms of trade, but also gain greater market flexibility and immunity from secondary sanctions related to the activities of companies linked to Russia.

However, the development of infrastructure and economic cooperation along the 'East–West' and 'North–South' routes is increasing Kazakhstan's dependence on China, which is of concern to the political elite in Astana. Beijing's economic dominance, manifested, among other things, through the participation of Chinese companies in strategic tenders and control over some infrastructure projects, may, in the long term, threaten Kazakhstan's economic sovereignty. In response to this threat, Kazakhstan is looking for ways to counterbalance the influence of the People's Republic of China, using, among other things, the political and economic opportunities offered by cooperation between the SCO and global groupings such as the **Brazil, Russia, India, China, South Africa**) (BRICS). The coincidence of timing – i.e. on the same day that the BRICS expansion to include Argentina, Egypt, Ethiopia, Saudi Arabia, Iran, and the UAE was announced – was used by President Tokayev to propose an in-depth SCO–BRICS cooperation (Keskin, 2023). From Astana's perspective, such a step would have several important consequences:

- the diversification of the directions of economic cooperation – especially in the context of Arab and African markets, which are developing dynamically and are less burdened by geopolitical tensions;
- an increase in investment competition, which would allow Kazakhstan to balance between Chinese, Indian, or even Arab bids, reducing the risk of dependence on a single lender or contractor;
- the strengthening of Kazakhstan's negotiating position as a state capable of playing a bridging role between the large geopolitical blocs.

In the face of the Russian Federation's increasing isolation in the international arena, sanctions, the disruption of supply chains, and the blocking of some payment channels, the SCO has become a mechanism of trade and financial stabilisation for Kazakhstan. Its membership enables it to maintain trade links with large Asian markets – including China, India, Iran, and Türkiye – without being exposed to secondary sanctions.

Owing to the format of the SCO, Kazakhstan is also able to conduct strategic dialogue with non-Western countries, but with significant trade and investment potential, which is an important competitive advantage in the current conditions. In this sense, the NEB acts as a protective buffer for the survival and development of the economy in a regional and global crisis.

The SCO as a shield for a weak state: The case of Kyrgyzstan

For the Kyrgyz Republic, the issue of security is a key area of cooperation within the framework of the Shanghai Cooperation Organisation. Since the 1990s, Kyrgyzstan has been facing serious threats from the activities of organised crime groups, particularly in border regions such as the southern part of the country (Osh, Batken), which are part of informal trafficking routes for people, drugs, and weapons within the so-called Road Crescent. Despite involvement in various international initiatives, including cooperation with the UN Office on Drugs and Crime (UNODC), the effectiveness of these efforts proved limited. Problems resulted from, among other things, a lack of adequate technical facilities, low levels of service coordination, and corruption within state structures.

In the absence of sustained results from its cooperation with the UN, Kyrgyzstan has begun to see the SCO as a major support facility for combating cross-border threats and organised crime. The organisation offers not only a platform for political dialogue and information exchange, but also concrete operational tools such as training, joint counter-terrorism exercises, and coordinated border operations. In this context, counter-terrorism trainings and exercises organised within the framework of the SCO are particularly important to the Kyrgyz side (Shukuralieva, 2018b: 183). They provide an opportunity to expand the competencies of the security services and the military in responding to irregular threats, including the activities of organised criminal groups taking advantage of the weakness of the borders of the Central Asian states (Toktomushev, 2017: 110–112).

One example of such activity was the border operation ‘Vostok-2015’, which involved forces from several SCO member states, including Kyrgyzstan. The aim of the operation was to identify and neutralise criminal networks involved in human smuggling and the drug route running from Afghanistan through Tajikistan and Kyrgyzstan towards Kazakhstan and Russia. During this operation, the Kyrgyz border services took part in coordination activities, intelligence-sharing, and improved procedures for the identification and apprehension of suspicious convoys on mountainous borders, which are particularly difficult to monitor. Equally important was the 2017 ‘Tian-Shan 3’ exercise, in which Kyrgyzstan actively participated. The exercises focused on simulating military action against organised paramilitary criminal groups operating in the border area. During the manoeuvres, the Kyrgyz side gained experience in coordinating operations between the military, border guards, and special services, which is of great importance in the context of asymmetric threats and the growing intermingling of organised crime with religious radicalism in the Fergan Valley region (Sûèsun [Сүөсүн], 2021: 110–112).

In addition, within the framework of the SCO, Kyrgyzstan benefits from access to the Regional Anti-Terrorist Structure (RATS) databases and a platform for the

exchange of information on persons suspected of criminal and extremist activities. The RATS enables the creation of lists of wanted persons, the identification of smuggling routes, and the identification of funding mechanisms for illegal activities.

As a result, the RATS not only strengthens Kyrgyzstan's capacity to counter organised crime, but also builds institutional competence through exercises, the standardisation of procedures, and the integration of inter-ministerial activities. In an environment of limited resources and low institutional resilience in Kyrgyzstan, the support of a multilateral organisation such as the NEB is strategic; it increases the country's resilience to cross-border threats and strengthens control over poorly secured borders. In this context, the SCO functions not only as a coordinating forum, but also as a strategic instrument for enhancing border stability and transnational security in Central Asia.

For several years, the Kyrgyz authorities have been actively seeking the establishment of a Centre for Combating International Organised Crime in Bishkek, operating under the auspices of the Shanghai Cooperation Organisation. The initiative stems from the Kyrgyz side's firm belief that organised crime – which includes the smuggling of drugs, weapons, and people, as well as money laundering – poses a direct threat to the stability of the state, whose weak institutions are vulnerable to infiltration and corruption.

The proposal was first formally put forward by President Sadyr Japarov at the 2021 summit of the leaders of the SCO in Dushanbe (KABAR [КАБАР], 2023). At the time, Japarov pointed out that Kyrgyzstan, due to its geographical location at the intersection of illegal smuggling routes running from Afghanistan to Russia and China, was on the front line in the fight against cross-border crime. Such a centre would serve as a regional operational and analytical hub, facilitating the exchange of operational information, the joint analysis of criminal networks, and the coordination of cross-border intelligence and police operations.

This initiative demonstrates that the SCO is developing its security toolkit to address non-traditional and transnational threats. The proposed centre in Bishkek represents an attempt to expand the organisation's remit beyond the existing counter-terrorism structures (e.g. RATS) and addresses the need for more than just the coordination of counter-terrorism efforts, encompassing phenomena such as organised crime, smuggling, and extremism linked to criminal networks. In a context where Central Asia is grappling with intense cross-border flows of goods and people (particularly in the vicinity of Afghanistan), the development of such a centre could improve the response to cross-border threats, enhance the interoperability of services, and strengthen the SCO's position as a practical mechanism for regional security, rather than merely a political forum.

Kyrgyzstan's interest in the project was so advanced that a complete organisational and legal draft was brought by the Bishkek delegation to the 2022 Member

States' Consultative Meeting. The document contained detailed proposals on: the legal status of the institution; its operational mandate; the funding model; organisational structures; mechanisms for information exchange and cooperation with the RATS. The draft also envisaged the possibility of setting up mobile operational teams – functioning in cross-border security crises – and organising training for officers from member states' services in the fight against cybercrime and money laundering (Kaktus Media, 2023).

Despite Kyrgyzstan's strong commitment, the initiative did not receive unequivocal support from the other members of the SCO. For many of the organisation's states (including Russia and China), the project was not a priority – mainly due to the existing cooperation structures (such as the RATS), concerns about the duplication of competences, and limited confidence in the effectiveness and transparency of Kyrgyz institutions. However, this does not mean that Kyrgyzstan could not serve as a regional operational and analytical hub. Although the country has limited resources and is facing internal challenges, its geographical location – at the crossroads of key smuggling routes from Afghanistan to Russia and China – places it in a unique position to monitor cross-border criminal networks. The role of the SCO centre in Bishkek could therefore be based primarily on coordination, analysis, and information-sharing functions, utilising access to the RATS data, intelligence-sharing, and border monitoring technology, rather than directly providing security on its own territory.

The lack of real political support is reflected in practice: the topic of setting up the centre was not on the agenda of the meeting of the Council of Heads of State of the SCO scheduled for July 2024. This may indicate not only a low level of consensus on the issue, but also competition among members for control over the operational instruments of the NEB. It is also unofficially indicated that China and Russia may be reluctant to hand over more power to a country with a relatively weak geopolitical position and an unstable domestic base, which, however, does not rule out the possibility of Kyrgyzstan serving as an analytical and coordination centre.

Despite these difficulties, Kyrgyzstan has not abandoned the initiative. In 2023, there have been reports of a possible presentation of the project in a new, more flexible format – e.g. as an observation institution or think-tank operating alongside the RATS, which would increase the chances of its acceptance. These actions testify to Bishkek's consistent efforts to strengthen its relevance within the SCO while also demonstrating how difficult it is to pursue the agenda of smaller member states in an organisation dominated by the geopolitical interests of China and Russia.

The Kyrgyz authorities had also hoped that the Shanghai Cooperation Organisation might support them in their border dispute with Tajikistan, which could balance the military advantage, given Moscow's formal neutrality,

which, in practice, showed greater favour towards Dushanbe. Bishkek had hoped for the organisation's support, but the SCO played a limited role in this dispute. The membership of both states in the SCO was not a key factor limiting intervention – the stance of Russia and China proved more significant; due to their geopolitical interests, they did not seek to involve the organisation in the direct resolution of the border conflict.

Its mandate focuses on cooperation in the fight against terrorism, extremism, and separatism (the so-called “three forces of evil”), while border issues are formally considered as internal affairs of sovereign states. At moments of conflict escalation (e.g. April 2021, September 2022, and later episodes), the NEB did not issue any firm or binding solutions to resolve the conflict, limited itself to calling on the parties to dialogue and peaceful resolution of the dispute, and did not take on the role of mediator (Pachucki-Włosek, 2025: 151–170). This function was taken over by other actors, including Russia, the CSTO, and direct bilateral channels. Hence, the conviction has been strengthened among the Kyrgyz elite that they should insist on a tried-and-tested partner – i.e. Russia – regarding security issues, while also looking for alternatives, e.g. Türkiye.

For the Kyrgyz Republic, the Shanghai Cooperation Organisation is playing an increasingly important role not only militarily and politically, but also as a tool for building economic security. The Kyrgyz economy – heavily dependent on raw material exports, remittances from economic migrants, and transit trade – has for years been struggling with currency instability and chronic balance of payments deficits. One of the key challenges is the acquisition of foreign exchange, primarily US dollars, which is still the dominant settlement currency in foreign trade, including with Kyrgyzstan's main partners, i.e. China and Russia.

In an environment of limited access to hard currency, mounting foreign debt, and rising costs of servicing USD-denominated obligations, the search for alternative trade settlement mechanisms is becoming a strategic issue. Against this backdrop, the initiative of President Sadyr Japarov – who proposed at the 2021 SCO summit in Dushanbe that trade between the SCO member states be settled in national currencies rather than the US dollar – has gained particular significance (TASS [TACC], 2022).

Japarov's proposal, initially treated with aloofness by some members of the organisation, gained traction after the Russian invasion of Ukraine in 2022, when Western sanctions against Russia restricted its access to SWIFT, dollars, and euros. In response, the Russian Federation officially supported the idea of the de-dollarisation of regional trade, with the proviso that it did not apply to strategic energy commodities such as oil and gas, which remain commodities settled mainly in dollars or euros for reasons of market stability and liquidity (TASS [TACC], 2022). This fits in with the realistic logic underlying the functioning of the SCO; the organisation serves as a tool for advancing state interests rather than

an autonomous entity; this means that initiatives such as de-dollarisation are the result of geopolitical calculations by the main players, particularly Russia and China (Nicharapova, 2019).

For Kyrgyzstan, which is not an energy exporter but an importer of raw materials and technology, the adoption of national currencies in trade settlements represents a real opportunity to reduce currency pressures and better manage foreign exchange reserves, which have remained critically low since 2020. Such a system would enable Kyrgyzstan to use hard currency to repay debt, stabilise the Kyrgyz soma, and finance infrastructure investment. At the same time, with settlements in national currencies (e.g. the Chinese yuan, Russian rouble, or Uzbek krona), countries in the region would be able to reduce transaction costs by becoming independent of dollar fluctuations.

Importantly, the project is gaining traction with Kyrgyzstan's neighbours, particularly Tajikistan and Uzbekistan, which, like Kyrgyzstan, are vulnerable to external currency shocks and restrictions on access to hard currency. The initiative also fits in with China's strategy, which has been promoting the internationalisation of the yuan (CNY) as a reserve and transaction currency in Central Asia, using the mechanisms of the SCO, the Belt and Road Initiative, and Asian investment banks (Alimov, 2018: 116–117). These measures reinforce the role of the SCO as a platform for coordinating economic and financial policy in the region. China's promotion of the yuan and the development of alternative settlement mechanisms form part of a broader process of building a multipolar economic order. For the SCO, this signifies an evolution from a forum for dialogue to an instrument capable of exerting real influence on the regional security architecture.

At the same time, while the settlement mechanism in national currencies is an important element of regional economic integration, the implementation of this project requires a number of adjustments, including stable exchange rates between national currencies, payment systems compatible between countries, political trust, and willingness to give up some monetary autonomy. For Kyrgyzstan, this implies the need to increase the transparency and resilience of financial institutions in order to become a credible participant in such mechanisms. This initiative strengthens economic interdependence among the SCO members such as China, Russia, and the Central Asian states. Growing economic integration acts as a deterrent to conflict – it increases the cost of any potential confrontation and helps to maintain stable political relations. Thus, although the SCO is not formally a military alliance, it builds security through a network of economic ties.

For Kyrgyzstan's economic security, the integration of the transport system of the SCO member states is strategic. Located in a mountainous and relatively isolated area of Central Asia, Kyrgyzstan is landlocked, and its economic position is limited by its underdeveloped communications infrastructure and the high cost of cross-border logistics. However, the Kyrgyz authorities see great potential in its

role as a transit country, linking China to Central Asia and further afield to Russia, Iran, and Middle Eastern markets. For landlocked countries such as Kyrgyzstan, access to alternative trade routes means greater resilience to disruptions (such as geopolitical crises or sanctions). From the perspective of the Shanghai Cooperation Organisation, this means creating a coherent logistics space that can operate independently of unstable global routes.

In this context, the planned China–Kyrgyzstan–Uzbekistan (CKU) railway line has become one of the most important infrastructure projects in the region. It is of key importance to Kyrgyzstan as part of a larger jigsaw puzzle – the so-called Southern SCO transport corridor, which is an alternative to the northern routes through Russia. The CKU railway line – once completed – would enable the freight route between China and West Asia and Europe to be shortened by some 900 km, with Kyrgyzstan gaining a role as an essential link in this route. For Kyrgyzstan, this would mean an increase in geo-strategic importance and, most importantly, steady income from transit in the form of customs duties, logistics services, and jobs in the transport sector. In a country where the formal sector of the economy generates limited budget revenues and the economy suffers from a chronic investment gap, transit revenues would provide a significant injection into the state budget, supporting its fiscal stability and ability to run basic public services (TASS [TACC], 2023b). Thus, integrating Kyrgyzstan into key logistics chains strengthens its internal stability, which has a direct impact on the security of the entire organisation. Countries with a weak fiscal base and limited development potential are more susceptible to political instability, social tensions, and external pressure. Stable transit revenues and the development of the logistics sector can mitigate these risks, making Kyrgyzstan a more predictable and stable partner within the SCO.

Nevertheless, the implementation of the CKU project remains difficult, primarily due to the high construction costs (estimated at 4–5 billion USD) and the mountainous terrain within Kyrgyzstan, requiring the construction of tunnels and bridges. In addition, Kyrgyzstan lacks the economic strengths to compete effectively for an infrastructure investment with wealthier and economically more stable countries in the region, such as Uzbekistan and Kazakhstan. These countries offer larger markets, better legal conditions, and better-developed industrial and logistical infrastructure, making them natural candidates for the location of Russian or Chinese investments.

Therefore, in order to counteract the marginalisation of the country's market and attract foreign capital, President Sadyr Japarov in 2021 proposed the creation of a SCO Development Bank and a SCO Development Fund. The purpose of these institutions would be to provide alternative financing for less-developed member states, including Kyrgyzstan and Tajikistan, whose investment needs are high but which remain on the sidelines of mainstream Asian economic integration (Media

Center, 2022). According to Bishkek's proposal, the SCO Development Bank would operate along the lines of the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) or the BRICS Development Bank, offering preferential loans for investment in infrastructure, logistics, energy, and digitalisation. The SCO Development Fund, on the other hand, would have a stabilising and compensatory function, allowing it to respond to economic crises and support developmental projects with low returns but high social relevance. This initiative reflects the growing awareness that regional security cannot be based solely on political or military cooperation, but also requires tools for financial stabilisation and the reduction of development disparities.

Although Japarov's proposals have met with moderate interest from some members of the SCO (including Uzbekistan and Pakistan), their implementation has met with resistance from China and Russia, which fear the institutionalisation of capital redistribution within the SCO and the loss of control over regional financing mechanisms. As a result, the organisation remains a structure with limited capacity for collective action in the financial sphere, which undermines its potential as a comprehensive security system. Additionally, the lack of unanimity on the ownership structure, the location of the headquarters, and the governance model of these institutions has slowed down the project.

Despite the lack of formal decisions, the issue of establishing SCO financial institutions remains on the agenda of Kyrgyz diplomacy. The government in Bishkek sees these institutions as a key tool for levelling the playing field in the region and countering the further widening of developmental inequalities that can lead to migration, social tensions, and internal instability.

Between the Russian base and Chinese support: Tajikistan within the SCO structures

Tajikistan is paying particular attention to intensifying military cooperation. This is due to the internal problems of the republic itself, where the maintenance of order is ensured by the 201st Russian base, which houses 7,500 soldiers (Rogozińska, Olech, 2020: 56). The Tajik Army itself has about 9,000 soldiers, but it does not have sufficient combat capability to control the situation on its own (Pachucki-Włosek, 2022: 228). Hence, the support of external actors is essential. Therefore, the Shanghai Cooperation Organisation has become a vehicle for obtaining direct military assistance from the People's Republic of China (PRC), which was particularly needed after 2005. It was in that year that the Group of Russian Border Troops in the Republic of Tajikistan, which was responsible for protecting Tajikistan's southern border, officially ended its mission. The withdrawal of the Russians brought about a weakening of the border, which, especially in the

Badakhshan Mountainous Autonomous Region (BMAR), became a place of infiltration for Islamic extremists.

Hence, Dushanbe's main objective became to obtain real assistance from Beijing, which was materialised in the opening of two Chinese bases in the Badakhshan Mountainous Autonomous Region, whose personnel carry out joint patrols with Tajiks on the border section with Afghanistan (Romašenko [Ромашенко], 2021). Owing to Tajikistan's efforts, the PRC has supported the construction of 10 border guard posts, with the right to rebuild another 40 with permission to man them with its own forces in case of staff shortages on the Tajik side (Tomberg [Томберг], 2022: 296; Panfilova [Панфилова], 2023). In addition, joint military exercises have been organised in the BMAR since 2015, with the main objective of training to counter terrorist entry across the border (Mullodžanov [Муллоджанов], 2019). The escalating situation in the region following the Taliban takeover has led to an agreement to hold full-scale exercises at the frequency of every two years, while micro exercises are held at least once a year (Ukrainskie Nacional'nye Novosti [Украинские Национальные Новости], 2022; TASS [ТАСС], 2023c).

An additional problem for Tajikistan's security is that the drug route from Afghanistan runs through its territory. Therefore, in 2019, Tajikistan's President Emomali Rahmon proposed the establishment of an Anti-Drug SCO Centre in Dushanbe. For years, this topic was not addressed, but at a meeting of the foreign ministers of the member states in May 2024, a decision was made to proceed with putting this idea into practice (Daryo.uz, 2024). Conducting coordinated activities will not only contribute to improving the security of Tajikistan itself, but will also neutralise the flow of illegal substances into the rest of the Central Asian region.

Tajikistan's heavy reliance on external support – from both Russia and China – suggests that the SCO serves as a platform enabling weaker member states to outsource their security. The organisation does not operate here as a traditional military alliance, but as a mechanism for coordinating and legitimising the military presence of major regional powers in peripheral states. China's growing involvement in securing the Tajik-Afghan border – through infrastructure, joint patrols, and exercises – demonstrates the gradual evolution of the SCO into a tool for Beijing's power projection in Central Asia. These actions enhance the organisation's ability to respond to asymmetric threats, such as terrorism or instability in Afghanistan, but at the same time shift the internal balance of power in China's favour.

Another key element is the institutionalisation of cooperation in the field of non-conventional security, as exemplified by the initiative to establish the SCO Anti-Narcotics Centre in Dushanbe. This demonstrates that the organisation is developing the capacity to counter transnational threats that have a direct impact on the stability of member states. In this sense, the SCO acts as a platform integrating police, intelligence, and border control activities, thereby strengthening the regional internal security system. At the same time, however, the case of

Tajikistan reveals the SCO's structural limitations. The lack of its own permanent operational mechanisms means that actual security measures are carried out mainly by member states on a bilateral basis (e.g. Tajikistan–China) rather than on a fully multilateral basis. This implies that the effectiveness of the SCO as an organisation depends on the will and interests of the major players rather than on autonomous institutional capabilities.

Uzbekistan in the SCO: Between independence and regional interdependence

During the period of President Islam Karimov's rule, Uzbekistan showed marked caution and even downplayed the importance of the Shanghai Cooperation Organisation as a platform for regional cooperation. Despite its strategic location and the role that Tashkent could play in Central Asia, Uzbekistan's participation in the SCO initiatives remained limited for many years. An important element during this time was the presence of the aforementioned Regional Anti-Terrorist Structure of the SCO (RATS) on the territory of the republic. Established in 2002, this unit aimed at coordinating the fight against terrorism and extremism at the regional level, with its headquarters precisely in Tashkent (Ryžov, Rogožina, Ivašenko [Рыжов, Рогожина, Иващенко], 2016: 61–70). However, the mere possession of this structure within Uzbekistan did not translate into active participation of the state in the organisation's activities.

Uzbekistan's cautious stance during Islam Karimov's era revealed the structural weakness of the SCO as a security mechanism; its effectiveness depended on the political will of its member states. Even the presence of the RATS in Tashkent did not automatically translate into operational activity. This indicates that the SCO lacked mechanisms to enforce engagement.

A key impetus for closer military cooperation was the post-2014 geopolitical situation, when there was a significant reduction in the contingent of US troops in the region, particularly in Afghanistan. The previous US presence gave Central Asian countries, including Uzbekistan, a certain balance of power and security support (Guardian, 2014). After the reduction of US involvement, the threat from extremism, Afghan instability, and other destabilising factors increased, forcing Tashkent to build defence mechanisms on its own and seek allies. In this context, the SCO has become an important tool, offering Uzbekistan the opportunity to benefit from joint training, exercises, and the exchange of experiences, particularly in counter-terrorism and the maintenance of public order (Falkowski, Lang, 2014: 29). The reduction of the US presence in the region has created a security vacuum, which the SCO is partly filling. In this sense, the organisation serves a compensatory function, replacing external security guarantees with regional

mechanisms. At the same time, this strengthens the role of China and Russia as the main pillars of security in Eurasia.

It was only after 2017 that one could observe a clear activation of Uzbekistan within the framework of the SCO. This change was the result of several factors, both internal and external. Uzbekistan returned to participating in joint military and anti-terrorist exercises organised by the SCO, which marked not only a symbolic restoration of presence, but also a concrete step towards strengthening security (ŠOS [ШОС], 2022). This turnaround was linked, among other things, to a change in the political and security strategy of the new leadership, which recognised the need for greater regional cooperation, especially in the context of external challenges.

Unlike Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan, Uzbekistan is not a member of the Collective Security Treaty Organisation, which is heavily influenced by Russia and focuses on collective defence. This means that in the event of military threats or political crises, Uzbekistan cannot count on automatic support from this organisation. The lack of CSTO membership thus leaves Tashkent practically self-reliant when it comes to responding to crises, which further reinforces the need to draw on cooperation within the framework of the SCO and to develop its own defence capabilities. Furthermore, unlike the CSTO, the SCO provides a flexible framework for cooperation, making it attractive to countries that prefer greater strategic autonomy, such as Uzbekistan.

The most telling evidence of the growing role of the SCO in Uzbekistan's security policy came in July 2022, when mass public protests took place in the Karakalpakstan autonomous region. The conflict over constitutional reform and the withdrawal of the region's autonomous status sparked widespread discontent that escalated into serious riots. The authorities in Tashkent had to face the situation on their own, without outside help, including from Russia or other allies. The success in containing the crisis was due, among other things, to well-trained security and military troops, who, owing to previous anti-terrorist training within the SCO, had demonstrated their effectiveness in dispersing illegal gatherings and maintaining public order (Kokošina [Кокошина], 2018). The SCO, therefore, acts here as an intermediary mechanism; in other words, it does not intervene directly, but enhances the member states' capacity to maintain order.

From the point of view of Uzbekistan's national security, the SCO plays a special role as a platform for coordination and joint action *vis-à-vis* the Afghan issue. Although bilateral relations between Tashkent and Kabul at this stage are developing on the basis of relative peace and pragmatism, history shows that this situation is still very fragile and can change rapidly. A case in point is the period of the late 1990s, when tensions and instability in Afghanistan had a direct impact on the security of Central Asian states – including Uzbekistan – leading to

numerous migration crises, the infiltration of armed groups, and an increase in the terrorist threat.

A key advantage of raising the Afghan issue in the SCO forum is the opportunity to internationalise the dialogue on this difficult challenge. For Uzbekistan, this means that the issue is not treated solely as an internal or bilateral matter, but as a regional threat that requires coordinated and consolidated action by the Central Asian states and their strategic partners, primarily China, Russia, as well as India and other members of the organisation. This approach allows Tashkent to avoid being isolated and confronting the potentially destabilising consequences of the Afghan crisis on its own. The presence of the issue on the agenda of the SCO guarantees that, should the situation deteriorate, Uzbekistan will be able to count on the support of other member states, both politically and in the form of concrete operational activities such as joint border patrols, intelligence exchanges, or anti-terrorist exercises (Garbuzarova, 2021: 429).

In recent years, the SCO has developed cooperation mechanisms to counter the spread of extremism, arms smuggling, narcotics, and the movement of armed groups from the Afghan territory. Uzbekistan, fearful of the influence of the Taliban and other radical groups, is stepping up its activities within the framework of these mechanisms, drawing on the experience and military support of its allies within the SCO. An important element of this is cooperation with Tajikistan and Kyrgyzstan, which are also facing problems arising from instability in Afghanistan, which is fostering the development of joint strategies for border protection and countering cross-border threats.

For Uzbekistan, stabilising the situation in Afghanistan is a matter not only of military security, but also of economic and social security. Opening stable trade corridors, minimising the influx of refugees, and limiting the influence of radical groups are all prerequisites for the long-term development of the country and for increasing its importance as a regional logistical and economic centre. Uzbekistan, being the '*heart of Central Asia*', is a country through which all trade routes run from north to south and from east to west. Subsequently, it is in the republic's interest to stimulate its development, thereby increasing the profits from transit. As a result, Uzbekistan became the initiator and first organiser of the SCO Transport Forum. The effectiveness of Uzbekistan's policy resulted in the fact that at the very first meeting, a memorandum was signed on the creation of two new transport routes: Belarus–Russia–Kazakhstan–Uzbekistan–Afghanistan–Pakistan as well as Russia–Caspian Sea–Turkmenistan–Uzbekistan–Kyrgyzstan (Gazeta.uz [Gazeta.uz], 2023).

Highlighting the Afghan issue at the SCO is also part of Uzbekistan's broader multi-vector policy strategy. Faced with the changing balance of power in the world and the growing role of China, Russia, and the BRICS countries, Uzbekistan seeks to balance its relations with various powers, minimising the risk of dependency

and maximising its own security and that of the region as a whole. In this context, the SCO appears as a platform for balanced action, multilateral cooperation, and joint responses to challenges that may threaten not only Uzbekistan but Central Asia as a whole.

The Shanghai Cooperation Organisation is beginning to play an increasingly important role in shaping food security policy in the Central Asian region, with Uzbekistan's involvement being a clear example. For Tashkent, this issue is crucial, as the country has been facing water scarcity for years while being one of the most populous countries in Central Asia, which translates into a growing demand for food and efficient agricultural production.

As climate change continues, Uzbekistan is experiencing increasing difficulties with water management. High dependence on water supply from the territories of Kyrgyzstan and Tajikistan – the main river sources in the region – causes political tensions, especially during periods of drought and limited water supply (Stonis, 2023: 76–77). At the same time, a large part of the irrigation systems in Uzbekistan still date back to the Soviet era and have low efficiency, generating additional losses and environmental pressures.

In 2018, the SCO adopted the Food Security Cooperation Programme, which is considered the first formal step towards institutionalising agri-food cooperation. In the same year, President Shavkat Mirziyoyev proposed the innovative concept of creating agro-industrial clusters operating within the SCO member states (Stonis, 2023: 76–77). The aim of this initiative was to create a common system of agricultural production, processing, and distribution, taking into account the different climatic conditions, resources, and specialisations of each country (Karimov [Каримов]). Despite the innovative nature of the proposal, it has met with moderate interest from other member states, especially those that do not themselves suffer as much from water scarcity or food self-sufficiency problems (e.g. Russia, India, or Pakistan). Accordingly, Uzbekistan has taken on the role of the animator and coordinator of this cooperation, as demonstrated by Tashkent's regular organisation of meetings of the ministers of agriculture of the SCO member states and bilateral initiatives within the framework of the forum. For Uzbekistan, the primary objective of activities in the SCO is not only to increase agricultural productivity, but, above all, to create a framework for an international agreement on water-sharing with Kyrgyzstan and Tajikistan – the mountainous states where the main sources of the Syr-daria and Amu-daria are located. The Uzbek authorities are seeking to resuscitate the model of water–energy cooperation that functioned during the USSR era, when water-sharing was planned centrally, and mountainous states received electricity in exchange for transferring water to lowland states (Uzbekistan, Turkmenistan, and Kazakhstan).

Uzbekistan's efforts to regulate the distribution of water resources with the mountain states demonstrate that the SCO can serve as a mediation platform

in disputes over resources. If successful, this role strengthens the organisation's ability to prevent conflicts between the member states.

An additional strand of Uzbekistan's strategy in the SCO is to promote technological cooperation in the field of modern precision agriculture (smart agriculture), which would save water and increase crop efficiency. Tashkent is seeking the transfer of know-how and investments from China and India to modernise local farms and implement solutions such as drip irrigation, smart irrigation systems, and greenhouse crop automation.

The expansion of the SCO's agenda to include food security issues demonstrates its evolution towards a comprehensive security system. Water and agricultural issues in Central Asia have the potential to spark conflict; therefore, addressing them within the SCO framework reduces the risk of tensions between states. Furthermore, the promotion of agricultural innovation in cooperation with China and India highlights the SCO's growing role as a channel for technology transfer. In the long term, this enhances the region's economic resilience, which directly contributes to its political stability and security.

Conclusion

In summary, the Shanghai Cooperation Organisation, whose origins lie in the process of normalising border relations following the collapse of the USSR and in cooperation within the Shanghai Five, is an example of an organisation that grew out of practical security needs rather than from ambitions to create a formalised collective defence system. Even at the stage of its formation, the principles of mutual trust, sovereignty, and non-interference were of key importance, and they continue to define the limits of its activities to this day. However, the SCO's evolution from a forum for resolving border disputes to a platform encompassing political, military, and economic cooperation has not led to its transformation into an alliance-like structure; rather, it has reinforced its consensual and coordinating nature, which corresponds to the realist view of the organisation as a tool for state cooperation rather than an autonomous actor.

In answering the key research question regarding the role of the SCO in shaping the security of Central Asian states, it must be clearly stated that its significance is substantial, yet selective and functionally limited. The organisation operates most effectively in the area of non-traditional threats, such as terrorism, extremism, and separatism, referred to as the 'three forces of evil'. The SCO has indeed developed relatively effective cooperation mechanisms in this regard, encompassing the activities of the Regional Anti-Terrorist Structure (RATS), regular military exercises, and a well-developed intelligence-sharing network. These instruments

effectively strengthen the member states' capabilities to respond to asymmetric threats as well as foster interoperability and trust between their security forces.

At the same time, the SCO does not meet the criteria of an effective security organisation in the traditional, military sense of the term. The absence of formal defence commitments, intervention mechanisms, and arbitration tools means that the organisation is unable to respond to interstate conflicts. The case of border clashes between Kyrgyzstan and Tajikistan clearly illustrates this weakness. In this context, it is accurate to observe that the SCO does not function as a cohesive strategic bloc but, rather, as a platform for limited cooperation, in which the interests of states take precedence over institutional commitments.

This means that its influence on regional security is indirect, based more on prevention and confidence-building rather than on the ability to enforce peace. From the realist perspective, the organisation strengthens regional stability, but its effectiveness remains limited by the lack of shared strategic interests and the asymmetry of the member states' capabilities.

In terms of internal and interstate stability, the SCO demonstrates a clear asymmetry in its effectiveness. It exerts a significantly greater influence at the former level, helping states to maintain control over internal threats. Cooperation within the SCO helps legitimise the authorities' actions against the opposition, often labelled as extremist, which leads to the reproduction of norms that favour the stability of authoritarian political systems. Thus, the organisation fulfils not only a security function but also a normative one, shaping a specific model of the state-society relations.

At the inter-state level, however, the role of the SCO is limited to that of a platform for dialogue, which reduces the risk of escalating tensions but does not eliminate their structural causes. The SCO manages tensions rather than resolving them, which confirms its limited effectiveness as a collective security mechanism.

Kazakhstan regards the organisation as a tool for implementing a multi-vector policy, enabling it to balance the influence of Russia and China as well as to develop economic and infrastructural projects. Politically, the SCO allows Kazakhstan to maintain a balance between China and Russia; this enables the country to retain greater independence and avoid relying solely on a single ally. Membership in the organisation opens up opportunities for Kazakhstan to engage in regional multilateral diplomacy rather than just bilateral diplomacy, thereby strengthening its role as a leader in Central Asia.

Kyrgyzstan views the SCO primarily as a source of support in the areas of training and counter-terrorism whilst remaining aware of its limitations in conflict situations. In military terms, the SCO serves Kyrgyzstan primarily as a training and counter-terrorism platform rather than a traditional defence alliance. The greatest benefits include military exercises that improve tactical capabilities and interoperability, operational cooperation in combating terrorism and smuggling, as

well as access to intelligence and crisis response plans. However, in situations of an actual conflict (e.g. with Tajikistan in 2021 and 2022), the SCO remains passive, which indicates its limited usefulness in defending Kyrgyzstan's interests at the military level.

Tajikistan attaches particular importance to the SCO in the context of threats emanating from Afghanistan, viewing it as a key component of its security framework, although in practice it continues to rely on bilateral support, particularly from Russia. Despite its attachment to the Moscow, in an era of growing threats from an unstable Afghanistan and increased activity by terrorist groups, the role of the SCO is becoming crucial to ensuring Tajikistan's long-term security.

Uzbekistan, on the other hand, utilises the organisation in the most pragmatic way, i.e. as a platform for strengthening its regional position, internationalising economic issues, and increasing its strategic autonomy. The future of Uzbekistan's cooperation within the SCO will depend on further changes in the geopolitical situation, both in the region and globally. However, it can already be said that the SCO constitutes an important platform for Uzbekistan, enabling it to actively participate in shaping regional security on its own terms. Unable to rely on bilateral agreements with its neighbours regarding the sharing of water resources and agricultural development, Uzbekistan uses the SCO as a forum for internationalising these issues. Although the organisation does not yet possess strong enforcement mechanisms in the field of agriculture, it is becoming a tool for Tashkent to exert political pressure as well as a channel for securing technological and investment support. Owing to this, Uzbekistan is not only strengthening its position as a diplomatically active state but also securing the foundations of its economy and social stability, which are underpinned by food security.

An analysis of case studies from Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan confirms that the perception and use of the SCO both vary greatly and are shaped by national interests, which once again aligns with the realist view of the organisation. The states in the region treat it instrumentally as a tool of foreign and security policy rather than as a binding alliance.

Another significant conclusion is that the SCO serves as an instrument for managing the rivalry between Russia and China in Central Asia. The organisation does not eliminate this rivalry, but provides it with an institutional framework, thereby limiting the risk of open confrontation. At the same time, the dominance of these two actors influences the direction of the SCO's development, subordinating its agenda to their geopolitical interests. As a result, the Central Asian states operate within an asymmetrical structure in which their role is limited, though not entirely marginal; through their participation in the organisation, they gain room for manoeuvre and the ability to pursue a policy of balancing.

Taking into account the broader geopolitical context, it is also important to highlight the growing significance of the economic dimension in the activities

of the SCO, particularly following the announcement of China's Belt and Road Initiative. Although the organisation is not the primary vehicle for implementing these projects, it serves as an important forum for political coordination as well as for legitimising infrastructure and energy cooperation. This points to a gradual shift in the organisation's focus towards economic cooperation and China's growing role within its structure. Thus, the SCO is gradually evolving into a multidimensional platform that combines security issues with economic development.

From the theoretical perspective, the functioning of the SCO confirms the validity of the realist and neorealist approaches, which highlight the dominant role of states and their interests. At the same time, constructivist elements allow us to grasp the normative dimension of the organisation's activities. They demonstrate their significance in the context of non-traditional threats and security discourse. Finally, this perspective highlights the importance of great power rivalry as a factor structuring its functioning.

All in all, the Shanghai Cooperation Organisation is neither an effective guarantor of security in the military sense nor a cohesive geopolitical bloc. Its significance lies primarily in creating a framework for cooperation that enables Central Asian states to manage threats, strengthen internal stability, and pursue a policy of balancing power amidst great-power competition. At the same time, the organisation contributes to the consolidation of certain political norms and is increasingly becoming part of the broader context of economic cooperation linked to China's initiatives.

In this sense, the SCO constitutes a significant but insufficient element of the regional security architecture, complementing other mechanisms such as bilateral alliances or the Collective Security Treaty Organisation. Its future role will depend on the dynamics of Sino-Russian relations, the evolution of threats in the region, and the ability of the member states to make it more effective. Despite differences in prioritising specific issues, these are challenges that affect all four Central Asian republics under discussion, which means that the process of mutual support in pushing projects onto the SCO agenda is observable. Consequently, the organisation's significance in shaping the security of Central Asian states is being strengthened.

Bibliography

- Ajtenov, N.Ž. [Айтеннов, Н.Ж.]. 2018. Kazakhstan and the SCO: Main Results and Problems of Cooperation. *Journal of Oriental Studies* 81(2): 9–15. <https://doi.org/10.26577/JOS-2017-2-939>

- Alimov, R. 2018. The Shanghai Cooperation Organisation: Its Role and Place in the Development of Eurasia. *Journal of Eurasian Studies* 9(2): 114–124. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2018.08.001>
- Azattyk Aziâ. 2025. «Rosatom» vozglavit stroitel'stvo pervoj AËS v Kazahstane. Kak Astana delala vybor [Азаттық Азия. 2025. «Росатом» возглавит строительство первой АЭС в Казахстане. Как Астана делала выбор]. 14.07., <https://rus.azattyq.org/a/rosatom-vozglavit-stroitelstvo-pervoy-aes-v-kazahstane-vtoruyu-aes-kitay-predpolozhitelno-kak-astana-delala-vybor/33443071.html> (accessed: 20.07.2025).
- Daryo.uz. 2024. V Dušanbe poâvitsâ Antinarkotičeskij centr ŠOS [В Душанбе появится Антинаркотический центр ШОС]. 22.05., <https://daryo.uz/ru/2024/05/22/v-dusanbe-poavitsa-antinarkoticeskij-centr-sos> (accessed: 17.06.2024).
- Falkowski, M., Lang, J. 2014. *Zakladnicy Moskwy, klienci Pekinu. Bezpieczeństwo w Azji Centralnej w dobie malejącej roli Zachodu*. Prace OSW 51.
- Garbuzarova, E.G. 2021. The Role of the SCO in the Process of Neutralizing Regional Challenges and Threats. *Post-Soviet Issues* 8(4): 425–436. <https://doi.org/10.24975/2313-8920-2021-8-4-425-436>
- Gazeta.uz. 2023. V koridorah ŠOS išut novye puti. V Taškente prošël pervyj transportnyj forum stran organizacii [Газета.uz. 2023. В коридорах ШОС ищут новые пути. В Ташкенте прошёл первый транспортный форум стран организации]. 02.11., <https://www.gazeta.uz/ru/2023/11/02/transport-sco/> (accessed: 17.06.2024).
- Górecki, W. 2014. *Coraz dalej od Moskwy, Rosja wobec Azji Centralnej*. Prace OSW 48.
- Guardian. 2014. Obama Announces Plan to Keep 9,800 US Troops in Afghanistan after 2014. 27.05., <https://www.theguardian.com/world/2014/may/27/obama-us-afghanistan-force-2014> (accessed: 17.06.2024).
- Jędrzejewski, W., Romańczuk, M. 2015. Bezpieczeństwo Azji Centralnej w kontekście strategii współpracy USA i ChRL z państwami regionu. *Bezpieczeństwo, Teoria i Polityka* 2: 31–46.
- KABAR. 2023. Priorityty Sotrudničestva Kyrgyzstana v ramach ŠOS [КАБАР. 2023. Приоритеты сотрудничества Кыргызстана в рамках ШОС]. 23.10., <https://kabar.kg/news/priorityty-sotrudnichestva-kyrgyzstana-v-ramkakh-shos/> (accessed: 03.06.2024).
- Kaktus Media. 2023. Sadyr Žaparov podnâl vopros otkrytiâ v Biškeke Centra po bor'be s orgprestupnoš'û [Садыр Жапаров поднял вопрос открытия в Бишкеке Центра по борьбе с оргпреступностью]. 04.07., https://kaktus.media/doc/483284_sadyr_japarov_podnial_vopros_otkrytiia_v_bishkeke_centra_po_borbe_s_orgprestupnostu.html (accessed: 03.06.2024).
- Karimov, A. Uzbekistan v rakurse prodovol'stvennoj bezopasnosti ŠOS [Каримов, А. Узбекистан в ракурсе продовольственной безопасности ШОС]. *CER*.

- <https://cer.uz/uz/post/publication/uzbekistan-v-rakurse-prodovolstvennoj-bezopasnosti-sos> (accessed: 17.06.2024).
- Keskin, O. 2023. Prezident Kazahstana predložil ob'edinit' Usiliâ BRIKS i ŠOS [Президент Казахстана предложил объединить усилия БРИКС и ШОС]. 24.08., <https://www.aa.com.tr/ru/> (accessed: 17.06.2024).
- Kokošina, Z. 2018. Antiterrorističeskie učeniâ Šanhajskoj organizacii sotrudničestva [Кокошина, З. 2018. Антитеррористические учения Шанхайской организации сотрудничества]. *The International Relations*. <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2085> (accessed: 03.06.2024).
- Koolace, E., Tishehyar, M. 2013. An Outlook on Energy Cooperation Approaches in the Shanghai Cooperation Organization (SCO) Region. *Geopolitics Quarterly* 8(4): 41–71.
- Media Center. 2022. Tol'ko plúsy. Čto daet Kyrgyzstanu členstvo v ŠOS? [Только плюсы. Что дает Кыргызстану членство в ШОС?]. 15.09., <https://media-center.kg/ru/news/Tolko-plyusi-CHto-daet-Kirgizstanu-chlenstvo-v-SHOS-1303366198> (accessed: 17.06.2024).
- Mulłodžanov, P. 2019. Kitajsko-tadžikskie učeniâ v GBAO: bor'ba s terrorizmom ili zašita investicij KNR v regione? [Муллоджанов, П. 2019. Китайско-таджикские учения в ГБАО: борьба с терроризмом или защита инвестиций КНР в регионе?]. 18.08., https://cabar.asia/ru/kitajsko-tadzhikskie-ucheniya-v-gbao-borba-s-terrorizmom-ili-zashhita-investitsij-knr-v-regione#_edn1 (accessed: 03.06.2024).
- Naribaev, M. 2009. Cooperation between Kazakhstan and the Shanghai Cooperation Organization as a Factor in the Development of Foreign Economic Activity Today. *Central Asia and the Caucasus* 4–5(58–59): 159–169.
- Pachucki-Włosek, K. 2022. The Potential of Selected Central Asian States to Provide Security in Crises. *Przegląd Strategiczny* 15: 227–242. <https://doi.org/10.14746/ps.2022.1.14>
- Pachucki-Włosek, K. 2025. The New Great Game for Central Asia: A Case Study of the Kyrgyz-Tajik Border Conflict. In: P. Pietrzak (ed.), *Exploring the Implications of Local and Regional Conflicts* (pp. 151–170). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-2877-4.ch006>
- Panfilova, V. 2023. Kitajskij voennyj interes k Tadžikistanu rastet [Панфилова, В. 2023. Китайский военный интерес к Таджикистану растет]. 17.10., https://www.ng.ru/cis/2023-10-17/5_8854_tajikistan.html (accessed: 03.06.2024).
- Perkowska, A. 2010. Szanhajska Organizacja Współpracy – geopolityka. *Economy and Management* 3: 58–74.
- RBC. 2023. Učastniki ŠOS vspomnili pro sozdanie banka i fonda razvitiâ [Участники ШОС вспомнили про создание банка и фонда развития]. 04.07., <https://www.rbc.ru/politics/04/07/2023/64a3fe999a794705e4f8e89d> (accessed: 17.06.2024).

- Rogosińska, A., Olech, A. 2020. *Zagraniczne bazy wojskowe Rosyjskiej Federacji*. Raport Instytutu Nowej Europy.
- Romašenko, S. 2021. Kitaj postroit bazu dlâ specnaza MVD Tadžikistana [Ромашенко, С. 2021. Китай построит базу для спецназа МВД Таджикистана]. 28.10., <https://www.dw.com/ru/kitaj-postroit-bazu-dlja-specnaza-mvd-tadzhikistana/a-59649110> (accessed: 03.06.2024).
- Ryžov, I., Rogožina, E., Ivašenko, M. 2016. Šanhajskaâ organizaciâ sotrudničestva i ugrozy regional'noj bezopasnosti v Central'noj Azii. *Rossiâ i novye gosudarstva Evrazii* 4: 61–70 [Рыжов, И., Рогожина, Е., Иващенко, М. 2016. Шанхайская организация сотрудничества и угрозы региональной безопасности в Центральной Азии. *Россия и новые государства Евразии* 4: 61–70].
- Ševeleva, M. 2014. Ėnergetičeskij klub Šanhajskoj organizacii sotrudničestva i formirovanie strategii mnogostoronnego sotrudničestva v sfere ėnergetiki. In: M. Ševeleva (ed.), *Aktual'nye problemy meždunarodnyh otnošenij i global'nogo razvitiâ* (pp. 168–173) [Шевелева, М. 2014. Энергетический клуб Шанхайской организации сотрудничества и формирование стратегии многостороннего сотрудничества в сфере энергетики. В: М. Шевелева (ред.), *Актуальные проблемы международных отношений и глобального развития* (с. 168–173)].
- Shukuralieva, N. 2018a. Azja Centralna: uwarunkowania bezpieczeñstwa regionalnego. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne* 2: 99–114. <https://doi.org/10.14746/ssp.2018.2.7>
- Shukuralieva, N. 2018b. Bezpieczeñstwo regionalne – integracja obronna pañstw Azji Centralnej. *Sprawy Międzynarodowe* 71(4): 179–194.
- ŠOS. 2022. Uzbekistan – ŠOS: novye grani mnogoprofil'nogo vzaimodejstviâ (o prioritetah predsedatel'stva Uzbekistana v Organizacii) [ШОС. 2022. Узбекистан – ШОС: новые грани многопрофильного взаимодействия (о приоритетах председательства Узбекистана в Организации)]. 13.04., <https://rus.sectesco.org/20220413/830053.html> (accessed: 03.06.2024).
- Stonis, D. 2023. Comparative Analysis of the Shanghai Cooperation Organisation and European Union Strategy on Central Asia: Confrontation or Cooperation? *Polish Political Science Yearbook* 52(1): 69–90. <https://doi.org/10.15804/ppsy202230>
- Sûesun, F. 2021. Sušestvuûšie mehanizmy Šanhajskoj organizacii sotrudničestva i ih problemy dlâ bor'by s netradicionnymi vyzovami bezopasnosti. *Vestnik meždunarodnyh organizacij* 16(1): 107–126. [Сюэсун, Ф. 2021. Существующие механизмы Шанхайской организации сотрудничества и их проблемы для борьбы с нетрадиционными вызовами безопасности. *Вестник международных организаций* 16(1): 107–126]. <https://doi.org/10.17323/1996-7845-2021-01-05>

- TASS. 2022. Kirgiziâ perešla na trgovoye rasčety s Rossiej v rublâh [ТАСС. 2022. Киргизия перешла на торговые расчеты с Россией в рублях]. 20.07., <https://tass.ru/ekonomika/15261005> (accessed: 17.06.2024).
- TASS. 2023a. Kazahstan nameren v ramkah predsedatel'stva v ŠOS povyšat' ee rol' na mezhdunarodnoj arene [ТАСС. 2023а. Казахстан намерен в рамках председательства в ШОС повышать ее роль на международной арене]. 04.07., <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/18182551> (accessed: 17.06.2024).
- TASS. 2023b. Prem'èr Kirgizii predložil sozdat' v ŠOS obšij èkonomičeskij rynek [ТАСС. 2023b. Премьер Киргизии предложил создать в ШОС общий экономический рынок]. 26.10., <https://tass.ru/ekonomika/19118497> (accessed: 17.06.2024).
- TASS. 2023c. Tadžikistan i Kitaj planiruiut raz v dva goda provodit' učeniâ po antiterorru [ТАСС. 2023c. Таджикистан и Китай планируют раз в два года проводить учения по антитеррору]. 17.10., <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/19039757> (accessed: 03.06.2024).
- TASS. 2024. Strany ŠOS utverdât ènergetičeskuû strategiu sotrudničestva na sammite v Astane [ТАСС. 2024. Страны ШОС утвердят энергетическую стратегию сотрудничества на саммите в Астане]. 29.03., <https://tass.ru/ekonomika/20394825> (accessed: 17.06.2024).
- Toktomushev, K. 2017. *Kyrgyzstan – Regime Security and Foreign Policy*. New York. <https://doi.org/10.4324/9781315533490>
- Tomberg, I.G. 2022. Voennoe i voenno-tehničeskoe sotrudničestvo Kitaâ so stranami Central'noj Azii v XXI veke. *Problemy postsovetskogo prostranstva* 9(3): 289–300 [Томберг, И.Г. 2022. Военное и военно-техническое сотрудничество Китая со странами Центральной Азии в XXI веке. *Проблемы постсоветского пространства* 9(3): 289–300].
- Ukrainskie Nacional'nye Novosti. 2022. Tadžikistan i Kitaj dogovorilis' o sovmestnyh voennyh učeniâh po menšej mere raz v god [Украинские Национальные Новости. 2022. Таджикистан и Китай договорились о совместных военных учениях по меньшей мере раз в год]. 22.10., <https://unn.ua/ru/news/tadzhikistan-i-kitay-domovilisya-provoditi-spilni-vijskovi-navchannya-schonaymenshe-raz-na-rik> (accessed: 03.06.2024).
- Wojcieszak, Ł. 2016. Ewolucja Szanghajskiej Organizacji Współpracy – od militarnego do gospodarczego wymiaru kooperacji. *Studia Politicae Universitatis Silesiensis* 16: 95–117.

Piotr T. Przybytek*

 <https://orcid.org/0000-0002-9835-8603>

Geopolityka w reportażach Konstantego Srokowskiego – *W stolicy białego cara* (1904) i *Likwidacya caratu* (1905) – na tle prekursorskiej myśli geopolitycznej (polskiej i rosyjskiej) (cz. I)

Streszczenie

Znakomity polski publicysta Konstanty Srokowski w swoich dwóch reportażach – *W stolicy białego cara* oraz *Likwidacya caratu* – przedstawia obraz Rosji lat 1904–1905, a więc w trakcie wojny z Japonią i rewolucyjnego wrzenia. Przy obrazowaniu sytuacji politycznej tegoż państwa dostrzega zależności pomiędzy czynnikami geograficznymi i historycznymi a jego powstawaniem i funkcjonowaniem. Spostrzeżenia i wnioski Srokowskiego są czasami zbieżne z poglądami twórców rosyjskiej geopolityki, a nie wyłącznie polskiej. Tylko częściowo jego prognozy polityczne się sprawdziły. Przykładowo postulował on przekształcenie Rosji w federację. Zrobili to dopiero kilkanaście lat później bolszewicy, i to tylko formalnie,

* Uniwersytet Jagielloński, e-mail: piotr.przybytek@poczta.onet.pl

choć jednak federalizm jako forma państwowa Rosji przetrwał upadek ZSRR. Nieistniejące już państwo polskie miało *europeizować* Rosję, więc Srokowski uważał, iż błędem Rosjan było, że je zlikwidowali. Ponadto twierdził, iż Polacy z zaboru rosyjskiego powinni zmienić taktykę wobec Imperium Rosyjskiego w trakcie toczącej się wtedy rewolucji.

Słowa kluczowe: historia polskiej geopolityki, historia rosyjskiej geopolityki, Konstanty Srokowski, *Likwidacya caratu*, *W stolicy białego cara*, federacja

Geopolitism in the Reports of Konstanty Srokowski – *W stolicy białego cara* (1904) and *Likwidacya caratu* (1905) – On the Prescription of Geopolitical Thought (Polish and Russian) (part I)

Abstract

The excellent Polish publicist Konstanty Srokowski in his two reports – *W stolicy białego cara* and *Likwidacya caratu* – presents the image of Russia in the years 1904–1905, so during the war with Japan and the revolutionary boiling. In illustrating the political situation of that country, he notices the relationship between geographical and historical factors, and its emergence and functioning. Srokowski's observations and conclusions are sometimes convergent with the views of the creators of Russian geopolitics, not only Polish. Only partially did his political forecasts work. For example, he postulated the transformation of Russia into a federation. It was not until a dozen or so years later that the Bolsheviks did so, and even then only in name; nevertheless, federalism, as Russia's form of government, survived the collapse of the USSR. The now-defunct Polish state was supposed to *Europeanise* Russia, so Srokowski believed that the Russians were wrong to abolish them. In addition, he claimed that Poles from the Russian partition should change their tactics towards the Russian Empire during the revolution that was underway at that time.

Keywords: history of Polish geopolitics, history of Russian geopolitics, Konstanty Srokowski, *Likwidacya caratu*, *W stolicy białego cara*, federation

Sylwetka Konstantego Srokowskiego i okoliczności powstania jego reportaży z lat 1904–1905

Konstanty Srokowski to znakomity¹, aczkolwiek bardzo mało znany współcześnie, publicysta i dziennikarz, publikujący przez blisko 40 lat. Liczba ta może komuś nie wydawać się specjalnie duża, jednak trzeba wziąć pod uwagę, iż Srokowski żył ledwo 57 lat (1878–1935). Przez ten czas zdołał opublikować aż 10 tys. tekstów (przeciętnie po około 150 wierszy każdy), a ponadto kilka większych prac i wiele broszur (Zimiński, 1989: 104–105). Opcja polityczna, z którą związał się Srokowski – demokraci (liberałowie) galicyjscy – zniknęła ze sceny politycznej wraz z odzyskaniem przez Polskę niepodległości. Obecność Srokowskiego w szeregach tegoż stronnictwa przypadła na schyłkowy okres jego działalności. Z ich ramienia Srokowski udzielał się także jako polityk, będąc posłem galicyjskiego Sejmu Krajowego i sekretarzem generalnym NKN (Zięba, 2002: 233). Wybór Konstantego Srokowskiego na bohatera mojego artykułu może być mylący z tego powodu, iż jako geograf znany jest inny Srokowski – Stanisław, żyjący w latach 1872–1950, skądinąd popularyzator geopolityki (Sobczyński, 2008: 225). Zbieżność nazwisk nie jest przypadkowa, gdyż Srokowscy byli braćmi stryjecznymi (Zięba, 2002: 231; 2002a: 238). Ponadto w tym samym czasie (lata 1873–1945) na ziemiach polskich żył również architekt, Konstanty Srokowski (na jego temat zob. Żywicki, 2021: 311 i n.) – nic mi nie wiadomo na temat ich pokrewieństwa.

Efektom podróży Srokowskiego do Rosji w 1904 r. były dwa reportaże: *W stolicy białego cara* (1904) i *Likwidacya caratu* (1905). „Napisane z dużą kulturą literacką, przyniosły mu one spory rozgłos” – pisze Andrzej Zięba (2002: 231). Srokowski, będąc poddanym austriackim, pisał o Rosji. Wzajemne relacje między obydwojma krajami wchodziły w decydującą fazę. Otóż w drugiej połowie XIX w. zarysował się konflikt austriacko-rosyjski. Turcja przestała liczyć się jako mocarstwo europejskie, przez co wzmoгло się zainteresowanie Bałkanami wśród polityków austriackich. Wytworzył się w ten sposób konflikt interesów z Rosją, która dążyła do podporządkowania sobie wybrzeży Morza Czarnego. Spośród liberałów galicyjskich najpełniej wobec tego zagadnienia wypowiedział się Tadeusz Romanowicz² w pracy *Sprawa polska i sprawa wschodnia* (1876). Dla niego Rosja, państwo barbarzyńskie o ustroju będącym „azjatyckim despotyzmem”, dzięki likwidacji państwowości polskiej weszła do Europy, co dało jej możliwość prowadzenia wpływowej polityki europejskiej. Bierność państw europejskich wobec zaborczej polityki Rosji miała

1 W ocenie Macieja Janowskiego to „bez wątpienia jeden z najinteligentniejszych dziennikarzy galicyjskich, zdecydowanie prohabsburski w swoim politycznym nastawieniu, ale zwykle spokojny i racjonalny” (Janowski, 2018: 213).

2 Romanowicz żył w latach 1843–1904 (Kieniewicz, 1988: 593, 596), umarł niedługo przed wydarzeniami rewolucyjnymi w Rosji.

wynikać według Romanowicza z niedostrzegania przez polityków zachodnioeuropejskich właściwego oblicza tego państwa, a przecież postępy konstytucjonalizmu w Europie zaszły na tyle daleko, aby uzmysłwić fakt, iż współpraca oraz tolerowanie obecności Rosji w Europie jest wynaturzeniem. Romanowicz przekonywał, iż ekspansjonistyczna i zaborcza polityka cesarstwa ma na celu odwrócenie uwagi od sytuacji wewnętrznej. Napięcia wewnętrzne są przenoszone w sferę bardziej bezpieczną i korzystniejszą dla państwa, w sferę imperialną. Romanowicz swoją publikacją dał początek dominującemu wśród liberałów przekonaniu o nieodwołalności konfliktu europejskiego. W przyszłym, nieuchronnym konflikcie między państwami zaborczymi głównym wrogiem miała być oczywiście Rosja, a sojusznikiem Austria – pod warunkiem jednak udzielenia pewnych i rzetelnych gwarancji dla sprawy polskiej (Bernacki, 1997: 186–189). „Znaczenie tej publikacji jest bardzo istotne, bowiem poza propozycje zawarte w tym tekście demoliberałowie nigdy nie wykroczyli” – podkreśla wagę *Sprawy polskiej i sprawy wschodniej* Włodzimierz Bernacki (1997: 185–186). I rzeczywiście Srokowski w dwóch zaprezentowanych tutaj publikacjach w sumie proponuje linię zgodną z założeniami Romanowicza. Nas będą jednak interesowały przede wszystkim geopolityczne wątki w poglądach Srokowskiego wyłożonych w tychże reportażach, co z pewnością będzie pionierskim przedsięwzięciem. Wszak nikt wcześniej nie analizował ich pod tym kątem.

Obok zrzeszającej różne stronnictwa polityczne orientacji proaustriackiej (do której wliczał się także Srokowski) wytworzyła się również orientacja prorosyjska. Działacz narodowy Roman Dmowski (1864–1939) w klasycznym swoim dziele *Niemcy, Rosja i kwestia polska* zakładał, że Polacy, znajdując się pomiędzy Rosją a Niemcami, muszą stanąć po stronie słabszej Rosji, przeżywającej wtedy kryzys i prowadzącej nieskuteczną rusefikację, a nie Niemiec, pierwszej potęgi militarnej i gospodarczej na kontynencie europejskim, doskonale realizującej zamierzone działania asymilacyjne (Eberhardt, 2006: 41, 44–45)³.

Rok 1904 jest ważnym rokiem w historii rozwoju geopolityki. To właśnie wtedy Halford Mackinder, uważany powszechnie za jednego z twórców światowej geopolityki, publikuje swoje dzieło o tzw. geograficznej osi historii (*The geographical pivot of history*), zawierające wstępną koncepcję roli *Heartlandu* w dziejach świata (Eberhardt, 2016: 57, 61, 70). Niedawno zakończona wojna burska i rozpoczynająca się japońska ukazały ogromne możliwości zarówno strategii morskiej, jak i strategii

3 Polityczni konkurenci narodowców, ugodowcy skupieni wokół petersburskiego „Kraju”, kalkulowali podobnie: gdyby doszło do wojny niemiecko-rosyjskiej, to pomimo wszystkich zastrzeżeń Polacy z trzech zaborów powinni opowiedzieć się po stronie Rosji. Straszono, iż Niemcy są krajem ludnym (trzecie miejsce po Rosji i USA), mają doskonałe warunki geograficzne do rozpoczęcia ataku na wschód, tradycyjny, sprawdzony system militarny, obfitość pieniędzy, wspaniałą technikę wojskową, są przygotowane do szybkiej mobilizacji i sprawnego manewrowania armii (Kidzińska, 2001: 64).

kontynentalnej (Moczulski, 2017: 17). W tym też roku niemiecki geograf Joseph Partsch publikuje kompleksowe dzieło *Mitteleuropa*, obejmujące całokształt zagadnień z zakresu geografii fizycznej, uzupełnione informacjami z geografii społeczno-kulturowej i bogatą ilustracją kartograficzną (Eberhardt, 2016: 217–218).

Pomimo że wydana książka miała rzeczowy charakter naukowy, a autor unikał poruszania kwestii politycznych, wymowa opracowania była jednoznaczna: w centrum Europy znajduje się odrębna kraina geograficzna, odróżniająca się swoją specyfiką fizyczną i kulturową od otoczenia [...]. Na jej terytorium dominuje naród niemiecki, predestynowany do roli przewodniej. Integracja tego obszaru jest koniecznością dziejową. Sprzyjają jej uwarunkowania geograficzne (klimat, hipsometria, układy hydrograficzne itp.), które działają spajająco i tworzą warunki umożliwiające ukonstytuowanie się wielkiego państwa, które może stać się wiodącym mocarstwem europejskim (Eberhardt, 2016: 218).

Aż zdumiewa tak bardzo negatywny obraz Rosji w reportażach Srokowskiego. Wszak w czasie pobytu w tym kraju był on związany ze środowiskiem politycznym skupionym wokół Włodzimierza Spasowicza, pracując w redakcji wydawanego przez niego petersburskiego „Kraju” (Zięba, 2002: 231), jedynego pisma polskiego ukazującego się w Cesarstwie Rosyjskim poza historycznymi ziemiami Rzeczypospolitej (Paczkowski, 1976: 253). Ten żyjący w latach 1829–1906 prawnik i publicysta często jest zaliczany do nurtu liberalnego polskiej myśli politycznej, choć zdania w tej kwestii są podzielone (Bernacki, 2004: 8, 22). Najważniejsze jest jednak to, że był on zwolennikiem ugodowej polityki wobec caratu i pojednania polsko-rosyjskiego. Popierał, jako jedyną realną według niego w ówczesnych uwarunkowaniach politycznych, wizję kulturowej autonomii Polski w ramach Imperium Rosyjskiego, widząc szansę dla rozwoju polskości w promocji idei równości praw wszystkich obywateli Rosji (Bardach, 2002: 45–47, 49–51; Janowski, 1998: 195, 252; Stefański, 1998: 329–331). Zachowanie Srokowskiego może tłumaczyć fakt, iż w tygodniku „Kraj” publikowali także autorzy niepodzielający ogłódów ugodowców z Petersburga (Gajkowska, 1997: 445; Janowski, 1998: 200–201)⁴. Jednym z nich był Srokowski, któremu zresztą praca w redakcji „Kraju” nie przeszkadzała być równocześnie korespondentem krakowskiej „Nowej Reformy” (Zięba, 2002: 231).

Obydwa teksty Srokowskiego to reportaże z podróży zagranicznej z tą różnicą, iż ten pierwszy – *W stolicy białego cara* – jest mniej udratyzowany, podczas gdy ten drugi – *Likwidacya caratu* – wręcz wojenny, i dużo więcej w nim polityki⁵. Rosja

⁴ Z polityków galicyjskich m.in.: Otto Hausner, Władysław Leopold Jaworski, Stanisław Szczepanowski, hr. Stanisław Tarnowski, a także Ukrainiec Iwan Franko (Bazyłow, 1984: 295).

⁵ Jeszcze w latach 60. ubiegłego wieku polskiej prasie zarzucano, iż ma „wiele tytułów martwych, bezbarwnych, ogólnikowych, jednym słowem – złych”, podczas gdy obecnie twierdzi

wciąż jeszcze walczyła z wrogiem zewnętrznym – Japonią – a wewnątrz kraju rozpoczęły się już (często bratobójcze) walki rewolucyjne. Srokowski nie omieszczał wytłumaczyć, dlaczego wybuchła wojna z Japonią. Otóż wywołać ją miała „w ostatniej instancji spółka biurokratyczno-przemysłowa w swoich własnych finansowych celach” (Srokowski, 1905: 66).

Dyskusyjna kwestia „europejskości” Rosji i jej cech charakterystycznych

Srokowski przedstawił w swoich dwóch reportażach pesymistyczny obraz państwa rosyjskiego i jego społeczeństwa. Twierdził, iż tylko drobna część tego społeczeństwa odczuwa potrzebę istnienia inteligencji, natomiast rząd miał robić wszystko, aby przeszkodzić jej naturalnemu wytworzeniu się. Tymczasem mocno miało utwierdzić się wtedy w Europie przekonanie o wysokim stopniu intelektu i kultury „inteligencji” rosyjskiej, pisanej przez niego w cudzysłowie. Taką opinię o Rosjanach mieli urabiać podróżujący po kontynencie europejskim przedstawiciele tego narodu.

Siedemdziesiąt milionów Rosyan wydzieliło z siebie siedem tysięcy ludzi, którzy umięją dobrze po francusku i niemiecku, którzy zdobyli prawdziwe wykształcenie i przekonali zaspanych burżujów europejskich, że rosyjscy czynownicy przynajmniej w większości to sami perypatetycy, którzy nawet w komisjach głodowych nie przestają dysputować o nieśmiertelności duszy i – piątym boku w kwadracie

– złośliwie drwi Srokowski (1904: 73–74).

Srokowski wręcz nie mógł wybaczyć Europie, że ta podziwia Rosję i czuje przed nią respekt:

Lat sto z okładem cywilizowana, subtelna i uczona Europa pozostawała w stanie dziwnej autosugestyj w odniesieniu do rzekomej potęgi barbarzyńskiej, chytrej i ciemnej Rosji. Od czasu jak mrozy sarmackie zniszczyły Wielką Armię, a car rosyjski, ośmielony niespodziewanym powodzeniem, wmieszał się do reakcyjnej polityki Środkowej Europy, dziwny i dziwaczny fantom potęgi rosyjskiej rósł w rozumieniu europejskiej opinii publicznej tem wyżej, im bardziej się ona sama obniżała i karłowaciała. Wśród wpływaliwych ogólników i wulgarnych frazesów, które do

się, iż nagłówek to podstawowe narzędzie pozyskiwania czytelników (cyt. za Szlachcikowska, 2020: 184). Podobnie jest z tytułami obydwu analizowanych tutaj reportaży. Nie są one wymyślne. Choć ten drugi tytuł brzmi już bardziej sensacyjnie (bo i taka jest jego tematyka – Srokowski zapowiada doniosłe wydarzenie).

dzisiaj jeszcze stanowią cały majątek umysłowy większości mieszczańskiej Europy, przekonanie o potędze knuta i jego jakimś mistycznym, transcendentalnym niemal posłannictwie w historii zarysowało się wkrótce nadzwyczaj wyraźnie. Ordynarne moskalofilstwo, wsteczne mędrkowanie na temat możliwości „oświeconego i postępowego absolutyzmu”, zwierzęca pokora wobec grubej pięści, z chmur północnych groźnie wystającej, dekadenski smak w prymitywnych obrzydliwościach literatury Pieszkowych – Gorkich i ich naśladowców, nie tylko rozpanoszył się w opłacanych przez rząd petersburskich dziennikach, ale zatruł także światło w czem innym umyśle i bezinteresowne dusze, wywołując nadzwyczajne i skomplikowane zjawisko Europy, bijącej czołem przed Rosją (Srokowski, 1905: 7–8).

Galicyjski liberał miał rację. Pamiętać trzeba, że postrzeganie Rosji w Polsce i przez Polaków było odmienne od wzorców europejskich. Cała cywilizowana Europa, osądzając panujący w Rosji reżim autokratyczno-despotyczny, zachwycała się jednakże rosyjską wyrafinowaną nad wyraz arystokracją i inteligencją, rosyjską literaturą i sztuką, a nawet rosyjską wsią – tak poetycko opisywaną przez popularnego na świecie Lwa Tołstoja, z upodobaniem rozprawiała o *duszy* rosyjskiego narodu, odnajdując tę *duszę* w najlepszych inteligentach, powieściopisarzach lub nawet w oficerach gwardii cesarskiej (Sobczak, 2006: 67). Srokowski ma też rację, że Europa fascynowała się Rosją z powodu jej zwycięstwa nad „największym mocarzem” w historii – Napoleonem (Wierzbicki, 2001: 10).

Galicyjski liberał za wszelką cenę stara się wmówić czytelnikowi, iż Rosja jest krajem azjatyckim, prezentując tym samym poglądy zbliżone nie tylko do wspomnianego powyżej Romanowicza, ale także do zamysłów polskiego historyka i historiozofa Feliksa Konecznego (1862–1949) (Polak, 1998: 161, 166, 172), który w stworzonej przez siebie koncepcji cywilizacji wyodrębnił także oryginalną cywilizację turańską. Krakowski historyk zaliczał do niej ludy wywodzące się z Niziny Turańskiej, które rozprzestrzeniły się na obszarze centralnej i północnej Azji: Tatarów, Mongołów i Turków. Rosję także wliczał do tej cywilizacji (Gawor, 2002: 125): „Od zarania dziejów Kijowszczyzny walczą tam cywilizacja łacińska z bizantyjską, a zwycięża... turańska. Górę brali ci, którzy wysługiwali się Połowcom, następnie Mongołom i Tatarom, aż w końcu pod koniec rządów Iwana III. walka na długo ustała, bo turańszczyzna odniosła zupełne zwycięstwo” (Koneczny, 1935: 314). Teorię o turańskim (mongolskim) pochodzeniu – nie słowiańskim – Rosjan wysunął polski historyk i etnograf, Franciszek Henryk Duchiniński (Zwoliński, 2005: 131), który podkreślał: „Polska, w najobszerniejszych swych granicach wschodnich, jeograficzno-historycznych, stanowi jedność z resztą Europy zachodniej, a Moskwa stanowi jedność z Azyą Środkową” (Duchiniński, 1861: 10–11).

O gmachu zobaczonym na rynku siennym w Petersburgu Srokowski już na pierwszych stronach *W stolicy białego cara* złośliwie pisał: „brud i niepokalana azyatyckość tego karawan seraju, który tu w «oknie do Europy» reprezentuje już na

wstępie tatarski czynnik w rosyjskiej kulturze”. Patrząc na cypel wyspy Jełagina nazywany *Strelka*, pisał już bardziej sentymentalnie:

Patrzę na nią. To słynne okno do Europy. Tam za tą fosforyczną, białą, drgającą taśmą, burzliwe morze, a za morzem brzegi innego świata, do którego Piotr Wielki starał się przybliżyć swoją dziwną, tajemniczą ojczyznę. Punkt historyczny, geograficzny, kulturalny... Ta biała smuga tam na przodzie to – granica dwóch światów: tu Rosya, tam Europa... (Srokowski, 1904: 7, 159)⁶.

Z powyższych rozważań wynikałoby, iż proces europeizacji Rosji prowadzony od czasów Piotra I nie powiódł się. Oczywiście Rosjanie nie zgadzali się z takim poglądem, uważając, iż kolejni, po Piotrze I, władcy kontynuowali politykę europeizacji Rosji. W XVIII w. Rosja zrobić miała ogromny krok w kierunku przyswojenia cywilizacji europejskiej i identyfikowania się z duchem kultury zachodniej. Dopiero po rewolucji 1917 r. nastąpić miało zerwanie postępującego procesu adaptacyjnego (Potulski, 2010: 47). Taki pogląd reprezentował choćby Mikołaj Polewoj (1796–1846), który uważał, że panowanie Piotra I zainicjowało „europejski” okres rozwoju państwowości rosyjskiej, w którym stała się ona potęgą europejską oraz zaczęła pełnić rolę „pośrednika” między wschodem i zachodem kontynentu europejskiego. Jednak nie wszyscy twórcy rosyjskiej geopolityki odżegnywali się od stwierdzenia mówiącego, iż Rosja jest krajem azjatyckim. Z pewnością przynajmniej Sergiej Uwarow (1786–1855) pozostawał wrogi w stosunku do Europy, przychylnie będąc nastawionym do kultury azjatyckiej. Oryginalnie na tym tle wypadał Mikołaj Danilewski (1822–1885), będący – jak podkreśla Piotr Eberhardt – bardziej geopolitykiem niż typowym historykiem. Dla niego Rosja była wielkim jednolitym kontynentem (Eberhardt, 2017: 31–32, 35–36).

„Cała troska rządu rosyjskiego – to utrzymać naród rosyjski w jak największej czystości, jak najdalej od «obcych jego duszy» ideowych produktów «zgniłej» Europy i od podżegań «przekupnych wysłanników wrogich Rosyi narodów»” – grzmiącym tonem tłumaczy Srokowski (1904: 76)⁷. Wspomniany powyżej Uwarow zgadzał się z takimi założeniami (co przy jego antyeuropejskim nastawieniu nie powinno dziwić). Postulował on jedność religii, władzy i narodu. Jego

⁶ Na temat Petersburga jako miasta ze złożoną i ciekawą w tym okresie strukturą etniczno-narodowościowo-religijną szeroko zob. Garczyk, 2015. Natomiast odmiennosc mechanizmów polskiej i rosyjskiej wyobraźni zbiorowej poprzez pryzmat pomników cara Piotra I w Petersburgu i księcia Józefa Poniatowskiego w Warszawie przedstawiają Pogonowska, Bednarczuk, 2007: 13 i n.

⁷ Zresztą, wczytując się w reportaż, można dowiedzieć się, iż także monarcha trzymał się na dystans. Wszak Srokowski pisze: „Car i rodzina wyjechali do białokamiennej Moskwy. Tam będą bratali się z narodem, który policja i kozacy zdołają utrzymać w przyzwoitem oddaleniu od «poświęconej» osoby” (Srokowski, 1904: 108).

maksyma *prawosławie, samodzierżawie, narodowość* wzywała do odseparowania Rosji od wszelkich wpływów mogących zmienić absolutystyczny system władzy (Eberhardt, 2017: 32; Baluk, Mac, 2023: 20).

„Wrażenia, jakie daje widok wojska europejskiego, ani śladu” – pisał Srokowski o rosyjskiej armii, którą zobaczył na paradzie z udziałem samego cara. Mimo podziwu dla rosyjskich kirasjerów („Złote kaski z olbrzymimi orłami o rozpostartych skrzydłach, złote kirasy, białe uniformy, wspaniałe czapaki, białe i lekko szpakowate konie, a chłopcy jeden w drugiego jak dęby. Cała Rosya składa daniń w kwiecie młodzieży swojej, aby ten pułk wyglądał imponująco”) i polskich ułanów („Las biało czerwonych proporców szeleści w lekkim wietrze. Wysmukłe, zgrabne ciała prostują się w siodłach. Kasztany podnoszą ciężkie nóżki i z gracyą grzebią piasek”) przy opisie wzbudzającej u niego zaciekawienie formacji kozackiej znów podkreślał jej nieeuropejski charakter: „Widok interesujący – etnograficznie charakterystyczny. Niema tu tego konwencyonalizmu wojska europejskiego lub niby europejskiego, a jest charakter dziki wprawdzie, ale oryginalny i odrębny” (Srokowski, 1904: 139, 142, 141, 135).

Srokowski nie wahał się napisać, iż: „Ludzie wszędzie są tylko ludźmi, ale w Rosyi ludzie są najczęściej bydlętami”. Według niego Rosjanie prezentują „indywidualizm zwierzęcy i nikczemny” (Srokowski, 1905: 132, 67). Opisywał, jak spotkał „stado ormian”, a ci go „unieszczęśliwili swem bezpośredniem sąsiedztwem”. Niepochlebnie opisując ich zachowanie, w podsumowaniu dodał jednak ze stanowczością, że to: „Rosyjska pseudo kultura uczyniła z tych «wschodnich ludzi» niewypowiedziane nieznośne, bezczelne i natrętne kreatury” (Srokowski, 1904: 162–163). Natomiast jakże odmiennie pisał on w powstałym w tym samym czasie reportażu *Szkice finlandzkie* o tymże księstwie: „Wszędzie znać tu wysoką kulturę i pracę społeczną, rozpoczętą nie wczoraj, a za obowiązek ogólny uznaną nie od dzisiaj” (cyt. za Zimiński, 1989: 101). Wszak dla niego mieszkańcy tych terenów, mimo że politycznie wchodzili w skład Imperium Rosyjskiego, to kulturalnie reprezentowali już inną cywilizację. O grzecznym zachowaniu napotkanych fińskich dzieci pisał: „dla podróżnego, który przyjechał do Helsingforsu [Helsinki] od Wschodu, z potężnej Rosji, to coś jak pierwsze tchnienie kultury zachodniej to poszanowanie własności publicznej u czteroletnich dzieci” (cyt. za: Zimiński, 1989: 101). Takie odmienności można wywieść z historycznych i geopolitycznych uwarunkowań tego kraju. Bardzo długo nie był on niepodległy. O jego ziemie rywalizowały Szwecja i Nowogród, które w 1323 r. po raz pierwszy podzieliły się nimi. W trakcie wielkiej wojny północnej (1700–1721) Finlandia została opanowana przez Rosjan, którzy jednak zwrócili ją po zawarciu pokoju w Nystad. Jego postanowienia odnośnie do ziem fińskich nieznacznie skorygowano (na korzyść Rosji) nowym pokojem, w Åbo (Turku) w 1743 r. (Szordykowska, 2011: 38, 45, 58, 62). W 1809 r., po przegranej Szwecji w wojnie z Rosją, Wielkie Księstwo Finlandii (fin. *Suomen suuriruhtinas-kunta*) stało się autonomiczną częścią Imperium

Rosyjskiego pod rządami ówczesnego cara Rosji, Aleksandra I, który jednak zezwolił Finlandii na zachowanie szwedzkiego modelu rządów, w tym szwedzkiego ustawodawstwa i wielu instytucji (Kohtamäki, 2022: 7). Mimo to, począwszy od 1898 r. (gdy stanowisko generał-gubernatora tego księstwa objął Mikołaj Bobrikow), rozpoczęła się rusyfikacja, której skutkiem był oczywiście ostry konflikt we wzajemnych relacjach (Szordykowska, 2011: 187, 190). Ostatecznie jednak Finlandia przetrwała jako część Imperium Rosyjskiego aż do abdykacji Mikołaja II w 1917 r. Proklamacja niepodległości nastąpiła 6 grudnia tego roku. Położona geograficznie na północy Europy nie posiada dużej populacji. Północne regiony kraju, takie jak fińska Laponia, należą do trudno dostępnych obszarów tego kontynentu (Kohtamäki, 2022: 7). Przy braku osobistego poddaństwa chłopów (Szordykowska, 2011: 30, 181, 183; North, 2018: 39), którzy stanowili gigantyczną część społeczeństwa (Szordykowska, 2011: 30, 181), kraj ten był i dalej jest bardzo zalesiony (Szordykowska, 2011: 181; Drobniak, 1938: 1).

Charakteryzując rosyjską umysłowość, nie mógł oczywiście nie wspomnieć Srokowski o wątku azjatyckim w tym zagadnieniu: „archaiczne instynkty stepowych nomadów, azjatycki fatalizm i rezygnacja”. Podkreślał on doniosłą rolę czynnika geograficznego w charakterze państwa rosyjskiego:

Rosja jest w historii wyjątkowym produktem potężnej woli i głębokiego rozumu stanu najpierw dynastii książąt normandzkich, a potem jakiejś innej dynastii, która formalnie nazywa się dynastią Romanowów z późniejszym dodatkiem Holstein-Gottorpów, ale w rzeczywistości jest pochodzenia bardzo niepewnego i o jeszcze niepewniejszej historii. Zdobywcy normandzcy, których geniusz państwowo-twórczy porównać można chyba z takimże geniuszem Rzymian, przystosowawszy się do znalezionych na nizinie sarmackiej warunków, stworzyli powoli z najrozmaitszych lotnych elementów etnicznych drogą stopniowego i niezmiernie umiejętnego przytwierdzania ich do danych terytoriów wielkie państwo, któremu nadali organizację przede wszystkim zaborczą i stepowo-mongolską, nie tylko dlatego, że organizacja zaborcza najlepiej odpowiadała ich własnemu charakterowi, i nie tylko dlatego, że do wyzwolenia się spod najazdu Tatarów potrzeba było stopniowo odziedziczyć niejako lub przejąć od nich wszystkie te atrybuty państwowe, które im najazd ów umożliwiły, ale także a może przede wszystkim dlatego, że warunki geograficzne, klimatyczne, jak również charakter upaństwowionych ludów bezpośrednio niemal czynił konieczną taką właśnie, a nie inną organizację państwową (Srokowski, 1905: 66, 29–30).

Już po II wojnie światowej sowietolog Jerzy Niezbrzycki poglądy o wpływie czynników geograficznych precyzował tak, iż nizinna budowa terenu umożliwiała stałe poszerzanie przestrzeni państwowej. Olbrzymie, pozbawione przeszkód naturalnych przestrzenie bez cywilizowanej organizacji politycznej bądź z chyłymi się

ku upadkowi organizmami terytorialnymi w naturalny niejako sposób sprzyjały ekspansji. Efekt miał być taki, że wieki podbojów i konieczność scalania z rdzeniem w jeden homogeniczny podmiot nowo anektowanych obszarów ukształtowały oblicze państwa rosyjskiego, które wykreowało i wpoilo społeczeństwu ideologię imperialną tak skutecznie, że stała się ona częścią rosyjskiej świadomości narodowej czy wręcz świadomości politycznej (Juchnowski, 2018: 350–351).

Podobne poglądy na temat przyczyn zaborczego charakteru państwa rosyjskiego mieli rosyjscy historycy: Mikołaj Karamzin (1766–1826) i Sergiej Sołowiow (1820–1879). Karamzin również twierdził, że położenie Rosji na wielkiej nizinie wschodnioeuropejskiej zmuszało władze moskiewskie do ekspansji terytorialnej. Sołowiow dowodził, że na rozległej nizinie wschodnioeuropejskiej musiało powstać rozległe państwo stworzone przez jeden naród. Rosjanie od początku swoich dziejów kolonizowali nowe tereny, posuwając się z biegiem rzek. Tę misję należało zrealizować do samego końca, gdyż była zgodna z ukształtowaniem elementów fizjograficznych północnej części kontynentu euroazjatyckiego. Rosyjskie podboje były nieuniknione, podobnie jak dążenie do opanowania brzegów Bałtyku i przyłączenia Białorusi oraz tzw. Małej Rosji (Eberhardt, 2017: 30, 33). Dla tych obydwu Rosjan zaborczość ich państwa była koniecznością (poniekąd smutną) wymuszaną przez geografę. Natomiast Srokowski, dzieląc ich pogląd, iż geografia zmusza Rosję do zaborczych walk, pisał o tym ku przestrodze.

Srokowski przekonywał, że ilekroć w Rosji do władzy dochodził lud, to rozwój państwowości słabł lub nawet ustawał. Wymienia on tutaj konkretnie *Wielką Smutę* i pierwszą epokę panowania Romanowów. Przeciwnie miało się dziać, gdy rząd wyzwalał się spod woli ludu. Odwrotnie do procesów państwowotwórczych w Europie Zachodniej, w Rosji lud miał być według niego całkowicie bierny, a wyłączną „siłą twórczą i budującą” miała być dynastia i jej rząd. Dowodził, że istnieje korelacja pomiędzy skalą wyrzeczeń ludności a stopniem despotyzmu władzy („Do takich zaś stałych a ostatecznych wysiłków, jakich od narodu rosyjskiego wymagało jego państwo w całej swojej historii, potrzeba było, aby państwem tem kierował rząd tyle silny i bezwzględny, ile wielkimi były ofiary, od ludu przezeń wymagane i wymuszane” – Srokowski, 1905: 30, 32).

Srokowski twierdził, iż instynkt państwowy Słowian kierował ich w stronę ustrojów republikańskich. Na dowód tego przytaczał przykład Polski, Pskowa i wewnętrzne dzieje państw południowo-ruskich. Wśród plemion moskiewskich ten instynkt osłabić miała „obca i przemożna państwowość”⁸, a wykorzenił go całkowicie najazd tatarski i „niezmiernie obfity dopływ krwi mongolskiej do etnicznej masy moskiewskiej” (Srokowski, 1905: 123–124). Nawet teraz sygnalizuje się, iż wygląd wielu współczesnych Rosjan wskazuje na domieszkę krwi azjatyckiej. Wszak między IV a IX w. n.e. przez teren dzisiejszej Rosji ciągnęły rozmaite ludy

8 Możliwe, że chodziło mu o Waregów i/lub wpływ despotyzmu bizantyjskiego.

koczownicze, takie jak Hunowie, Gotowie, Awarowie i Madziarzy. Później jeszcze tereny tegoż państwa opanowali oczywiście Mongołowie (Boyd, 2014: 43, 45). Na samym Krymie – który w czasie interesującej nas rewolucji wchodził w skład Rosji – osiedlały się różnorodne ludy przybywające tam ze wszystkich stron okalających ten półwysep kolejno: Kimeryjczycy, Taurowie, Scytowie, Grecy, Goci, Hunowie, Awarowie, Bułgarzy, Chazarowie, Połowcy, Tatarzy, Rosjanie i Ukraińcy (Wiśniewski, 2006: 73; Tomasik, 2024: 345; Kościółek, 2016: 492). Zapatrywania na dzieje etnogenezy Rusi Moskiewskiej zbliżają Srokowskiego do poglądów sowieckiego historyka Lwa Gumilowa (1912–1992). Eurazjanista ten również uważał, że Moskwa zaprzestała kontynuacji tradycji Kijowa. Zlikwidowała tradycje swobody wiecowej i książęcych waśni, zastępując je innymi normami zachowań, często zapożyczonymi od Mongołów – systemem surowej dyscypliny, tolerancji etnicznej i głębokiej religijności. Dla niego Rosja była „spadkobierczynią” kaganatu tureckiego i ułusu mongolskiego (Gumilow, 2004: 272, 274). Chciał stworzyć nową naukę, która byłaby syntezą historiografii, archeologii, etnografii i geografii (Lewandowski, 1996: 30).

Tak więc otrzymujemy aż trzy potężne czynniki, które działają na urobienie instynktu państwowego rosyjskiego w kierunku państwa zaborczego o typie wybitnie azyatyckim. Czynniki te są: narzucona obca państwowość, niewola mongolska i połączone z nią zmongolszczenie etniczne, moralne i umysłowe. Skoro zaś weźmiemy na uwagę, że Mongołowie przyszli do Europy z Azji centralnej i wschodniej, gdzie odbyły się jakieś nieznane bliżej kataklizmy dziejowe, wyrzucające ich poza granice ziem rodzimych, to zrozumiemy, że w skład typu narodowego, a za nim państwowego rosyjskiego weszły przez zmongolszczenie czynniki najbardziej i najczyściej azyatyckie, mongolskie, a nie aryjskie

– konkluduje Srokowski (1905: 124). Większość twórców polskiej myśli politycznej, poczynawszy od Maurycego Mochnackiego, a skończywszy na Janie Kucharzewskim⁹, prezentowała taki właśnie typ myślenia: zaborczość terytorialna to jeden z głównych fundamentów państwa rosyjskiego. I tak samogenezy tego imperiaizmu upatrywano w dziedzictwie ideowym Czyngis Chana, które nadało mu azjatycką specyfikę, pozbawioną wszelkich zasad cechujących cywilizację łacińską (Juchnowski, 2018: 347–348). O „azjatyckości” i „mongolskości” Rosji przekonany był również Jan Ludwik Popławski (1854–1908), który w swoim artykule *Walka o panowanie nad Azją*, opublikowanym w tym samym roku co *W stolicy białego cara*, stawiał tezę, iż należy się spodziewać walki o panowanie nad Azją między Rosją, Anglią i Japonią. W czasie pisanie tego tekstu nikt nie spodziewał się, iż za niedługi czas Japonia pokona i upokorzy Rosję. Popławski, zastanawiając się nad różnymi scenariuszami przyszłych wydarzeń, wykazuje, że najgroźniejszym

⁹ Ten pierwszy żył w latach 1803–1834 (Duker, 1966: 212), a drugi 1876–1952 (Wineman, 2014: 902).

dla świata rezultatem tej rywalizacji państw o opanowanie Azji byłoby ostateczne zwycięstwo Rosji. Jest to bowiem państwo duchowo azjatyckie, dla którego idea panazjatyzmu, a raczej panmongolizmu jest zgodna z jej odwiecznymi tradycjami. Ratunkiem dla świata przed „panmongolizmem rosyjskim” byłaby tylko porażka Rosji w wojnie z Japonią. To jedynie może zapewnić bezpieczeństwo Europy. Co ciekawe, partyjny kolega Popławskiego, Dmowski, wyciągał z „azjatyckości” Rosji odmienne wnioski na przyszłość. Stawiając na ten kraj, przekonywał, że przeorientowanie polityki polskiej z antyrosyjskiej na prorosyjską będzie miało wymiar historyczny. Dzięki takiemu stanowisku Polska przyjmuje taką rolę, jaką pełniła w czasach piastowskich, walcząc z zalewem germańskim. Zmiana orientacji to nowe zadania na przyszłość. Walka z wyższym kulturalnie wrogiem w okresie piastowskim zaowocowała postępowym cywilizacyjnym. Naród polski starał się dorównać Zachodowi. Natomiast później prowadzona misja cywilizacyjna na wschodzie przyniosła zastój w rozwoju kulturowym społeczeństwa polskiego. Wpływy orientalne zaczęły przeważać nad zachodnimi (Eberhardt, 2006: 24, 33–34, 46). Inaczej uważał Eugeniusz Romer (1871–1953) – granica między Polską a Rosją była na tyle silna, aby stanowić zaporę przed jakąkolwiek wymianą kulturową. Jego zdaniem historyczna i polityczna rola Polski kończyła się na Dnieprze. Z Dmowskim łączyły go jednak obawy względem polityki Niemiec. Wszak odrzucał on pojęcie Europy Środkowej, nazywając je mianem doktryny i identyfikując je z niemieckim programem ekspansji terytorialnej (Sykulski, 2015: 51–52). Tak samo uważał też choćby inny przedwojenny geograf, Stanisław Pawłowski (2013: 16).

Rola odgrywana przez Polskę

Mogłoby się wydawać, iż uwypuklona zostanie rola Polski jako przedmurza Europy zmagającego się z azjatycką despocią, jaką była dla Srokowskiego Rosja. Ten jednak nie poszedł tą drogą i o Rzeczypospolitej w takim charakterze wspominał tylko raz.

To wszechstronne zmongolszczenie Rosji umożliwiło dalszy, potężny rozwój państwowości rosyjskiej według jej pierwotnego zaborczego typu. Rozrósł się on na gruncie konieczności walki z Tatarami i wydobycia się z ich niewoli, nie tyle ze względów narodowych, ile religijnych, a sprzyjały mu w tym rozwoju zarówno warunki geograficzne, jak bardzo niski poziom cywilizacyjny ludów i państw ościennych. Przez jakiś czas na olbrzymim niżu Sarmackim odbywa się proces państwowotwórczy w dwóch zasadniczo od siebie różnych ogniskach w Polsce i w Moskwie. Sfery działania obu tych ognisk zbliżają się do siebie z nieuchronną koniecznością. Polska szuka ziemi dla swego osadnictwa, Moskwa zdobywa drogę ku morzu Bałtykiem. Staje się jasne, że na tej niezmiernej płaszczyźnie niema miejsca dla

dwóch państwowości odrębnych, dla dwóch kultur i dwóch dusz narodowych. Ale właśnie wówczas, kiedy rozpoczęły się wielkie zapasy dziejowe, które miały decydować o losach tych dwóch państw, kiedy rozpoczęły się one z takim tryumfem dla reprezentowanej przez Polskę kultury Zachodu, w łonie tej Polski zaczynają wygasać i wypaczać się instynkty państwowe wskutek wadliwej budowy społecznej i rozpoczyna się jej powolny, ale nieuchronny upadek. Później zaś, w jakie sto lat Moskwa uwolniona od niebezpiecznego i nieprzejednanego z natury wroga, staje się tak silną, że rywalizacja z nią dla Polski, nawet szczęśliwym jakimś trafem odrodzonej, staje się niemożliwą (Srokowski, 1905: 124–125).

Profesjonalny geograf Romer mówił o odmiennych niżach. Według niego to właśnie „przeciwieństwo form niżowych” było przyczyną rozbieżności historycznych ustrojów politycznych Polski i Rosji. Romer objaśniał, że Niż Polski nie zlewa się z Niżem Rosyjskim, ponieważ w swojej równoleżnikowej osi jest wklęsły. Natomiast płyta rosyjska jest w środkowej części lekko wypukła. Te czynniki geomorfologiczne miały jego zdaniem olbrzymi wpływ zarówno na przyrodę, jak i np. klimat, a co za tym idzie także na formy osadnictwa i procesy budowy państwowości (Sykulski, 2015: 51–52). Wklęsły kształt rodzimej ziemi polskiej, a wypukły tarczy rosyjskiej wpływać miały nie tylko na dążenia polityczne obydwu narodów i państw oraz ich dzieje, ale także na niedające się wyrównać różnice kulturowe (Eberhardt, 2008: 21).

Co według Srokowskiego miało wynikać z pokonania Polski?

To pozbycie się wroga najnaturalniejszego i najniebezpieczniejszego ma dla Moskwy znaczenie dwojakie: utrwała kierunek rozwoju jej państwowości, wzmacnia typ tej ostatniej, a nie wnosi weń żadnego z tych obcych mu dotąd i nadal obcymi pozostać mających pierwiastków, które reprezentuje państwowość polska, a które w dłuższej walce nawet ostatecznie dla Moskwy szczęśliwej, musiałyby się w jakimś stopniu udzielić jej typowi państwowemu. Rosja uwolniwszy się niemal bez wysiłku od rywalizacji z zachodnim sąsiadem, pozostaje nadal mongolską. Upadek Polski odracza europeizację Rosji na długie wieki¹⁰, bo reformy Piotra Wielkiego nie zmieniają

¹⁰ Takie poglądy są częste wśród Polaków. Jednak Jan Karol Kochanowski, żyjący w latach 1869–1949 (Sajduk, 2010: 269) historyk, socjolog i psycholog społeczny, uważał zbliżenie Rosji do Zachodu za niemożliwe. Dla niego Rosjanie byli nomadami o duszy niemającej nic wspólnego ze „szczątkami słowiańskości”, bo zdominowanej przez tatarskość i bizantyzm (Wierzbicki, 2001: 228). Zresztą nie tylko wśród Polaków pojawiało się takie zdanie. Przykładowo dla Tomáša Masaryka carska Rosja nie była słowiańska, lecz właśnie bizantyjska (Jarząbek, 2017: 147). W przypadku „tatarskości” mowa była nie tylko o naturze, ale nawet często o korzeniach konkretnych rodów. Choćby Dmitrij Sipiagin, minister spraw wewnętrznych Imperium Rosyjskiego na przełomie XIX i XX w. (na ten temat np. Bazylow, 1966: 254 i n.; Janicki, 2011: 238 i n.), miał właśnie mieć takie rosyjsko-tatarskie pochodzenie (Kryżanovskij [Крыжановский], 1938: 222).

w niczem ducha państwowości rosyjskiej, ani jej naturalnych podstaw¹¹, ale dążą jedynie do przystosowania jej do nowo powstających zadań, drogą przyswojenia jej pewnych funkcji organicznych z Zachodu. Państwowość rosyjska wzmacnia się i utwierdza w swoim pierwotnym i niezmiennym typie azjatyckim, który wyznacza się przede wszystkim formułą maximum podboju przy minimum rozwoju (Srokowski, 1905: 125–126).

-
- 11 Z imieniem Piotra I łączone jest otwarcie się Rosji na wzorce i wartości kultury zachodniej (Broda, 2007: 15). Aż dziwić może, że nie tylko wśród myślicieli przynajmniej współczesnych Srokowskiemu, ale i nawet obecnie działających naukowców pojawiają się głosy podważające tę myśl. Wszak znawca dziejów Rosji, Andrzej Andrusiewicz, wypowiada się w podobnym do Srokowskiego tonie. „Reformy Piotra oddaliły Rosję od Europy, a ulubiony frazes «pietrofilów», że car «przebił okno na Zachód» brzmi paradoksalnie. Piotr nie musiał przebijać okna, gdyż uczynili to: Aleksy Michajłowicz i Fiodor Aleksiejewicz. Plany reform miał książę Wasyl Golicyn i były one głębsze niż Piotrowe. Gdyby władzę objął Aleksy [syn Piotra I – P.P.], byłby wielkim reformatorem. Znał on dobrze Europę Zachodnią, nie powierzchownie, jak jego ojciec. Aleksy, a nie Piotr, był pierwszym rosyjskim «zapadnikiem», rozumiejącym Starą Ruś i jej system wartości moralnych” (Andrusiewicz, 2001: 189). Koneczny też podkreśla doniosłość przemian sprzed panowania Piotra: „W XVII wieku nowa fala łacińska, wpływy polskie i... gruntowne zrujnowanie Litwy. Ale powstaje nawet «uczoność łacińska», a wprowadzenie obowiązkowej nauki łaciny dla kandydatów na kierownicze stanowiska w państwie (1682) o ileż donioślejszym było wydarzeniem od wszystkich następnych reform Piotra W.!” (Koneczny, 1935: 314). Jednak ocena skutków rozbiorów zasadniczo jest już odmienna od Srokowskiego. Wszak według Konecznego przeprowadzenie ich wcale nie zamknęło procesu europeizacji Rosji, a wręcz przeciwnie: „wprowadziły rozbiory Polski wzmoczone wpływy łacińskie, tak dalece, że przybłąkało się nawet coś z poczucia narodowego. Przeniknęła też do Rosji nauka europejska” (Koneczny, 1935: 314). Koneczny miał rację. Polscy badacze mieli w zwyczaju podkreślać polityczne i społeczne znaczenie ludności polskiej na Kresach Wschodnich, spełniającej dziejową misję cywilizacyjną (Eberhardt, 2004: 62–63). Timothy Snyder również przychylił się do opinii, iż Polacy w XIX w. mieli wpływ na modernizację Rosji (Snyder, 2015: 183). Nie powinno to tak dziwić, jeśli weźmie się pod uwagę, iż Polacy mieli odgrywać niebagatelną rolę demograficzną w całym państwie rosyjskim. Według spisu z 1897 r. Polaków miało być 7930 tys. (czyli 6,2%) w liczącej 128 200 tys. ludności monarchii. Natomiast w 1917 r. już 11 200 tys. (6,5%) wobec 171 750 tys. ogółu ludności. Jednak Włodzimierz Wakar podważa tę pierwszą cyfrę, twierdząc, iż w rzeczywistości liczba Polaków w Cesarstwie Rosyjskim wynosiła 9044 tys., czyli ponad jeden milion więcej, niż wykazał to rosyjski spis ludności. Wakar podkreśla, iż zaniżanie liczby ludności polskiej – cecha znamiennej wszystkich rosyjskich opracowań statystycznych, dotyczących struktury narodowościowej Cesarstwa Rosyjskiego – odnosiło się zwłaszcza do guberni położonych na wschód od Królestwa Polskiego. Chłopów wyznania rzymskokatolickiego używających miejscowych dialektów włączano automatycznie do ludności ukraińskiej i białoruskiej, choć zazwyczaj deklarowali oni narodowość polską. Po Rosjanach i Ukraińcach Polacy mieli być trzecią najliczniejszą narodowością cesarstwa (Eberhardt, 2002: 87, 90).

Srokowski, wytykając Rosji wręcz niepoahamowaną zaborczość, przypisuje upadkowi Polski decydującą rolę w utrwaleniu takiego kierunku jej rozwoju. To Polacy mogli zmienić Rosję, modernizując ją. Natomiast wspomniany powyżej Polewoj, jak pamiętamy, twierdził, iż od czasów Piotra I to właśnie Rosja zaczęła pełnić rolę „pośrednika” między wschodem i zachodem kontynentu europejskiego. Według niego cała historia ludzkości to walka żywiołu azjatyckiego z europejskim wynikająca z odmienności warunków geograficznych, a prowadząca ostatecznie do wytworzenia przeciwstawnych cywilizacji, pomiędzy którymi usytuowana jest Rosja położona między Polakami i Mongołami. Oba te narody miały być naturalnymi wrogami państwa rosyjskiego i ich pokonanie miało dać możliwość włączenia do imperium strategicznych ziem, położonych na wschodzie i zachodzie (Eberhardt, 2017: 31–32). Sedno sporu rozbija się więc o pytanie, kto jest „pośrednikiem” i pomiędzy czym pośredniczy? W przypadku pierwszej wątpliwości reprezentujący polski punkt widzenia Srokowski widział w tej roli Polskę, a Rosjanin Polewoj Rosję. Samo przekonanie Srokowskiego, iż pozytywna rola Polski i Polaków skończyła się wraz z upadkiem naszego państwa należy uznać raczej za błąd w myśleniu. Przecież Polacy uzyskali większe możliwości działania wraz z chwilą znalezienia się w granicach państwa rosyjskiego i odegrali pozytywną rolę (o czym już wspomniane jest w przypisie 11), wchodząc w struktury polityczne, kulturalne i społeczne carskiej Rosji (Obirek, 2020: 128). Przykładowo polscy absolwenci rosyjskich korpusów kadetów wnieśli spory wkład w rozwój rosyjskiej sztuki wojskowej – twierdzi Caban (2020: 102). A w całym XIX i na początku XX w. praktycznie w większości instytucji naukowo-dydaktycznych i naukowych interesującego nas tutaj najbardziej Petersburga zatrudniani byli uczeni polskiego pochodzenia (Opacki [2013]: 3). Stanowił on największe skupisko polskich studentów i wykładowców, z których wielu odegrało fundamentalną rolę w życiu naukowym Rosji, Polski i całej Europy (Garczyk, 2016: 115, 131).

Popularny w tych czasach pogląd głosił, iż Polska (Rzeczypospolita przedrozbiorowa) jest częścią Europy zachodniej i nią pozostawała, niezależnie od zastrzeżeń, jakie zgłaszano w związku z niektórymi przejawami rozwoju cywilizacji zachodnioeuropejskiej. Przy czym nie tak rzadko ową wschodnią granicę Polski traktowano jako granicę Europy. Tak też czynił uważany za twórcę polskiej nauki geograficznej Wincenty Pol (Wapiński, 1992: 301). Odmiennie nie postrzega tego problemu Srokowski. Nie twierdzi, że Polska reprezentuje Europę zachodnią, a Rosja – wschodnią. On nie stosuje takiego rozgraniczenia, bo uważa, że Polska to po prostu Europa, Rosja – Azja, a Polacy pośredniczą między tymi dwoma kontynentami. A dla Polewoja Rosja to Europa wschodnia, pośrednicząca między Europą zachodnią a Azją.

Zdaniem Wacława Nałkowskiego (1851–1911) ziemie polskie miały charakter przejściowy w znaczeniu komunikacyjnym i klasyfikacyjnym. Cechy zachodnioeuropejskie przechodzić miały w cechy wschodnioeuropejskie. Terytorium

Polski to „typ krainowy” zawierający cechy dwóch typów sąsiednich: zachodnio- i wschodnioeuropejskiego. To wrota z Europy Zachodniej do Wschodniej (Sykulski, 2015: 47–48). „Polska leży między obszarami ekonomicznie i kulturalnie bardzo różnymi, między którymi istnieje silny impuls do wymiany” – przekonywał Nałkowski (1912: 13), sprowadzając „przejęciowość” obszaru polskiego¹² do znaczenia religijnego, etnograficznego oraz ekonomicznego. Wskazywał na odmienną strukturę wyznaniową i narodowościową ludności ze wschodu i zachodu oraz różnice w rozwarstwieniu ekonomicznym ziem zachodnich i wschodnich (Sykulski, 2015: 48–49). Problem tego obszaru polegać miał na równoleżnikowym, nadmiernym wyeksponowaniu; w związku, z czym nie był on w stanie uzyskać samodzielności decyzyjnej w gospodarowaniu własną przestrzenią, gdyż była ona zbyt ważna gospodarczo i wojskowo dla silniejszych sąsiadów (Razem budujemy...).

Tezę o przejściowym charakterze terytorium Polski odrzucał Romer. Według niego miało ono pasażowy (pomostowy) charakter, co argumentował faktem, iż polski system hydrograficzny jest zbieżny z przebiegiem pomostu bałtycko-czarnomorskiego. Romer nie zgadzał się z teorią Nałkowskiego o pośrednictwie cywilizacyjnym Polski między Wschodem i Zachodem, gdyż uważał – jak pamiętamy – że granica między Polską a Rosją stanowi dostatecznie silną zaporę przed wymianą kulturową. Dla niego Polska była przede wszystkim łącznikiem między Wschodem i Zachodem (Sykulski, 2015: 51–52). Według szkoły Romera terytorium Rzeczypospolitej miało charakter pomostowy i łączyło Bałtyk z Morzem Czarnym południkowo. Szkoła ta podkreślała wyjątkowość naszego położenia, samodzielność, podmiotowość, nawet organiczną mocarstwowość. Problem polegać miał na tym, że ta samodzielność i podmiotowość nie mogła długo trwać między potężnymi Niemcami a Rosją. Na tym miała właśnie polegać istota pomostowości Romera (Razem budujemy...).

Trzecią koncepcję stworzył W. Wakar (1888–1933) udowadniający, iż ani „przejęciowość”, ani „pomostowość” nie tłumaczy specyfiki geograficznej ziemi polskiej. Tą cechą znaną jest „tranzytowość”. Położenie między wschodnią a zachodnią Europą jest elementem decydującym i charakteryzuje najtrafniej uwarunkowania geograficzne oraz rozwój cywilizacyjno-kulturowy i ekonomiczny ziem polskich (Eberhardt, 2006: 83, 85). Wakar był współtwórcą „koncepcji Międzymorza”, sojuszu narodów ulokowanych pomiędzy Morzem Bałtyckim a Czarnym. Popierał postulat niepodległości Litwy, Białorusi i Ukrainy w celu rozbicia imperium rosyjskiego (a następnie radzieckiego). Jego zdaniem bezpieczeństwo Polski wymagało pasa takich niepodległych państw (Jajecznik, 2006: 105). Po odzyskaniu niepodległości Wakar został faktycznym redaktorem propagującego prometeizm tygodnika „Przymierze” (Kwiecień, Mazur, 2002: 166).

¹² Wyznaczanego przez niego od linii Odry i Nysy Łużyckiej do – w najdalszym zasięgu – linii od Zatoki Fińskiej do Zatoki Odeskiej.

Romer uważał, że Rzeczypospolita powinna i może gospodarować własną przestrzenią, jednak nie udaje się to na dłużej, a niepodległość bywa krótkotrwała. Natomiast Nałkowski twierdził, że w ogóle nie może ona trwać w wyniku równoleżnikowego wyeksponowania komunikacyjnego kraju. Ze szkołą Romera łączył się więc fatalizm – upragniona niepodległość prędzej czy później się skończy. W szkole Nałkowskiego z kolei widoczna była konieczność podporządkowania się Wschodowi bądź Zachodowi. Wakar poniekąd pogodził oba poglądy, twierdząc, że Polska ma położenie tranzytowe, a więc może być bramą handlu i przedsiębiorczości na wielkiej drodze handlowej między masami lądowymi Eurazji a Europą morską, między Południem a Północą – a zatem może wykreować własne miejsce na kontynencie, na którym będzie gospodarować, przełamując dylemat położenia między Rosją a Niemcami poprzez bogacenie się i samodzielne zafunkcjonowanie w wymianie światowej i na rynku światowym (Razem budujemy...).

Trzej powyżsi geografowie nie są tak bardzo radykalni w sądach jak Srokowski. Bliżej im do Polewoja, skoro piszą o terytorium Rosji jako części Europy (wschodniej). Srokowskiemu poniekąd chyba najbliższy do Nałkowskiego. Wszak przyjmował istnienie w przeszłości dyfuzji kulturowej przez ziemie polskie, tyle że tylko jednostronnej: z Zachodu na Wschód. Teza Romera, iż granica między Polską a Rosją stanowiła dostatecznie silną zaporę przed wymianą kulturową stała w sprzeczności z założeniem Srokowskiego: przedrozbiorowa Rzeczypospolita wpływała na Rosję, zmieniając ją w kraj europejski. Zatem granica nie mogła być zbyt szczelna.

Z pewnością Rosja ze względu na swoją historię, położenie geograficzne oraz strukturę narodowościową i etniczną charakteryzuje się złożoną tożsamością kulturową. Pamiętajmy, iż rosyjska kultura ukształtowała się na pograniczu aż trzech obszarów kulturowych (co już sygnalizowane było powyżej). Z zachodu odczuwalne były wpływy świata łacińskiego, z południowego wschodu – świata islamskiego, natomiast z południowego zachodu – bizantyjskiego. W wyniku tego mieszają się w niej elementy charakterystyczne dla cywilizacji zachodniej i wschodniej i stwierdza się nawet obecnie, iż trudno jednoznacznie orzec, co należy uznać za europejskie, a co za azjatyckie w tym rosyjskim tyglu kulturowym (Kohtamäki, 2013: 295 i n.). Nie powinna więc dziwić rozbieżność w prezentowanych powyżej poglądach nawet wśród polskich publicystów i naukowców.

Srokowski był w czasie pisania analizowanych tutaj reportaży sceptycznie nastawiony do idei, które później ochrzczono mianem „prometeizmu”, propagowanych przez Wakara. Ale o tym później.

Sołowiow podkreślał, że Polska przestała spełniać swoją misję dziejową na skutek własnej słabości, wpływając negatywnie na rozwój całej Słowiańszczyzny. Państwo polskie przestało być potrzebne, a rolę wiodącego państwa słowiańskiego przejęła Rosja (Eberhardt, 2017: 33). Srokowski, jak widzimy w powyższych cytatach, również przyznaje, iż Polska słabła, aczkolwiek oczywiście nie pisze nic

o tym, żeby jej upadek był pożyteczny dla całej Słowiańszczyzny. Wszak dla niego Polska to reprezentantka kultury Zachodu. Jego słowa, że „na tej niezmiernej płaszczyźnie niema miejsca dla dwóch państwowości odrębnych, dla dwóch kultur i dwóch dusz narodowych” (Srokowski, 1905: 125) przywołują na myśl poglądy jeszcze bardziej wrogo nastawionego do Polski niż Sołowiowi Karamzina, który przekonywał, że w konflikcie polsko-rosyjskim nie było miejsca na kompromisy. Konflikt musiał się skończyć unicestwieniem jednej ze stron i musiała to być strona polska. W jego wizji na zachodnim pograniczu Rosji nie było miejsca na istnienie w jakiejkolwiek formie państwa polskiego. Marzyło mu się opanowanie ówczesnej Galicji i ziem zamieszkałych przez południowych Słowian (Eberhardt, 2017: 31). Utrwalał on tezę, że Rosja odebrała w rozbiorach jedynie swoje dawne ziemie, wyrównując wyłącznie dziejowe krzywdy i niesprawiedliwości, jakich doznała od Rzeczypospolitej, która zawsze była wrogiem jego ojczyzny (Nowak, 1999: 17, 24; 2004: 71, 78). Przestrzegał przed naszą naturą narodową: „Polacy nigdy nie będą dla nas szczerymi braćmi, ani wiernymi sprzymierzeńcami. Teraz są słabi i nic nie znaczący. Słabi nie lubią silnych, a silni pogardzają słabymi. Kiedy się ich [Polaków] wzmocni, zechcą niepodległości, a pierwszym ich krokiem będzie odcięcie się od Rosji”. I przestrzegał: „Odbudowa Polski będzie oznaczała upadek Rosji, albo też synowie nasi zbiorczą swoją krwią ziemię polską i raz jeszcze wezmą szturmem Pragę!” W czasie powstania listopadowego obecny w Rosji Polak pisał o jego roli: „W patryotów wmówił Karamzyn, że narody polski i rosyjski żadną miarą istnieć przy sobie nie mogą i że jeden z nich koniecznie drugiego ujarzmić lub wytępić powinien”. A nawet Rosjanin Mikołaj Turgieniew (będący liberalnym emigrantem) przyznawał, iż historiograf ten „wykarcił nienawiść, która istniała w Rosji przeciwko Polsce” (Nowak, 1999: 22, 36, 24; 2004: 76, 78).

Poeta i humanista Fiodor Tiutczew (1803–1873) uważał nawet, że nie tylko Polska, a cała zachodnia Europa uległa rozkładowi, a winę za to ponosi w znacznym stopniu katolicyzm. Jedyną ostoją porządku moralnego jest prawosławie i Cesarstwo Rosyjskie. To uzasadnia rozszerzenie granic imperium rosyjskiego na zachód poprzez włączenie Bałkanów, Węgier i wschodnich Niemiec aż po Łabę. Rosja miała stworzyć imperium ostateczne będące kontynuacją imperium bizantyjskiego. Zjednoczenia Słowian mógł dokonać jedynie cesarz Rosji. Na przeszkodzie tej wielkiej uniwersalistycznej wizji mieli stać katolicy Polacy. Oprócz Rosjan tylko oni reprezentować mieli tradycje wielkiego słowiańskiego narodu historycznego. Po powstaniu styczniowym Tiutczew miał zdać sobie sprawę z nierealności pogodzenia się Polaków i Rosjan, stając po stronie caratu i oskarżając Polaków o zdradę Słowiańszczyzny (Eberhardt, 2017: 34–35). Wielka Rewolucja Francuska (1789–1799), szereg zbrojnych wystąpień narodowych w innych państwach, wydarzenia Wiosny Ludów (1848) i stanowisko Rosji wobec tych faktów historycznych skłoniły Tiutczewa do wyodrębnienia dwóch największych, według niego, sił kształtujących ówczesną Europę: Rosji i Rewolucji. Siły rewolucyjne postrzega

poeta jako te, które wprowadzają chaos do procesu historii. Tiutczew, obserwując wydarzenia na arenie politycznej, dochodzi do wniosku, że gwarantem pokoju we wzburzonej ruchami rewolucyjnymi Europie może być jedynie Cesarstwo Rosyjskie. Siłę Rosji widzi jednak nie w potęgze militarnej czy materialnej, a w sferze ideowej (Dziedzic, 2016: 92).

U Danilewskiego również duże znaczenie odgrywało prawosławie. Uważał on, że między Europą a Rosją istnieje stała konfrontacja interesów połączona z rozbieżnością postaw ideowych. Powodować to miało, że Europa nie rozumiała Rosji i odnosiła się do niej z wrogością, traktując ją jako państwo ekspansywne. Danilewski twierdził, iż takie zachowanie nie jest słuszne, bo Rosja włączała do siebie jedynie narody niehistoryczne. Wyjątkiem miała być tylko Polska, ale ta aneksja była w pełni usprawiedliwiona. Danilewski porównywał cywilizację wytworzoną przez prawosławną Słowiańszczyznę z cywilizacją powstałą w państwach romańsko-germańskich, twierdząc, iż ta pierwsza predestynowana jest do realizacji wielkich przedsięwzięć, takich jak wyparcie Turcji z Europy i doprowadzenie do rozpadu Cesarstwa Austro-Węgierskiego. Do „świata słowiańskiego” wliczał także Rumunów¹³, Greków i Węgrów – dwa pierwsze narody ze względu na wierność prawosławiu, zaś Węgrów z powodu ich położenia geograficznego i oddzielenia przez nich zachodniej Słowiańszczyzny od południowej.

Danilewski rozróżniał rodzaje działalności charakteryzujące każdą formację cywilizacyjną, tzn. religijny, kulturowy, polityczno-ekonomiczny. Podczas gdy dotychczasowe cywilizacje były w stanie realizować tylko część tych funkcji, to spełnienie ich wszystkich miał zapewnić dopiero związek narodów słowiańskich opartych na prawosławiu oraz tradycyjnym solidaryzmie społecznym.

Odmienne na tle powyżej wymienionych prekursorów rosyjskiej geopolityki wypada Wasilij Kluczewski (1841–1911), który negatywnie odnosił się do likwidacji państwa polskiego (tylko nieliczni historycy rosyjscy uważali podobnie). Pozytywnie oceniał jedynie podboje w okresie wielkoruskim (do końca XVII w.), które zmierzały do zjednoczenia ziem ruskich oraz uzyskania naturalnych granic, dogodnych do obrony. Późniejsze aneksje o charakterze kolonialnym miały natomiast powodować osłabienie państwa i narodu rosyjskiego, który uległ rozproszeniu na rozległym terytorium euroazjatyckim. Konsolidacja rosnącego terytorium stawała się coraz trudniejsza. Akceptował tylko oderwanie od państwa polskiego

¹³ „W ujęciu tradycji kulturowych i historii Rumunia leży na styku kulturowym łacińskiego Zachodu, prawosławnego Wschodu i obszaru postosmańskiego [...], do żadnego z nich nie należąc w pełni i wyłącznie. Przypomina w tym nieco Rzeczpospolitą Obojga Narodów, tyle że bez jej relatywnego potencjału. Jak niekiedy z pewnym uproszczeniem podkreślają Rumuni – prawosławna Rumunia jest w łacińskim świecie romańskim tym, czym katolicka Polska w zasadniczo prawosławnej słowiańszczyźnie – wyjątkiem od reguły i pomostem łączącym oba światy” – stwierdza Przemysław Żurawski vel Grajewski (2024: 24).

tw. zachodnich ziem ruskich (Ukrainy i Białorusi), krytycznie oceniając współdziałanie prusko-austriacko-rosyjskie jako niezgodne z dalekosiężnymi interesami imperialnymi Rosji (Eberhardt, 2017: 36–37, 33–34). Takie poglądy poniekąd korespondowały z konkluzjami Srokowskiego z *Likwidacyi caratu*. Srokowski stwierdzał, iż „naród rosyjski nie jest w stanie podołać olbrzymim zadaniom państwowym, które mu w puściźnie przekazuje upadający despotyzm i że dlatego ostateczny upadek tego despotyzmu musi być początkiem wielkiej likwidacyi tego olbrzymiego państwa, które dzisiaj nazywa się Rosyą” (Srokowski, 1905: 149). Chodziło mu o wydarzenia mające miejsce w trakcie rewolucji 1905 r., gdy pojawiła się szansa na radykalne zmiany. Wszak już w grudniu 1904 r. car Mikołaj II obiecywał wprowadzić reformy (Andrusiewicz, 2001: 387). Podczas gdy Kłuczewski uważał, że zarządzanie zbyt rozległym państwem rosyjskim jest trudne nawet pod rządami cara, to Srokowski twierdził, iż tylko zarządzane przez cara da się utrzymać w korbach. „Rosya konstytucyjna jest absurdem. Państwo o tak małej gęstości zaludnienia ziem rdzennych, jak etnicznie rosyjskie, o tak niskiej kulturze ludu jak rosyjski, i z tak olbrzymimi zadaniami zewnętrznymi, z tak niezmiernym balastem zaborów, jak Rosya, rządzone konstytucyjnie, nie da się pomyśleć” – przekonywał Srokowski (1905: 133), odżegnując się od konstytucyjnej formy rządów, a ratunek upatrując w ewentualnym przekształceniu Rosji w federację. Problemów z zarządzaniem ogromnym państwem nie dostrzegał wspominany wcześniej Karamzin. Twierdził on wręcz, iż obszary podbite przez Rosję uzyskiwały znaczne korzyści, gdyż stawały się częścią państwa dobrze zorganizowanego, o silnej i sprawnej władzy centralnej. Uwarow z kolei uważał, iż takie scentralizowane imperium rosyjskie o despotycznym systemie władzy było powołane do stworzenia i utrwalenia porządku opartego na posłuszeństwie i wierności wobec monarchy (Eberhardt, 2017: 31–32). W tym względzie poglądy Uwarowa i Srokowskiego pokrywają się. „Jedyną, właściwą, naturalną i konieczną – jeżeli się antycypuje konieczność dalszego rozwoju państwowego Rosyi – jej formą państwową jest despotyzm. Ośmiowiekowe dzieje Rosyi składały się na to, aby tylko w tej formie mogło się wypowiadać zbiorowe życie Rosyan” (Srokowski, 1905: 127). Srokowski, o czym była już mowa powyżej, również uważał, iż osoba despotycznego władcy jest potrzebna, bo „Rosyanie bez cara wszechmocnego są głupi i bezradni, jak rój pszczoł bez matki. Proszę zauważyć, że w Rosyi – podkreśla Srokowski – nie było ani jednego większego ruchu masowego bez uzurpatorstwa władzy i charakteru carskiego, że Stieńka Raziń i Pugaczew zaczynali swą karierę od ogłoszenia się carami” (Srokowski, 1905: 127). Podobnie wyrażał się Kucharzewski, pisząc: „Bierność rosyjska, niezdolność przejścia od słów do czynu, wyhodowana przez wieki despotyzmu” (Kucharzewski, 2000: 209; por. Bryk, 2012: 200), czy też Kochanowski, dla którego Rosjanie byli „stadem istot bezradnych”, którymi władać musi „przy pomocy psów gończych – hordy rządzącej – jeden pasterz krwawy: car lub inny autokrata” (cyt. za: Wierzbicki, 2001: 228). I rzeczywiście: przed 1900 r.

żadna z grup ekonomicznych i społecznych składających się na stary reżim nie mogła lub nie chciała występować przeciw caratowi bądź rzucać wyzwania monopolowi jego władzy politycznej (na temat przyczyn takiego stanu rzeczy zob. Pipes, 1990: 245 i n.). Gdy sytuacja polityczna w Rosji jednak się zmieniła i pojawili się nowi decydenci, to taka tradycja miała trwać dalej. Znow skuteczne panowanie w Rosji mogła zapewnić jedynie silna władza na Kremlu, skupiona w rękach charyzmatycznego przywódcy. Rosjanie mają wręcz nie wierzyć w programy polityczne czy obietnice polityków, jednakże wykazywać zdolność do zaufania człowiekowi o silnej osobowości, potrafiącemu skłonić obywateli do wiary w możliwość zaprowadzenia porządku i wzięcia odpowiedzialności za wszelkie działania władz. Polityk, który ograniczy przestępczość, może liczyć na poparcie społeczne. Rosjanie utożsamiają porządek z prawem, rząd powinien więc za pomocą podległych mu instytucji państwowych rozstrzygać spory i podejmować decyzje. Niepodporządkowanie się władzy postrzegane jest jako zjawisko naganne i wymagające poniesienia kary. Potrzeba porządku przyczynia się do akceptacji reform odbieranych jako odpowiednie i słuszne. Wątpliwości budzi kwestia krytyki, która wydaje się niemoralna i nieodpowiednia z punktu widzenia tradycji (Stankiewicz, 2006: 101, który także powołuje się na Pipesa; Baluk, Mac, 2023: 11, 18–19, 29). Rosyjski artysta Nikita Michajłow stwierdził nawet, że naród rosyjski ma mentalność monarchistyczną i z tym „kodem genetycznym” nie może zerwać. Dlatego Józef Stalin faktycznie też był monarchą (Lewandowski, 1996: 106). Zawdzięczamy mu nawet nowy gatunek laudacyjny – stalinianę (Nowosad, 2008: 259).

Bibliografia

- Andrusiewicz, A. 2001. *Carowie i cesarze Rosji. Szkice biograficzne*. Warszawa: Fakty.
- Baluk, W., Mac, P. 2023. The Strategic Culture of the Russian Federation during Vladimir Putin's Rule. *Eastern Review* 12(2), s. 7–35. <https://doi.org/10.18778/1427-9657.12.08>
- Bardach, J. 2002. Spasowicz Włodzimierz. W: H. Markiewicz (red. naczej.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLI. Warszawa–Kraków: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN, Polska Akademia Umiejętności (s. 45–53).
- Bazyłow, L. 1966. *Polityka wewnętrzna caratu i ruchy społeczne w Rosji na początku XX wieku*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Bazyłow, L. 1984. *Polacy w Petersburgu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bernacki, W. 1997. *Jednostka – Naród – Niepodległość. Myśl polityczna demoliberalów galicyjskich (1882–1905)*. Kraków: Aureus.
- Bernacki, W. 2004. *Liberalizm polski 1815–1939. Studium doktryny politycznej*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagiellonica”.

- Boyd, B. 2014. *Ekspansja Kremla. Historia podbijania świata*, przeł. R. Orleański. Warszawa: Wydawnictwo RM.
- Broda, M. 2007. *Mentalność, tradycja i bolszewicko-komunistyczne doświadczenie Rosji*. Łódź: Ibidem.
- Bryk, A. 2012. Budowa ustroju totalitarnego w Związku Sowieckim. W: S. Grodziski, A. Dziadzio (red.), *Regnare, gubernare, administrare. Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Oficyna Wydawnicza AFM (s. 197–232).
- Caban, W. 2020. Młodzież polska w rosyjskich korpusach kadetów w XIX w. W: M. Kruszyński, T. Osiński, M. Kornat (red.), *Spółeczeństwo w wojsku, wojsko w społeczeństwie w XIX i XX wieku. Relacje i procesy w ujęciu interdyscyplinarnym*. Dęblin: Lotnicza Akademia Wojskowa (s. 77–108).
- Drobnik, J. 1938. Finlandia jest żywa. *Kurjer Poranny* 4(LXII), 4 I, s. 1.
- Duchiniński, F.H. 1861. *Zasady dziejów Polski i innych krajów słowiańskich i Moskwy*. Część 3. Paryż.
- Duker, A.G. 1966. The Polish Insurrection's Missed Opportunity: Mochnacki's Views on the Failure to Involve the Jews in the Uprising of 1830/31. *Jewish Social Studies* 28(4), October, s. 212–232.
- Dziedzic, J. 2016. *Fiodor Tiutczew i jego dzieło. Człowiek – przyroda – historiozofia – estetyka*. Białystok: Wydawnictwo Prymat, Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” Uniwersytetu w Białymstoku [seria: Colloquia Orientalia Bialostocensia. Literatura/Historia XXIII].
- Eberhardt, P. 2002. *Geografia ludności Rosji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Eberhardt, P. 2004. *Polska i jej granice. Z historii polskiej geografii politycznej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Eberhardt, P. 2006. *Twórcy polskiej geopolityki*. Kraków: Arcana.
- Eberhardt, P. 2008. Przedmowa. W: P. Eberhardt (red.), *Problematyka geopolityczna ziem polskich*. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Eberhardt, P. 2016. *Rozwój światowej myśli geopolitycznej. Wybrane zagadnienia*. Warszawa: Wydawnictwo Oginiec.
- Eberhardt, P. 2017. *Słowiańska geopolityka. Twórcy rosyjskiej, ukraińskiej i czesko-słowackiej geopolityki oraz ich koncepcje ideologiczno-terytorialne*. Kraków: Arcana.
- Gajkowska, C. 1997. „Kraj”. Dodatki literacko-naukowe. W: J. Bachórz, A. Kowalczykowa (red.), *Słownik literatury polskiej XIX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, s. 445–446.
- Garczyk, B. 2015. *Wielonarodowy Petersburg. Nierosyjska historia miasta 1703–1917*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Garczyk, B. 2016. Petersburg jako ośrodek akademicki przełomu XIX i XX wieku. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach* 277, s. 115–134.

- Gawor, L. 2002. *O wielości cywilizacji. Filozofia społeczna Feliksa Koniecznego*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Gumilow, L. 2004. *Od Rusi do Rosji*, przeł. E. Rojewska-Olejarczuk. Warszawa: Erica.
- Jajecznik, K. 2006. Wizja Polski Ludowej w projekcie konstytucji Włodzimierza Wakara. *Spółeczeństwo i Polityka* 3(8), s. 103–113.
- Janicki, A. 2011. *Kurlandia w latach 1795–1915*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Janowski, M. 1998. *Polska myśl liberalna do 1918 roku*. Kraków: Znak.
- Janowski, M. 2018. „Nie rozumiemy was, panowie”. Esej o wyobraźni w epoce przemian. W: A. Nowak (red.), *Metamorfozy społeczne*, t. 19: *Perspektywy przebranych i zwycięzców Wielkiej Wojny: zbiorowe tożsamości i indywidualne doświadczenia w Europie Środkowo-Wschodniej (1914–1921)*. Warszawa: Instytut Historii PAN (s. 207–241).
- Jarząbek, M. 2017. *Legioniści i inni. Pamięć zbiorowa weteranów w Polsce i Czechosłowacji okresu międzywojennego*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Juchnowski, R. 2018. *Miejsce geopolityki w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kidzińska, A. 2001. „Obrona bytu”. Wczesne poglądy polityczne ugodowców z Królestwa Polskiego w świetle petersburskiego „Kraju” (1882–1896). *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio F* LVI, s. 55–82.
- Kieniewicz, S. 1988. Romanowicz Tadeusz. W: E. Rostworowski (red. nac.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXI/1, z. 128. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN (s. 593–597).
- Kohtamäki, N. 2013. Rosyjska kultura w procesach globalizacji. W: S. Bieleń (red.), *Rosja w procesach globalizacji*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR (s. 295–316).
- Kohtamäki, N. 2022. Innovative Public Governance. The Finnish Welfare State Model. *Social Entrepreneurship Review* 2, s. 5–18. <https://doi.org/10.15678/SER.2022.2.01>
- Koneczny, F. 1935. *O wielości cywilizacji*. Kraków: Gebethner i Wolff.
- Kościółek, A. 2016. Krym jako miejsce pamięci indywidualnej i zbiorowej w twórczości Andrzeja Murawjowa. *Slavia Orientalis* LXV(3), s. 491–507.
- Kryżanovskij, S.E. 1938. *Vospominaniâ: iz bumag S.E. Kryżanovskogo, poslednego gosudarstvennogo sekretarâ Rossijskoj Imperii*. Berlin [Крыжановский, С.Е. 1938. *Воспоминания: из бумаг С.Е. Крыжановского, последнего государственного секретаря Российской Империи*. Берлин].
- Kucharzewski, J. 2000. *Od białego do czerwonego caratu*. Gdańsk.
- Kwiecień, M., Mazur, G. 2002. Kilka dokumentów z dziejów ruchu prometejskiego w II Rzeczypospolitej. *Czasy Nowożytne. Periodyk poświęcony dziejom polskim i powszechnym od XV do XX wieku* XII(XIII), s. 157–171.

- Lewandowski, E. 1996. *Syndromy etniczne społeczeństw*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Moczulski, L. 2017. Przedmowa. W: P. Eberhardt, *Słowiańska geopolityka. Twórcy rosyjskiej, ukraińskiej i czeskoślowskiej geopolityki oraz ich koncepcje ideologiczno-terytorialne*. Kraków: Arcana, s. 7–23.
- Nałkowski, W. 1912. *Terytorjum Polski historycznej jako indywidualność geograficzna*. Warszawa.
- North, M. 2018. *Historia Bałtyku*, przeł. A. Peszke. Warszawa: Neriton [seria: Klio w Niemczech 24].
- Nowak, A. 1999. *Jak rozbić rosyjskie imperium? Idee polskiej polityki wschodniej (1733–1921)*. Kraków: Arcana.
- Nowak, A. 2004. *Od imperium do imperium. Spojrzenie na historię Europy Wschodniej*. Kraków: Arcana.
- Nowosad, A. 2008. *Władza i media w Bułgarii*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Obirek, S. 2020. Rosja i Polska. Fragmenty historii miłosnej wrogości. *Humaniora. Czasopismo Internetowe* 4(32), s. 125–139, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/h/article/view/27580/25094> (dostęp: 19.02.2026). <https://doi.org/10.14746/h.2020.4.7>
- Opacki, Z. [2013]. Uczeń polski na wyższych uczelniach Sankt Petersburga w XIX i na początku XX wieku. Rekonesans badawczy. W: *Polski Petersburg*, https://www.polskipetersburg.pl/images/upload/biblioteka/Uczeni_polscy_na_wyszych_uczelniach_Sankt_Petersburga_Zbigniew_Opacki.pdf (dostęp: 19.02.2026).
- Paczkowski, A. 1976. *Prasa polska na obczyźnie (1870–1918)*. W: J. Łojek (red.), *Prasa polska w latach 1864–1918*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 214–271 [seria: Historia Prasy Polskiej].
- Pawłowski, S. 2013. Położenie geograficzne Polski, uwagi wstępne B. Konopska. *Studia Geohistorica* 1, s. 13–18.
- Pipes, R. 1990. *Rosja carów*, tłum. J. Bratkiewicz, przejrzał, poprawił i uzupełnił P.P. Wiczorkiewicz. Warszawa: Wydawnictwo Krąg.
- Pogonowska, E., Bednarczyk, M. 2007. O czym mówią pomniki? *Polonistyka. Czasopismo dla Nauczycieli* 1, 441(LX), styczeń, s. 13–20.
- Polak, R. 1998. Feliks Koneczny. Biografia uczonego. *Człowiek w Kulturze* 10, s. 161–173.
- Potulski, J. 2010. *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Razem budujemy okno na świat. Z Jackiem Bartosiakiem rozmawia Bartłomiej Radziejewski. 2018. *Nowa Konfederacja*, 4.12, <https://nowakonfederacja.pl/razem-budujemy-okno-na-swiat/> (dostęp: 29.05.2026).
- Sajduk, B. 2010. Jan Karol Kochanowski (1869–1949) – socjologia tłumów polskiego Gustava Le Bona? *Horyzonty Polityki* 1(1), s. 269–286.

- Snyder, T. 2015. Ukrainians and Poles. W: D. Lieven (red.), *The Cambridge History of Russia*, t. 2: *Imperial Russia, 1689–1917*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 165–183.
- Sobczak, J. 2006. Narodziny parlamentaryzmu rosyjskiego w latach 1905–1906 w oczach Polaków. *Acta Polono-Ruthenica* XI, s. 67–83.
- Sobczyński, M. 2008. *Historia geografii politycznej*. W: A. Jackowski, S. Liszewski, A. Richling (red.), *Historia geografii polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 219–236.
- Srokowski, K. 1904. *W stolicy białego cara*. Lwów.
- Srokowski, K. 1905. *Likwidacya caratu*. Lwów.
- Stankiewicz, W. 2006. Konsekwencje zmian polityczno-ekonomicznych w Rosji po upadku komunizmu. *Środkoeuropejskie Studia Polityczne* 2, s. 95–118. <https://doi.org/10.14746/ssp.2006.2.05>
- Stefański, J. 1998. Włodzimierz Spasowicz (1829–1906). W: T. Gąsowski (red.), *Wybitni Polacy XIX wieku. Leksykon biograficzny*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, s. 324–332.
- Sykulski, L. 2015. *Polska myśl geopolityczna w latach 1989–2009*. Chorzów: Chorzowskie Towarzystwo Naukowe.
- Szlachcikowska, Ż. 2020. Hiperbola i litota i ich funkcje w nagłówkach dziennika regionalnego „Gazeta Pomorska”. *Słowo. Studia językoznawcze* 11, s. 184–202. <https://doi.org/10.15584/slowo.2020.11.11>
- Szordykowska, B. 2011. *Historia Finlandii*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Tomasik, S. 2024. Obraz Morza Czarnego w krymskich chrematonimach marketingowych. *Poznańskie Studia Slawistyczne* 26, s. 343–363. <https://doi.org/10.14746/pss.2024.26.17>
- Wapiński, R. 1992. Położenie geograficzne ziem polskich a pojęcie terytorialne Polski. *Przegląd Historyczny* 83(2), s. 299–316.
- Wierzbicki, A. 2001. *Groźni i wielcy. Polska myśl historyczna XIX i XX wieku wobec rosyjskiej despotii*. Warszawa: „Sic!”.
- Wineman, B. 2014. Kucharzewski Jan. W: S.C. Tucker (red.), *World War I. The Definitive Encyclopedia and Document Collection*, przedm. H.H. Herwig, t. 3: K–Q. Santa Barbara: ABC Clio, s. 902–903.
- Wiśniewski, R. 2006. Przemiany etniczne na Krymie – od inkorporacji do Rosji Carskiej po aneksję przez Federację Rosyjską (1783–2014). *Przegląd Wschodnioeuropejski* VII(2), s. 73–87.
- Zięba, A.A. 2002. Srokowski (Jastrzębiec-Srokowski) Konstanty. W: H. Markiewicz (red. nac.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLI. Warszawa–Kraków: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN, Polska Akademia Umiejętności (s. 231–237).
- Zięba, A.A. 2002a. Srokowski Stanisław Józef (1872–1950). W: H. Markiewicz (red. nac.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLI. Warszawa–Kraków: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN, Polska Akademia Umiejętności (s. 238–244).

- Zimiński, W. 1989. Konstanty Srokowski. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 3(XXVIII), s. 97–105.
- Zwoliński, A. (ks.). 2005. *Wprowadzenie do rozważań o narodzie*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Żurawski vel Grajewski, P. 2024. Rumunia wobec Inicjatywy Trójmorza (2016–2023). *Eastern Review* 13(1), s. 15–47. <https://doi.org/10.18778/1427-9657.13.08>
- Żywicki, J. 2021. Architekci powiatowi w powiecie białskim (1918–1939). Przyczynek do badań nad dziejami architektury województwa lubelskiego. *Roczniki Humanistyczne* LXIX(4), s. 305–324. <https://doi.org/10.18290/rh21694-14>

Piotr Tomasz Przybytek – absolwent studiów magisterskich na UJ. W obszarze jego zainteresowań badawczych znajduje się historia geopolityki, prawo cywilne, doktryny polityczne i prawne, prawo międzynarodowe publiczne, historia prasy i bibliotek, procesy globalizacyjne, niemiecka filozofia życia. Członek Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego.

Piotr T. Przybytek*

 <https://orcid.org/0000-0002-9835-8603>

Geopolityka w reportażach Konstantego Srokowskiego – *W stolicy białego cara* (1904) i *Likwidacya caratu* (1905) – na tle prekursorskiej myśli geopolitycznej (polskiej i rosyjskiej) (cz. II)

Streszczenie

Znakomity polski publicysta Konstanty Srokowski w swoich dwóch reportażach – *W stolicy białego cara* oraz *Likwidacya caratu* – przedstawia obraz Rosji lat 1904–1905, a więc w trakcie wojny z Japonią i rewolucyjnego wrzenia. Przy obrazowaniu sytuacji politycznej tegoż państwa dostrzega zależności pomiędzy czynnikami geograficznymi i historycznymi a jego powstawaniem i funkcjonowaniem. Spostrzeżenia i wnioski Srokowskiego są czasami zbieżne z poglądami twórców rosyjskiej geopolityki, a nie wyłącznie polskiej. Tylko częściowo jego prognozy polityczne się sprawdziły. Przykładowo postulował on przekształcenie Rosji w federację. Zrobili to dopiero kilkanaście lat później bolszewicy, i to tylko formalnie, choć jednak federalizm jako

* Uniwersytet Jagielloński, e-mail: piotr.przybytek@poczta.onet.pl

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 21.01.2026. Verified: 3.05.2026. Accepted: 31.05.2026.

Funding information: Jagiellonian University. **Conflicts of interest:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the Author in the preparation of the work is:** 100%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

forma państwowa Rosji przetrwał upadek ZSRR. Nieistniejące już państwo polskie miało *europelizować* Rosję, więc Srokowski uważał, iż błędem Rosjan było, że je zlikwidowali. Ponadto twierdził, iż Polacy z zaboru rosyjskiego powinni zmienić taktykę wobec Imperium Rosyjskiego w trakcie toczącej się wtedy rewolucji.

Słowa kluczowe: historia polskiej geopolityki, historia rosyjskiej geopolityki, Konstanty Srokowski, *Likwidacya caratu*, *W stolicy białego cara*, federacja

Geopolitism in the Reports of Konstanty Srokowski – *W stolicy białego cara* (1904) and *Likwidacya caratu* (1905) – On the Prescription of Geopolitical Thought (Polish and Russian) (part II)

Abstract

The excellent Polish publicist Konstanty Srokowski in his two reports – *W stolicy białego cara* and *Likwidacya caratu* – presents the image of Russia in the years 1904–1905, so during the war with Japan and the revolutionary boiling. In illustrating the political situation of that country, he notices the relationship between geographical and historical factors, and its emergence and functioning. Srokowski's observations and conclusions are sometimes convergent with the views of the creators of Russian geopolitics, not only Polish. Only partially did his political forecasts work. For example, he postulated the transformation of Russia into a federation. It was not until a dozen or so years later that the Bolsheviks did so, and even then only in name; nevertheless, federalism, as Russia's form of government, survived the collapse of the USSR. The now-defunct Polish state was supposed to *Europeanise* Russia, so Srokowski believed that the Russians were wrong to abolish them. In addition, he claimed that Poles from the Russian partition should change their tactics towards the Russian Empire during the revolution that was underway at that time.

Keywords: history of Polish geopolitics, history of Russian geopolitics, Konstanty Srokowski, *Likwidacya caratu*, *W stolicy białego cara*, federation

Ocena rewolucji 1905 r.

Skupiając się na rewolucji 1905 r., Srokowski już więcej miejsca poświęcił roli ziem polskich. Odnosił się on do polityki nazywanej później prometejską.

Wybuch wojny rosyjsko-japońskiej ożywił próby montowania sojuszy wszystkich wewnętrznych przeciwników caratu. Już w liście z września 1903 r. Józef Piłsudski pisał: „Musimy zacząć da capo prowadzić zagraniczną politykę – względem Rusinów, Rosjan, Kaukazu, Litwinów, Łotyszów, ba! Niemców et caetera”. W październiku 1904 r. odbyła się konferencja z udziałem przedstawicieli polskich, fińskich, łotewskich, gruzińskich i rosyjskich (Nowak, 1999: 331). W ocenie Andrzeja Nowaka jej rezultat był mizerny, bo ograniczył się jedynie do przyjęcia deklaracji o prawie narodów imperium do samostanowienia. „Polskim socjalistom-niepodległościowcom brakowało siły, aby przeforsować coś więcej, by zyskać jakiegokolwiek gwarancje efektywnej współpracy z innymi wrogami caratu na swoich, polskich warunkach” (Nowak, 1999: 331). Mimo to próby PPS pozyskiwania sojuszników na terenie Ukrainy, Litwy i Białorusi były kontynuowane, podobnie jak zabiegi wokół utrzymania kontaktów ze wszystkimi, nawet najodleglejszymi ruchami ośrodkowymi, antyrosyjskimi w imperium. Sam Piłsudski nie zrezygnował także z myśli o konieczności porozumienia się z jednym z opozycyjnych ośrodków w Rosji (Nowak, 1999: 332). W kwietniu 1905 r. udał się on na konferencję partii socjalistycznych i rewolucyjnych Rosji w Genewie, w której uczestniczył także przedstawiciel biura bolszewickiego Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji Włodzimierz Lenin. Uchwalono tam żądanie konstytuandy dla Rosji, a także dla Finlandii i Polski, jako państw suwerennych, oraz dla Kaukazu, ale na zasadzie związku federacyjnego z Rosją. Oznaczało to odłożenie przez Polską Partię Socjalistyczną realizacji pełnej niepodległości na czas nieokreślony (Świątek, 1998: 303–309). Srokowski do takich planów współdziałania narodów podchodził sceptycznie.

Nasi zwolennicy koordynacy działania opozycyjno-rewolucyjnego w Rosji i na innych kresach mają o tyle tylko słuszność, o ile ta koordynacja jest w danej chwili do zdobycia konstytucji bezwarunkowo potrzebną i o ile jest się z czym koordynować. Wszelka teoria powinna mieć zawsze korrelaty w rzeczywistości i od nich zależeć. W dzisiejszej zaś sytuacji korrelaty te dla teorii koordynacji, przynajmniej na gruncie Królestwa, są bardzo małe. Carat wali się w gruzy, nie tyle z powodu samej siły akcji opozycyjnej społeczeństwa, bo ta – powiedzmy to sobie wyraźnie – jest dotychczas niestosunkowo słaba, ale wskutek zupełnego rozpadu i rozbicia przestarzałej maszyny państwowej i wskutek zatrąty zasadniczej myśli politycznej. Pod gruzy te podstawić głowy nie potrzebujemy i nie powinniśmy. Niechaj one spadają całym ciężarem swoim na tych, którzy taką potworną budowlę przez tyle wieków dźwigali (Srokowski, 1905: 141–142).

Srokowski uważał, iż nadszedł czas zmiany taktyki działania:

Zamiast zaawansowywać się w ogólnej anarchii i rewolucji rosyjskiej w chwili, kiedy jest już pewnem, że dostaniemy wszystko, co nam konstytucja rosyjska dać będzie mogła, powinniśmy skupiać siły i organizować się, aby tem śmielej i skuteczniej wystąpić na szykującej się arenie konstytucyjnej w celu zdobycia na niej takiego stanowiska, jakie się nam należy. Dotychczasowa rewolucja, a raczej anarchia robotnicza w Królestwie należy już w części do historii i historia ją będzie sądziła. Dla mnie jest ona faktem dokonanym, którym się nie zachwycam, ale który szanuję, jak każdy objaw poświęcenia i odwagi obywatelskiej. Królestwo zdało już egzamin ze swej rewolucyjności. Powtarzając go, traciłoby siły zupełnie niepotrzebnie i bezcelowo. Teraz pora na okazanie zdolności politycznych, na egzamin z umiejętności rozpoznawania i kierowania się interesem narodowym w każdym możliwym położeniu!... Carat odebrał nam możność wszelkiej polityki. Ignorowanie tego faktu było zasadniczym błędem ugodowców. Obecnie zbliżająca się konstytucja da nam tę możność, ale to i wszystko, czego się od niej spodziewać możemy. Olbrzymiej reszty musimy dokonać sami! (Srokowski, 1905: 142–143).

Galicyjski liberał był więc zdania, iż rewolucja w połowie 1905 r. była na takim etapie, że już nic nie dało się wywalczyć za pomocą strajków, demonstracji czy aktów terroru. Teraz przyszedł czas na politykę na przyszłej arenie parlamentarnej, a zatem działania dobrze znane w zaborze austriackim.

Znamienna jest ocena wyrażona przez demoliberałów na temat wydarzeń mających miejsce w 1905 r. w Królestwie Polskim. „Nowa Reforma” jako jedyne nie-socjalistyczne pismo galicyjskie nie wzięła udziału w krytyce tego ruchu. Protesty królewskich robotników tłumaczono sytuacją gospodarczą w Rosji (strajku generalnego nie traktowano tylko jako następstwa solidarności z robotnikami rosyjskimi), w dodatku zaprzestanie pracy przez dziesiątki tysięcy ludzi postrzegano nie jako objaw poczucia solidarności stanowej, lecz narodowej, wynikającej z czucia się Polakami. To właśnie ten drugi motyw – walka o prawa narodowe – nie pozwalał „Nowej Reformie” jednoznacznie potępić uczestników rewolucji¹. Włodzimierz Bernacki podejrzewa, że ograniczone poparcie dla walki Polaków w Królestwie wynikać miało z faktu, iż większość posłów demoliberalnych zasiadających wtedy w Sejmie i Radzie Państwa w niewielkim stopniu popierała stanowisko środowiska krakowskiego. W dodatku walka w zaborze rosyjskim za swe tło miała wyłącznie wielką rewoltę w Rosji. W jej wyniku koncesje mogli uzyskać tylko Polacy z jednego zaboru, nie prowadziła ona do odzyskania niepodległości przez cały naród.

¹ Również obraz przemian lat 1905–1907 przedstawiony na łamach czasopisma „Kraj” nie był jednoznaczny (Grabski, 2015: 34).

Wszak demoliberałowie uważali sprawę polską za sprawę całej Europy, a nie za wewnętrzną sprawę któregośkolwiek z państw zaborczych (Bernacki, 1997: 197, 199).

Jeśli chodzi o samego Srokowskiego, to było podobnie. Za wybuch rewolucji obwiniał oczywiście władze carskie. „Najsilniej objawił się obecnie ruch rewolucyjny w Królestwie. Spowodowała to obok wyższego uświadomienia politycznego antagonizmu do Rosyi i tradycyji trzykrotnych walk o wolność i niezależność, także i ta wyjątkowo zbrodnicza i głupia polityka, którą carat przez ostatnich lat czterdzieści w Królestwie uprawiał” (Srokowski, 1905: 138). Srokowski słusznie podkreślał „rewolucyjność kresów” (Srokowski, 1905: 136) i szczególną rolę Królestwa Polskiego. Duże napięcie walk rewolucyjnych na Kaukazie, w Kongresówce, krajach nadbałtyckich, Finlandii i Ukrainie tłumaczy się połączeniem żądań społecznych i postulatów narodowowyzwoleńczych (Łossowski, 1967: 58). Chociaż pewne ustępstwa pomogły uspokoić niektóre mniejszości narodowe, te najbardziej wojownicze pozostały nieprzejednane. Trzeba było użyć znacznych sił wojskowych w krajach nadbałtyckich i w Polsce, gdzie wprowadzono nawet stan wyjątkowy (Acton, 2013: 134).

Natomiast ocena rewolucji 1905 r. w Królestwie Polskim w reportażu Srokowskiego nie jest już jednoznaczna. Jak widzieliśmy, z jednej strony uznawał ją za godny podziwu akt odwagi obywatelskiej i poświęcenia dla sprawy narodowej. Z drugiej jednak wszelkie ruchy rewolucyjne tego typu uważał za szkodliwe. Twierdził, bowiem, że pracą niepodległościową winni kierować ludzie myślący kategoriami całego narodu, a nie tylko pewnych grup społecznych (zwraca na to uwagę Wojciech Zimiński (1989: 100)). Ostatecznie opowiedział się za zwalczaniem rewolucji królewickiej. Uzasadniał to tak:

Skoro jednak to nieszczęsne „harakiri”, które urządził sobie od pięciu miesięcy klasa robotnicza w Królestwie na oczywistą szkodę własną i całego narodu, jest, jak dobitnie zaznaczyłem, objawem w danych warunkach naturalnym i żywiołowym, to rzeczą wszystkich warstw niedotkniętych nieszczęsnym oblędem rewolucyi rosyjskiej na gruncie Królestwa jest przeciwdziałać jej wszystkimi środkami i to nie – jak twierdzą nasi dzisiejsi rewolucyoniści – z powodów wyłącznie oportunistycznych, ale, i to najważniejsze, ze względu na możliwość poparcia swojej polityki narodowej wobec konstytucyjnej już Rosyi gotowością chociażby do orężnej rozprawy (Srokowski, 1905: 140–141)².

Kwestia autonomii dla Królestwa Polskiego stała się dla niego okazją do manifestowania swojego realizmu politycznego, nawet gdyby miał on oznaczać współdziałanie z władzami carskimi:

2 Ten kluczowy, ale i kontrowersyjny cytat (wszak Srokowski nawołuje do stłumienia rewolucji w Królestwie przy pomocy także samych Polaków, co prowadzić musiało do bratobójczych walk) przytacza także Ziemiński (1989: 100).

Gdybyśmy się dzisiaj znajdowali w takich warunkach – przypuszczenie naturalnie wyłącznie teoretyczne, a raczej nawet dyalektyczne tylko – że upadający rząd despotyczny mógłby się do nas zwrócić o pomoc przeciw swoim własnym konstytucjonalistom, gwarantując nam np. autonomię, to rzeczą naszej mądrości politycznej byłoby propozycję tę przyjąć, chociażby to miało danych polityków w najwyższym stopniu obrzydzić wszelkim możliwym ideologom i mesyanistycznym mistykom, których u nas tak wiele, tak bardzo za wiele (Srokowski, 1905: 141).

Autonomię cenił więc do tego stopnia, że niestraszne mu było przymierze z carem. Dla niego takie postępowanie to wyraz zdrowego rozsądku. Przy tym oczywiście zdawał sobie sprawę, że wielu ludziom się ono nie spodoba. Taka postawa jest charakterystyczna dla demokratów galicyjskich. Oni zawsze podkreślali, że ich lojalność wobec państwa austriackiego wynika jedynie ze względów pragmatycznych (Janowski, 1996: 42). Nic więc dziwnego, że Srokowski podpowiada swoim rodakom z zaboru rosyjskiego, aby działali pragmatycznie. Co jednak, skoro carat sojuszu na powyżej zarysowanych warunkach nie proponował? Srokowski zalecał ostrożność i rozwagę, ostrzegając przed intencjami sił zwalczających carat; jasno też tłumacząc, co jedynie Polacy mogą osiągnąć.

Ponieważ nam jednak rząd despotyczny tej propozycji nie uczyni, nie wynika stąd, abyśmy wszystko, co mamy, stracili na jego obalenie. Jest ono bowiem przedewszystkiem celem pewnej części narodu rosyjskiego, która przeszedłszy do władzy, będzie chyba wszystkim innym, a tylko nie zwolenniczką naszych dążeń ogólnonarodowych. Korzyść nasza w zmianie formy rządu rosyjskiego polega tylko na ograniczeniu samowoli jego wobec nas przez formę konstytucyjną i pewnem umożliwieniu nam obrony przed zamachami z jego strony (Srokowski, 1905: 141).

Koncepcja przebudowy Rosji

Srokowski, nie darząc sympatią carskiej Rosji, chciał ją za wszelką cenę zdyskredytować. Stąd wszechstronna jej krytyka. Już reportaż *W stolicy...* ostro atakował społeczeństwo tegoż miasta, podważając jego przynależność do miast europejskich: „Można bez przesady powiedzieć, że jedna trzecia Petersburga żyje z – napiwków, druga trzecia z kradzieży więcej lub mniej bezczelnej, lecz zawsze bezkarnej, a dopiero ostatnia trzecia z pracy tyle niedołężnej ile ciężkiej, z pracy dającej Petersburgowi pozory prawa do zaliczania się do miast europejskich”. Srokowski twierdził, że:

Petersburg jest miastem satrapów i niewolników. Ten stosunek przenika wszystkie warstwy ludności carskiej stolicy, jako jedyny wyznacznik ich współżycia. Jeden peterburżanin istnieje dla drugiego o tyle tylko, o ile mu może rozkazywać, lub o ile

musi go słuchać. Poza tą możliwością rozkazywania lub przymusem słuchania kończy się cały element spójny, cała dziedzina wspólnych interesów. Poza służbową zależnością każdy żyje dla siebie (Srokowski, 1904: 45–46).

Rozwijał ten wątek w *Likwidacyi...*, rozciągając krytykę już na całe społeczeństwo Rosji i przypisując mu atawistyczną formę państwową w postaci despotyzmu.

Ośmiowiekowe dzieje Rosyi składały się na to, aby tylko w tej formie mogło się wypowiadać zbiorowe życie Rosyan. One to, te dzieje przysposobiły ich do niej i przystosowały, osłabiając w nich ogromne instynkty społeczne, atomizując i przeistaczając ich w końcu w siedmdziesięciomilionową rzeszę tych, których my, Europejczycy, tak chętnie nazywamy „niewolnikami”, ale którzy w swoim rozumieniu niewolnikami nie są, lecz prawdziwymi Rosyanami. Że zaś natura Rosyanina jest „wiernopoddańczą”, to fakt dany i niezmienny, którego ze stanowiska etycznego oceniać niepodobna, tak jak niepodobna zarzucać wilkowi zbrodniczości za jego sposób żywienia się. Hiszpan jest przedewszystkiem próżny, Włoch leniwy, a Rosyanin – wiernopoddany. Żadnemu z nich o te ich cechy nie można wytaczać etycznego procesu, ponieważ są to zasadnicze cechy ich gatunku, tak jak chytrłość jest zasadniczym rysem gatunku lisa, a drapieżność gatunku wilka (Srokowski, 1905: 127).

Jak jednak wytłumaczyć dążność do nadania Rosji konstytucji, skoro despotyzm jest pisany Rosji? Warto rozwinąć ten wątek. Otóż Srokowski objaśniał ten trend w następujący sposób:

Sprzecznność, która zachodzi pomiędzy określoną tu polityczną psychologią narodu rosyjskiego a obecnymi objawami jego życia, zwanymi sumarycznie „ruchem konstytucyjnym”, jest tylko pozorną i powstaje z nieznamośności przyczyn tego ruchu, która w pierwszej linii prowadzi do przecenienia jego siły i doskonałości.

Otóż ruch konstytucyjny w Rosyi nie jest dążeniem w narodzie jej najwybitniejszym, nie jest objawem w sumie objawów państwowego życia współczesnego dominującym, ale jest objawem rozkładowym współrzednym i równowartościowym z całym szeregiem innych objawów, świadczących nie o czym innym, jak tylko o upadku państwa. Ruch konstytucyjny jest współrzedny z zupełną zgnilizną biurokracji, z zupełną niemożnością uzupełnienia zepsutej i zniszczonej maszyny państwowej nowymi częściami składowymi z materiału moralnie zdrowego i narodowo silnego. [...] Konstytucyjny ruch rosyjski nie jest wynikiem wyższego uspołecznienia i podniesienia się poziomu współżycia obywatelskiego, bo wówczas musiałby powstać z tego, co nie istnieje, a ex nihilo nihil... W ojczyźnie „kułaków”, „mirojedów”, najnieuczciwszych na kuli ziemskiej kupców, jawnych satyryatyków na stanowiskach profesorów uniwersytetu, śmiesznem jest mówić o ruchu konstytucyjnym jako o wyniku wyższego uspołecznienia, tak samo jak śmiesznem jest twierdzenie, że

konstytucja podniesie etyczny i społeczny typ Rosyanina. Wiem, że twierdzenia powyższe wydadzą się stronnictwami, chociaż wygłasza je były teoretyczny panslawista i ugodowiec, który zabierał się do badania rzeczy rosyjskich nie z nienawiścią, ale z dodatniem uprzedzeniem i z fałszywem, bo z niedokładnego studium literatury rosyjskiej wyniesionem przekonaniem, że w tem zgniłem barbarzyństwie ukrywa się jakiś duch świeży i bujny a nawet do odrodzenia Europy zdolny (Srokowski, 1905: 129, 132–133).

Srokowski twierdzi w powyższym fragmencie, iż chwilowo dał się uwieść idei panslawistycznej. Faktem jest, iż niektóre założenia słowianofilskiego programu periodyku „Kraj” kształtowały się pod wpływem rosyjskich orientacji panslawistycznych (takich jak ideologia Iwana Aksakowa). Przyznając Rosji kierowniczą rolę wśród narodów słowiańskich, wołała jednak redakcja nie wypowiadać się w innych spornych kwestiach ruchu słowianofilskiego, toteż artykuły poświęcone tym sprawom mają głównie charakter sprawozdawczo-informacyjny³ (Matlak-Piwowska, 1978: 316). Taka postawa nie powinna dziwić. Wszak w ocenie Eberhardta panslawizm z punktu widzenia rozwoju myśli geopolitycznej był doktryną imperialną, wielkomocarstwową, przesiąkniętą szowinizmem wielkoruskim, nastawioną na podboje i zniewolenie całych narodów. Szermowała hasłami nawiązującymi do wspólnoty ludów o wspólnym rodowodzie etnicznym, faktycznie zmierzając do stworzenia scentralizowanego imperium rosyjskiego, a nie federacji wolnych narodów słowiańskich. Eberhardt wytyka tejsze doktrynie, iż nawet jej nazwa nie odzwierciedlała swojej prawdziwej treści merytorycznej. Dla niego to jedna z wielkich utopii historycznych, powstałych w XIX w. i tracących rację bytu pod koniec XX w. (Eberhard, 2010: 61). Dla odmiany stworzona przez Dmowskiego ideologia neoslawizmu zakładała sojusz wszystkich narodów słowiańskich, tyle, że na zasadach równoprawnych (Bosiacki, 2012: 54).

Na przełomie XIX i XX w. w Cesarstwie Rosyjskim coraz bardziej widoczne były oznaki kryzysu samodzierżawia. Powszechna stała się świadomość konieczności zmian dotychczasowego porządku. Dostrzegano to nie tylko w środowiskach opozycyjnych, ale również podnoszono takie głosy w kręgach zbliżonych do cary decydentów (Bałabuch, 1999/2000: 87). Srokowski jednak nie był zdania, że reforma w postaci konstytucji jest dobrym rozwiązaniem. Dla niego wprowadzanie konstytucji w warunkach rosyjskich było anachronizmem:

Konstytucjonalizm rosyjski jest ubocznym produktem eksperymentów socjalno-ekonomicznych, które wypełniają wewnętrzną historię Rosyi w ostatnich latach czterdziestu i wzrastającego z niezmierną szybkością rozkładu maszyny państwowej

³ Wyjątkiem były jedynie słowianofilskie koncepcje Włodzimierza Sołowiowa, oparte na idei pojednania Kościołów chrześcijańskich. Redakcja je wyraźnie popierała.

nie w jej konstrukcji, którą nadały jej dzieje, ale w materiale ludzkim, z którego jest zbudowana. Stąd konstytucjonalizm ten nie jest pozytywnym ale negatywnym objawem życia rosyjskiego, to znaczy, że nie wypływa zeń jako konsekwencja poprzedniego rozwoju, lecz jest raczej reakcją organizmu narodowego i społecznego na zastosowane doń nieodpowiednie jego naturze środki (Srokowski, 1905: 133).

Okazuje się, że w odczuciu galicyjskiego liberała czynniki geograficzne miały duży wpływ na wytworzenie takiej sytuacji.

Państwo o tak małej gęstości zaludnienia ziem rdzennych, jak etnicznie rosyjskie, o tak niskiej kulturze ludu jak rosyjski, i z tak olbrzymimi zadaniami zewnętrznymi, z tak niezmiernym balastem zaborów, jak Rosya, rządzone konstytucyjnie, nie da się pomyśleć. Dlatego każdy patryotycznie myślący konstytucjonalista rosyjski, stanąwszy na stanowisku swej państwowości ojczystej staje się, – bo logicznie stać się musi – zwolennikiem despotyzmu... Jeśli jednak mimo to elita narodu rosyjskiego domaga się dzisiaj konstytucji, to nie dowodzi to, że konstytucja ta jest dla Rosyi pożądaną, potrzebną lub nieodzowną nawet, ale że organiczna jej choroba doszła do tego stadyum, w którym używa się trucizny, aby podtrzymać gasnące życie. Przy silnem zapaleniu nerek, kiedy największe niebezpieczeństwo zagraża życiu chorego od strony serca, aby akcję jego podtrzymać, daje się choremu szampana, chociaż ten działa na przekrwione nerki jak węgle rozżarzone na ranę... Coś podobnego dzieje się obecnie w Rosyi. Naród rosyjski staje w opozycji nie do tej lub owej formy rządu, ale do samej idei swego państwa. Drugim po Japonii państwem, w którym z powodu jej zwycięstw największa panowała radość, jest – Rosya. W Moskwie pewien bardzo wybitny, światły i wpływowy Rosyanin powiedział mi w lutym, kiedyś mu o tym monstualnym objawie wspomniał: – „Ja nie jestem patryotą”. Te fakta i te słowa są czemś więcej niż objawem zwykłego niezadowolenia i opozycji przeciw istniejącym warunkom życia. Widziane ze stanowiska państwowości rosyjskiej i jej przyszłych losów przedstawiają się one jak zupełna atrofia instynktów państwowych w najlepszej części narodu rosyjskiego. A to już coś znacznie większego i ważniejszego niż ruch konstytucyjny jako taki. Zrewolucjonizowana Francja rozwinęła tak niesłychaną ekspansję patryotyczną, że bez szemrania poszła pod despotyczne jarzmo tego, który tej ekspansji był najwybitniejszym przedstawicielem, chociaż niedawno jeszcze straciła tego, którego ucisk był znacznie słabszy i niedołączniejszy. Nie wiem, czy znalazłby się ktokolwiek znający Rosyę, ktoby odważył się o niej utrzymywać, że będzie mogła naśladować Francję (Srokowski, 1905: 133–134).

W ówczesnej literaturze polskiej, nawiązującej do rewolucji 1905 r., pojawiały się sporadyczne porównania do Wielkiej Rewolucji Francuskiej (Stępnik, 1992: 60, 72). Z publicystyki politycznej takie porównania do tej rewolucji znaleźć można choćby

w pracach socjalistki Róży Luksemburg – częściowa analogia (Luksemburg, 2008: 62, 83–84; Piskała, 2012: 134). Srokowski natomiast porównuje na zasadzie kontrastu.

Richard Pipes objaśnia, iż rozmiary kraju, duże rozproszenie ludności oraz trudności komunikacyjne były uciążliwe nawet dla centralizmu biurokratycznego. W efekcie rosyjski aparat państwowy miał być mały i niezbyt efektywny. W dodatku brakować mu miało środków. Według niego carowie borykali się z permanentnymi problemami finansowymi, a te pieniądze, które mieli, przeznaczali przede wszystkim na rozwój armii (Pipes, 1990: 278). Przynajmniej z ostatnim twierdzeniem nie można się zgodzić. W latach 60. i 70. XIX w. przeprowadzono także szereg innych reform, w tym reformę ziemską. Rzeczywiście wojna krymska uzmysłowiła rządzącym konieczność przeprowadzenia reformy wojskowej, której celem byłoby unowocześnienie armii, dozbrojenie. Stąd przepisy umożliwiające awans oficerski wojskowym spoza kręgów dwоряństwa. Takie rozległe reformy tego okresu wymagały zwiększenia nakładów finansowych państwa. W tym celu została przeprowadzona reforma finansowa, której celem było stworzenie systemu finansowego, porządkowanie podatków, kształcenie kadr urzędniczych, rozwój systemu bankowego. Dopiero udany zamach na życie Aleksandra II (1881 r.) sprawił, iż Aleksander III wyraźnie ograniczył możliwości reformowania państwa. Cofnął wcześniejsze osiągnięcia w sferze dokonań społecznych, m.in. zaostrzył cenzurę, ograniczył wydatki na sferę działań publicznych, w tym na oświatę i system kształcenia. Jednak otoczenie jego następcy, Mikołaja II, opowiadało się za reformowaniem kraju. Jego przedstawiciel, Siergiej Witte, był przekonany o potrzebie rozwoju stosunków kapitalistycznych w Rosji, niezbędnych zmian społecznych i politycznych. Był on zdania, iż należy rozwijać przemysł i modernizować rolnictwo, dokonać niezbędnych zmian w systemie finansów państwa, w tym w systemie podatkowym. Aby zwiększyć wymianę handlową, Witte niezwykle aktywnie działał na rzecz rozwoju kolejnictwa. Należy też podkreślić znaczenie działań tego ministra finansów w zakresie reformy podatkowej, systemu cel oraz włączenia Rosji do obiegu światowej wymiany handlowej dzięki wprowadzeniu „złotego rubla” (Stępień-Kuczyńska, 2022: 97–99). Reforma rosyjskiego systemu pieniężnego na przełomie XIX i XX w. umocniła rosyjskiego rubla i wprowadziła go do rodziny stabilnych walut świata. Zachęciła zagraniczny kapitał do inwestowania w gospodarkę rosyjską. Do czasu I wojny światowej silny złoty rubel zapewnił stabilny kurs wymiany na waluty zagraniczne według parytetu: 1 rubel = 2,16 marki niemieckiej, 2,67 francuskiego franka, 0,51 dolara USA oraz 0,105 funta brytyjskiego (Żukowska, Żukowski, 2011: 48). Poza uporządkowaniem budżetu Witte był także odpowiedzialny za wprowadzenie monopolu państwowego na produkty spirytusowe (ok. 25% wpływów do budżetu). Podjął on też działania na rzecz ostatecznego uporządkowania stosunków na wsi. Biorąc pod uwagę wzrastającą liczbę ludności i wysoki poziom migracji do ośrodków miejskich, zaproponował zakończenie procesu przekazywania ziemi chłopom i umocnienia ich pozycji jako właścicieli

ziemi. Po porażce w wojnie z Japonią i wydarzeniach rewolucji 1905 r. Mikołaj II powołał go na premiera-ministra Rosji, utworzona została Rada ministrów jako organ koordynujący działania rządu. To pod jego wpływem został podpisany przez monarchę Manifest z 17 października 1905 r. o darowaniu ludowi podstawowych swobód obywatelskich i powołaniu do życia Dumy Państwowej. Działania proreformatorskie prowadził także nowy premier, Piotr Stołypin, który podobnie jak Witte był przekonany o potrzebie zreformowania gospodarki państwa, w tym dokończenia reformy na wsi. Stołypin swój plan reform nazwał „nową agrarną polityką”, która jego zdaniem wynikała z potrzeb rozwojowych Rosji. Podkreślał, że wcześniejsze reformy minionego stulecia nie rozwiązały problemów wsi, bowiem z ich połowiczności byli niezadowoleni zarówno właściciele ziemscy, jak i chłopci. Uważał on, że wzrost liczby ludności państwa, jego terytorialna rozległość, dynamiczne zwiększanie się ludności miejskiej, zaostrzenie się problemu żywnościowego w państwie wymaga podjęcia niezbędnych reform. Na przełomie wieków w Rosji wielokrotnie dochodziło do nieurodzajów, przez co kwestia powtarzających się buntów chłopów cierpiących nędzę, a często i głód, była zagrożeniem dla stabilności państwa. Jeszcze do rewolucji 1905 r. rozpoczęto wprowadzenie działań, takich jak umożliwienie przenoszenia chłopów na tereny Syberii i Średniej Azji, zlikwidowanie kar cielesnych, a także innych ciążących na nich zobowiązań. Działania władz, by móc ostatecznie usamodzielnic chłopów, zwłaszcza bogatych i średnich, zmierzały w kierunku ograniczenia wpływu wspólnot wiejskich. Pod wpływem wydarzeń rewolucyjnych państwo zmniejszyło o połowę istniejące jeszcze zobowiązania chłopów i ostatecznie 1 stycznia 1907 r. zlikwidowało te zadłużenia. W ten sposób chłopci stali się pełnoprawnymi właścicielami ziemi, zaś działanie wspólnot wiejskich, jako koniecznego pośrednika, zostało zakończone. Jednakże formalne procedury rozliczeń wobec banków, tworzenie dokumentów, na podstawie których chłopci mogli być właścicielami uprawianej przez nich ziemi, trwało jeszcze długo, także dlatego, że powołani do tego celu urzędnicy często nie byli w stanie wykonać powierzonych im zadań (Stępień-Kuczyńska, 2022: 99–100; na temat politycznej walki o reformy w Rosji między 1907 r. a I wojną światową zob. Wiśniewski, 1998: 61 i n.). Gdy przyszli nowi „władcy”, komuniści, to gospodarką nakazowo-rozdzielczą chcieli realizować ekspansję ideologiczną i terytorialną. W tym celu znacjonalizowanym fabrykom zlecali masową produkcję broni. Zbrojenie pozostawało priorytetowym elementem produkcji, w niewielkim stopniu przyczyniającym się do rozwoju cywilizacyjnego społeczeństwa, które rezygnowało z konsumpcji. W zamian obywatele otrzymywali poczucie przynależności do mocarstwa, powoli chyłącego się ku upadkowi. Jednak poczucie to często było bezwartościowe, gdyż nie przekładało się na wymierne korzyści społeczne (Stankiewicz, 2006: 102). Mimo to jeszcze za rządów Nikity Chruszczowa czyniono społeczeństwu rosyjskiemu wielkie obietnice, ogłaszano olbrzymie plany i rozbudzano nadzieje (Kajtoch, 1993: 33). Po epoce breżniewizmu i pierestrojki przyszła

transformacja ustrojowa. Charakterystyczne dla tych lat polityczno-ekonomiczne zmiany w sposób znaczący wpłynęły na sytuację bytową społeczeństwa rosyjskiego (Kowalska, 2019: 175; szerzej zob. Świder, 2018: 77 i n.).

Srokowski twierdził wręcz, że wprowadzenie konstytucji w Rosji zgubi ten kraj:

Ze stanowiska państwowości rosyjskiej ruch konstytucyjny w Rosyi jest nieszczęściem, tem większem, że koniecznem i nieuchronnem. Konstytucya w Rosyi będzie, bo jest koniecznem następstwem dwustoletniego rozwoju państwa. Ale ponieważ rozwój ten szedł drogą fałszywą, z naturą rosyjską niezgodną, przeto i rezultat jego dzisiejszy jest dla tej natury szkodliwy. Tak jak reformy Piotra Wielkiego uczyniły ją państwem po europejsku militarnem i biurokratycznym, za cenę utraty lub znacznego osłabienia jej własnych, rodzimych pierwiastków narodowych, jak wielka polityka ekonomiczna doprowadziła Rosyę do ruiny gospodarczej, tak i konstytucya jako rezultat tych reform i tej polityki zepchnie Rosyę do przepaści politycznej i z wielkiego caratu uczyni ją jakąś ogromną Bułgaryą lub Serbią... Rozwijają się tu dwa łańcuchy przyczyn i ich koniecznych skutków w dwóch przeciwnych kierunkach. Postęp w jednym oznacza cofanie się w drugim. W tej nierównorzędności i rozbieżności kierunków konsekwencji historycznych tkwi załączek politycznej śmierci dzisiejszej Rosyi. Z niej rozwija się przed oczyma naszymi beznadziejna tragedia północnego caratu (Srokowski, 1905: 135).

Jak widzimy, dla Srokowskiego wprowadzenie konstytucji w Rosji było już przesądzone. Zdecydować o tym miała w pierwszym rządzie katastrofa budżetowa. „Konstytucya w Rosyi będzie, ponieważ rząd absolutny stracił już w państwie rosyjskim autorytet władzy, bez którego żaden rząd istnieć nie może; ponieważ wyniknie ona, jeżeli nie z innych czysto wewnętrznych potrzeb, to w każdym razie z jednej wielkiej potrzeby finansowej. Rząd, który stracił kredyt u własnych obywateli, nie może go mieć u zagranicznych bankierów”. Galicyjski liberał twierdził nawet, że rząd carski będzie się z tym musiał pogodzić. „Wzgląd na zrujnowane finanse państwa i na nagłą potrzebę ich uregulowania zmusi rząd absolutny do wejścia na drogę konstytucyjną” (Srokowski, 1905: 121–122).

„Rosya stanie się państwem konstytucyjnem niewątpliwie. Ale czy za miesiąc, czy za dziesięć lat, to zależeć będzie od okoliczności, dziś nie dających się przewidzieć” – przepowiadał Srokowski (1905: 122). I nie pomylił się. Niespełna rok później nowa redakcja *Praw Zasadniczych* z 23 IV/6 V 1906 r., stanowiących od-tąd swoistą konstytucję Cesarstwa Rosyjskiego, wprowadzała zasadę, iż monarcha stanowi prawo przy udziale ciał przedstawicielskich – Rady Państwa i Dumy Państwowej – pełniących rolę organu parlamentarnego (Smyk, 2013: 148). Ową Dumę Mikołaj II powołał manifestem z 17 X 1905 r. Pierwotna jego wersja była jeszcze starsza – bo z sierpnia tego roku (Bosiacki, 2012: 8–10). Zatem przemiany w kierunku przekształcenia Rosji w państwo konstytucyjne zaczęły się w kilka tygodni

po tym, jak Srokowski pisał powyższe słowa. Na władzach wymusił te posunięcia Związek Wyzwolenia (*Oswoboditielnoje Dwiżenije*) skupiający wszystkie odcienie opinii publicznej (od prawicy słowianofilskiej do lewicy socjalistów – rewolucjonistów) (Pipes, 1990: 313). Ocena praktycznych skutków nosi znamiona pewnej polaryzacji. Grzegorz Smyk uważa tak:

Od tej pory inicjatywa ustawodawcza przysługiwała zarówno cesarzowi, jak i Radzie oraz Dumie Państwowej, a każda nowa ustawa wymagała zgodnej uchwały obu tych organów oraz sankcji monarszej. Pozornie więc władza ustawodawcza cesarza i obu ciał przedstawicielskich zostały ze sobą zrównane, jednak zastrzeżenie prawa sankcji tylko dla monarchy dawało mu uprzywilejowaną pozycję wobec obu izb parlamentarnych. Ponadto, skład osobowy Rady Państwa, traktowanej jako izba wyższa rosyjskiego parlamentu zachował w części charakter biurokratyczny, gdyż połowa jej członków pełniła swoje funkcje z nominacji panującego (Smyk, 2013: 148).

Bardziej optymistyczny jest choćby Edward Wiśniewski: „car został pozbawiony dwóch bardzo ważnych przywilejów – nieograniczonego prawa wydawania dekretów i niekontrolowanego dysponowania budżetem państwa”. Do ostatnich dni caratu nic już nie miało być takie jak dawniej. Według tego historyka:

Mikołaj II i jego otoczenie doskonale rozumieli, że bez poparcia stanu trzeciego nie utrzymają się przy władzy, a każda próba powrotu do poprzedniego absolutyzmu grozi nową rewolucją. Nieprzypadkowo organ prawicy „Nowoje Wremia” odzwierciedlając nastroje panujące w sferach rządzących, uprzedzał, że „ani zlikwidować Dumy Państwowej, ani zmienić jej składu – nie można bez ogromnego ryzyka zmiany istniejącego porządku, jaki by on nie był, na anarchię, której przykłady jeszcze są świeże w pamięci”. Z tego doskonale zdawał sobie sprawę także premier Piotr Stołypin. Kiedy monarchista Lew Tichomirow w liście otwartym do Stołypina z 5 lipca 1911 r. przekonywał o konieczności rewizji ustaw zasadniczych, aby pomniejszyć rolę Dumy Państwowej jako organu doradczego, premier odpowiedział w liście otwartym: „Wszystkie te teoretyczne rozważania w praktyce okazałyby się podstępą prowokacją i początkiem nowej rewolucji” (Wiśniewski, 1996: 77–78).

Skoro na zachodzie Europy u ludów czysto aryjskich despotyzm nigdy nie był trwałą, naturalną i zupełną formą państwową, skoro stopień jego siły normowały tam każdorazowe konfiguracje stosunków międzynarodowych i dane fazy ewolucji społecznej i kulturalnej, w Rosji despotyzm rozwijał się stale i bez względu na wszelkie procesy, toczące się w łonie narodu, z pod których emancypuje się on nie tylko zupełnie, ale które normuje nawet i reguluje wedle swoich celów politycznych. Dlatego mówiąc o zmianie formy państwowej w Rosji, nie można szukać na nią przykładów

i analogii w takichże zmianach w Europie. W Rosji będzie i musi być ona bezprzykładną, tak jak bezprzykładną jest sama Rosja (Srokowski, 1905: 126).

Srokowski w powyższym cytacie rozwija tezę o stałym rozwoju despotyzmu w państwie rosyjskim. Faktem jest jednak, że wychowana w duchu zachodnim rosyjska elita rządząca za czasów cesarstwa unikała zbyt drastycznych działań, obawiając się reakcji cywilizowanego świata. Wręcz miała się wstydzić, gdy nawet we własnym kręgu zachowywała się na modłę *azjatycką*. Psychicznie miała się nie czuć na siłach, aby stosować terror bez zważania na jego konsekwencje (tak twierdzi Pipes, 1990: 312). Nie przeszkadzało to jednak ostatnim carom twardo bronić samowładztwa carskiego. Aleksander II zginął jako ofiara zamachu w 1881 r. w przededniu ważnej reformy społeczno-ustrojowej (Andrusiewicz, 2001: 360–361). Jego syn, Aleksander III, odrzucił ojcowski projekt ustawy zasadniczej (Bartlett, 2010: 197), wprowadzając bezwzględny despotyzm. Chciał reanimacji *Starej Rusi* (Andrusiewicz, 2001: 367–368). Za rządów tego podejrzliwego cara prawie wszystko stawało się „wywrotowe” i „wrogie” (Rohoziński, 2014: 694). A wstępujący na tron w 1894 r. Mikołaj II przekreślił wszelkie nadzieje na przyjęcie konstytucji, określone mianem „bezsensownych mrzonek” (Bartlett, 2010: 198). Nawet klęski wojenne i wzrastające niezadowolenie społeczne podczas rewolucji nie zdołały przekonać Mikołaja do radykalnych zmian. Październikowy manifest poza ustanowieniem Dumy obwieszczał tylko niewielki zakres wolności obywatelskich (Andrusiewicz, 2001: 387; Stępień-Kuczyńska, 2022: 100–101), jednak – jak wspomniano powyżej – car nie chciał też definitywnie wrócić do pierwotnych praktyk.

Srokowski, upierając się, iż analogii do ustroju Rosji nie sposób znaleźć w Europie, podpowiada, gdzie można byłoby ewentualnie ich szukać: „Mniemam, że gdybym znał historię Chin, raczej do niej mógłbym sięgnąć po objaśniające przykłady... I nie przemawia tu ze mnie żadna niewczesna złośliwość, ale po prostu to przeświadczenie, że Rosja jest odrębną organizacją państwową o typie wybitnie mongolskim, w czym jako takim dyshonoru jeszcze nie widzę” (Srokowski, 1905: 126). W polskiej myśli historycznej „mongolizm” Rosji był traktowany przeważnie jako synonim barbarzyństwa i zastoju cywilizacyjnego (Wierzbicki, 2001: 102). Nie inaczej jest w przypadku Srokowskiego, który jednak – jak widzimy w ostatnich słowach powyższego cytatu – próbuje nieco złagodzić swoją krytykę Rosji, biorąc się z jej „zmongolszczenia”.

Problem relacji rosyjsko-chińskich tym razem odmiennie niż Srokowski postrzega Gumilow. On nie widział żadnego podobieństwa między tymi krajami. Chiny miały być wrogiem Rosji na wschodzie, podobnie jak katolicka Europa na zachodzie i świat islamu na południu. Gumilow pisze o Euroazji, przez którą nie rozumie ogromnego kontynentu, ale powstały w jego centrum superetnos, na czele którego stała Rosja. Charakteryzująca go różnorodność krajobrazowa miała mieć dobroczynny wpływ na jego etnogenezę. Każdy znajdował sobie dogodne

i odpowiadające mu miejsce: Rosjanie – doliny rzek, narody ugrofińskie i Ukraińcy – obszary działów wodnych, Turcy i Mongołowie – pas stepów, paleoazjaci – tundrę. Ta wspólna państwowość kierowała się zasadą priorytetu praw każdego narodu do określonego sposobu życia. Gumilow narzeka, iż dopóki każdy naród miał prawo być sobą, zjednoczona Euroazja pomyślnie wytrzymywała napór Europy Zachodniej, Chin i muzułmanów. Dopiero w XX w. Rosja miała odejść od tej pożytecznej polityki na rzecz zasad europejskich, zgodnie z którymi wszyscy mieli stać się jednakowi (Gumilow, 2004: 274–275)⁴.

Srokowski zbawienie i ratunek Rosji upatrywał w sfederalizowaniu tego kraju⁵. Zauważył to już Zimiński, pisząc, iż Srokowski:

Zastanawia się, czy planowana konstytucja będzie działać prawidłowo i czy jest rzeczywiście potrzebna, i dochodzi do wniosku, że byłaby ona nowym nienaturalnym tworem, gdy konieczne są zmiany gruntowe. Jak wobec tego widział Srokowski przyszłość Rosji? „Opozycja przeciw formie państwa przemienia się w Rosji w anarchię, a więc w dążność przeciwpaństwową w ogóle. I jakkolwiek będzie miała przebieg ta anarchia, czy Rosja otrzyma konstytucję, czy tylko «sobór», czy Romanowowie zostaną na tronie, czy uciekną [...] dobrowolnie, czy będą wreszcie wyproszeni zeń lub nawet ściągnięci, kresu jej nie widzę w niczym, jak zupełnej ruinie dzisiejszego państwa rosyjskiego [...] właściwe przesilenie rosyjskie zacznie się dopiero od konstytucji”. Jako nową formę organizacji państwa widział Srokowski federację (Zimiński, 1989: 100).

4 Gumilowowi zapewne chodzi o zmiany wprowadzone przez komunistów. Na temat polityki Rosji wobec Chin i innych krajów Dalekiego Wschodu (Japonii, Mongolii, Korei czy też Stanów Zjednoczonych) w latach poprzedzających I wojnę światową zob. Budziński, 1998: 51 i n. Zasygnalizowana w tym artykule rywalizacja japońsko-amerykańska na terenie Chin (Budziński, 1998: 55) miała narastać i rozszerzać się na coraz to nowsze punkty zapalne w następnych latach. W polskojęzycznej gazecie wydawanej w Chicago przy okazji koncentracji armii amerykańskiej nad granicą z Meksykiem na początku rewolucji meksykańskiej pisano o reakcji w Japonii na ten krok tak: „Mobilizacja floty i armii amerykańskiej i wysyłanie ich nad granicę meksykańską uważają w tutejszych kołach za manewry skierowane przeciw Japonii, aby wykazać, że Ameryka każdej chwili gotowa jest do walki, gdyby przyszło do jakiegoś nieporozumienia” (Mobilizacja Armii, 1911: [1]). W tym samym numerze przytoczono też wypowiedź amerykańskiego potentata żeglugowego z Baltimore, Bernarda N. Bakera z sesji Kongresu Handlowego, który na okazję planowanego otwarcia kanału panamskiego ubolewał, iż konkurencja statków handlowych Stanów Zjednoczonych z japońską marynarką handlową jest utrudniona z powodu wsparcia finansowego dla tej ostatniej ze strony rządu japońskiego (Telegramy z Ameryki, 1911: [3]). Utyskiwania i wrogość pojawiały się więc po obu stronach. Na temat Gumilowa szerzej zob. Gołąbek, 2012.

5 Do wątku federacji Srokowski w swojej publicystyce miał jeszcze wracać w odmiennych uwarunkowaniach politycznych i w odniesieniu do innych krajów – Austro-Węgier oraz II Rzeczypospolitej.

Co jednak konkretnie napisał Srokowski o federalizmie w odniesieniu do Rosji w swoim reportażu? Tezę o konieczności urzeczywistniania takiej formy ustroju wyprowadzał ze wzmożonej tendencji wyzwoleniczej narodów zamieszkujących rubieże Cesarstwa:

Podczas gdy centrum ogranicza się wyłącznie do biernej opozycji, a nawet stanowi mniej lub więcej podatny teren dla silnej i niezmiernie reakcyjnej kontragitacji policyjnej, nierosyjskie kresy przechodzą w coraz wyraźniejszy stan rewolucyjny. Pochodzi to przede wszystkim z wielkiego osłabienia i rozluźnienia głównego ośrodka administracyjnego w państwie, dzięki czemu dążenie centrifugalne nierosyjskich elementów kresowych, przejawiają się silniej niż zwykle. Dążenia te właśnie, obok innych wspólnych całemu państwu warunków rewolucji, sprawiają, że się ona najpierw i najwyraźniej przejawia na kresach (Srokowski, 1905: 136–137).

Z powyższej tendencji miały wynikać dalekosiężne skutki:

Fakt ten upoważnia do twierdzenia, że te centrifugalne dążenia kresów nie dadzą się już odtąd stłumić i staną się w konstytucyjnej Rosji czynnikiem politycznym pierwszorzędnej wagi. Rosyjskie stronnictwo liberalne zdaje sobie z nich dokładnie sprawę i dlatego już teraz liczy się z koniecznością przeistoczenia przyszłego ustroju państwowego Rosji z centralistycznego w federalistyczny. Ze stanowiska państwowości rosyjskiej jest to naturalnie złem koniecznym, nie tylko dlatego, ponieważ równa się ono zupełnie niemal stracie tych wszystkich zapasów energii, które centrum rosyjskie na centralizację i rusyfikację kresów wydało, ale także dlatego, ponieważ federacja osłabi w wysokim stopniu sprawność funkcji państwa rosyjskiego jako wielkiego mocarstwa (Srokowski, 1905: 137).

W swoich dalszych wywodach znów podkreślał złudność trwałości przymierza opozycji Rosji właściwej z rewolucjonistami z pogranicza.

Ta przemiana centralizmu w federację, chociaż nieodzowność jej już teraz przyszli mężowie stanu rosyjscy jasno rozumieją, nie odbędzie się ani szybko ani łatwo. Jakikolwiek stronnictwo przyjdzie do władzy w konstytucyjnej Rosji, będzie ono musiało razem z inną puścizną po despotyzmie przyjąć także i kwestię kresów, która już bardzo rychło musi stać się pierwszorzędną kwestią znaczenia mocarstwowego Rosji. Jasny ten i niewątpliwy fakt zmusza do wzięcia pewnej i to wcale znacznej poprawki od programów wszystkich niemal kresowych stronnictw opozycyjno-rewolucyjnych, które obecnie streszczają się w zasadzie współdziałania z centrum w celu obalenia wspólnego wroga, caratu. Poprawka ta mianowicie polega na jasnej świadomości tego, że to samo centrum, z którym dla wspólnego głównego celu teraz współdziałają kresy, natychmiast po osiągnięciu tego celu znajdzie się wobec

centrifugalnych z natury kresów w takim samym antagonizmie, w jakim pozostaje do nich obecnie upadający rząd despotyczny. Rządzące stronnictwa rosyjskie pod grozą utraty swoich stanowisk będą musiały stanąć w opozycji do dążeń odśrodkowych kresów, które wzmacniać się będą tem bardziej, im wyraźniej i pewniej będą się układały stosunki międzynarodowe i ekonomiczne w Europie w ten sposób, że przynależność narodów kresowych do Rosji będzie się stawała dla nich coraz mniej konieczną (Srokowski, 1905: 137–138).

Generalnie Srokowski nie rozwinął wątku przebudowy Rosji w federację, a nawet jeszcze raz zdystansował się od oceny skutków procesu rozkładu państwa rosyjskiego, twierdząc, że jest jeszcze na to za wcześnie:

Nie będę się tu szczegółowo zastanawiał nad naturą stosunku poszczególnych mniej lub więcej politycznie dojrzałych narodowości kresowych do centrum. Natura tego stosunku bowiem jest jeszcze ciągle bardzo prosta i niezłożona i powszechnie znana. Przebieg procesu odśrodkowego, który się teraz toczy zarówno na Kaukazie i na Ukrainie, jak w prowincjach Bałtyckich i w Polsce, da się poznać dopiero później i wówczas dopiero będzie go można należycie ocenić. Na razie wystarczy ponownie stwierdzić, że on jest, że wynika z koniecznością z obecnego stanu rzeczy, i że na przyszłą budowlę wewnętrzną państwa rosyjskiego wywrze wpływ tem głębszy, im silniejszym będą stanowiące jego podstawę dążności odśrodkowe poszczególnych narodów kresowych (Srokowski, 1905: 143).

Już po ukazaniu się *Likwidacyi caratu*, zakończeniu wojny z Japonią i wydaniu manifestu październikowego, bo w listopadzie 1905 r., odbył się Kongres Ujarmionych Narodów z udziałem przedstawicieli Azerbejdżanu, Armenii, Estonii, Gruzji, Ideal-Uralu, Krymu, Litwy, Łotwy, Polski, Turkiestanu i Ukrainy. Obradom przewodniczył polski uczoney Jan Baudouin de Courtenay. Na Kongresie powołano do życia Unię Autonomistów-Federalistów, a także przyjęto statut, w którym znalazły się m.in. takie hasła, jak:

- 1) równość dla wszystkich narodów imperium rosyjskiego,
- 2) gwarancja w zakresie rozwoju kultury narodowej,
- 3) decentralizacja imperium urzeczywistniona drogą udzielenia każdemu krajowi pełnej autonomii w ramach państwa rosyjskiego.

Antoni Marszałek zwraca uwagę, iż wymienione hasła pełnej demokratyzacji i liberalizacji życia politycznego i kulturalnego dla wszystkich narodów imperium rosyjskiego, mimo swego radykalizmu politycznego, zatrzymały się na poziomie pełnej autonomii w ramach imperium. W statucie nie ma żądania pełnej niepodległości narodowej w postaci własnego, suwerennego państwa narodowego. Jednak jego zdaniem program Unii Autonomistów-Federalistów i tak był bardzo radykalny w stosunku do postulatów różnych ugodowych warstw i sfer społecznych, w tym

ugodowych partii politycznych. Dotyczyć to miało zarówno polskich konserwatywnych warstw i ich przedstawicielstw, jak i polskiego ruchu narodowego. Żądania Dmowskiego, kierowane do rosyjskiej Dumy przed I wojną światową i w jej trakcie, były w ocenie Marszałka „wręcz nieśmiałe”, a i tak miały je odrzucać czynniki rządowe i parlamentarne Rosji (Marszałek, 2008: 31–32). Nie powinna dziwić taka nieustępliwość skoro po stłumieniu rewolucji wśród tych czynników dominowały nastroje trwałości i stabilizacji; nie obawiano się o przyszłość systemu (Bazyłow, 1977: 11). Dużo dalej idące postulaty Srokowskiego od żądań Dmowskiego nie miały więc żadnych szans realizacji. Skończyło się jednak na tym, że uparty carat upadł, a duża część zachodnich narodów kresowych odzyskała pełną niepodległość. Natomiast bolszewicy, którzy przejęli władzę, zaproponowali budowę państwa jako federacji narodowych republik i autonomicznych obwodów (Pietkiewicz, 2013: 41).

Wnioski

Przemiany z lat 1905–1906 ograniczyły prerogatywy legislacyjne monarchy (Kropotkin [Кропоткин], 2006: 24). Jednak były to już reformy spóźnione i połowiczne (Andrusiewicz, 2001: 388). W dodatku Srokowski i tak twierdził, iż nie mogły one stanowić „panaceum”, gdyż: „Jedyną, właściwą, naturalną i konieczną – jeżeli się antycypuje konieczność dalszego rozwoju państwowego Rosyi – jej formą państwową jest despotyzm” (Srokowski, 1905: 127). Będąc zdania, iż naród rosyjski nie udźwignie zadań państwowych odziedziczonych po upadającym samodzierżawiu, więc ten upadek to nic innego jak preludium likwidacji ogromnego państwa rosyjskiego, gorzko stwierdzał w ostatnich słowach *Likwidacyi caratu* o takiej swojej odważnej prognozie:

Pozwalam sobie jednak na tę śmiałość w tej najlepszej wierze, że twierdzenie powyższe nawet w nikłej postaci osobistego wyłącznie przekonania może naszemu wspólnemu, „narodowemu”, że tak powiem, myśleniu o Rosyi i o naszym do niej stosunku nadać pewne pożyteczne zabarwienie i otworzyć przed nim perspektywę, dotąd, zadaje mi się, mało uwzględnioną. Co do przyszłości Rosyi jestem krańcowym pesymistą. Jest to stanowisko i niepopularne i niewygodne. Prawdy, leżące w złotym środku, są wygodniejsze i „łatwiej rozpuszczalne”. Ja jednak nie wierzę w prawdy „leżące pośrodku” (Srokowski, 1905: 149).

Carat rzeczywiście upadł, tylko potrzeba było do tego jeszcze przeszło dekadę i I wojnę światową po drodze. O „wielkiej likwidacji” też trudno mówić, bo od Rosji odłączyły się tylko rubieże (przeważająca część dawnej Rzeczypospolitej, Finlandia i kraje bałtyckie – te ostatnie nie na długo). Komunistyczna Rosja co prawda przekształciła się w federację jako ZSRR (Kamińska, 2011: 589; Rojek,

2010: 171), tyle że od początku była to fikcja (Baszkiewicz, 1998: 360), gdyż ZSRR było państwem jednolitym, silnie scentralizowanym (Klementowski, 2012: 589). Choć republiki miały „prawo stanowienia o sobie aż do oderwania”, to takie „oderwanie” w praktyce było niemożliwe (Grodziski, 2008: 334). Republiki pozostawały pod ścisłą kontrolą partii komunistycznej i wykonywały rozkazy Moskwy (Roskin i in., 2001: 323). Językiem urzędowym na terytorium całego państwa był oczywiście rosyjski (Pietkiewicz, 2013: 15). Rząd centralny naruszał prerogatywy składowych jednostek i federacja się rozpadła w 1991 r. Dyktatura nie mogła w istocie stanowić federacji (Riker, 2002: 657–658). W tych nowych państwach pojawił się problem polityki historycznej. Powstała na gruzach Związku Radzieckiego Wspólnota Niepodległych Państw oraz Związek Białorusi i Rosji są uważane za podmioty o cechach konfederacji (Sagan, Serzhanova, 2013: 158)⁶. Tę pierwszą stworzyło 12 z 15 dawnych republik związkowych, które stały się niepodległymi państwami. Jednak WNP jako organizacja międzynarodowa ma znaczenie symboliczne (Czajkowski, 2008: 355–356). Największa z republik, Rosyjska SRS przeobraziła się w Federację Rosyjską (Eberhardt, 2016: 211), która składa się z wielu autonomicznych republik, okręgów, rejonów i nawet miast (Roskin i in., 2001: 323). Wszystko odbyło się tak, iż autonomiczne republiki narodowościowe przekształciły się w państwa suwerenne, „zwykłe” jednostki podziału terytorialnego (obwody i kraje) zachowały swój status formalny, zwiększając znacznie zakres samodzielności, natomiast „autonomiczne” jednostki podziału terytorialnego (obwody i okręgi) wzmocniły swój status (Marciniak, 2005: 280). Tak więc ustrój terytorialny, który postulował Srokowski, federacja, zachował się do dnia dzisiejszego. Srokowski zatem tylko częściowo trafnie przewidywał przyszłość Rosji – konstytucję rzeczywiście wprowadzono i rzeczywiście nie uratowała ona caratu. Kraj jednak nie rozpadł się całkowicie, a carski despotyzm zastąpił komunistyczny totalitaryzm. W pewnym sensie Srokowski miał więc rację, iż pluralizm nie jest pisany Rosji⁷. Nas jednak w tym artykule interesuje głównie to, iż swoje tezy Srokowski popiera także argumentami natury geograficznej. W pierwszej dekadzie XX w. powstały liczne koncepcje tłumaczące usytuowanie Polski na kontynencie europejskim (Eberhardt, 2006: 84). Analizowana tutaj publicystyka Srokowskiego tylko w niewielkim stopniu wpisuje się w ten trend, gdyż Srokowski skupia się głównie nie na

6 „Kraje byłego Związku Radzieckiego w dalszym ciągu nie dokonały ostatecznego wyboru własnej interpretacji przeszłości, a ich postawa wobec niej ulega ciągłym zmianom. W konsekwencji historia staje się instrumentem służącym do osiągnięcia doraźnych celów politycznych i bronią w rękach ludzi, którzy zasadniczo nie są zainteresowani pamięcią narodową innych nacji, tragediami, które przydarzyły się ich własnym narodom, ani ogólnie przeszłością” – stwierdza Ołeksii Polegkyi (2019: 302).

7 Co ciekawe, polska Wikipedia za konfederację uważa już ZSRR (Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich).

Polsce, a na Rosji, realizując znany schemat krytyki tego kraju. Otóż tradycyjnie w Europie, jak i w Polsce postrzegano Rosję jako kraj skrajnego absolutyzmu, samowładztwa, gdzie nie ma mowy o jakichkolwiek prawach człowieka, a ludzie bezwolnie poddają się samowoli carów-ciemiężycieli⁸ (Sobczak, 2006: 67). Nie znaczy to, iż Srokowski całkowicie odżegnuje się od odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odgrywały ziemie polskie i ich mieszkańcy. Wszak jest to znów tradycyjne postrzeganie Polski jako eksportera pierwiastków kultury zachodniej Europy na wschód. Srokowski z częścią poglądów prekursorów polskiej myśli politycznej się zgadza. Co ciekawe jednak – zgadza się także czasami z twórcami rosyjskiej geopolityki. Tyle, że takie zgodne stwierdzenia interpretuje na niekorzyść Rosji, podczas gdy rosyjscy prekursorzy geopolityki oczywiście na korzyść Rosji. Przykładowo można tutaj przypomnieć wskazany powyżej przypadek poglądów Karamzina, który twierdzeniem, iż położenie Rosji na wielkiej nizinie wschodnioeuropejskiej zmuszało władze moskiewskie do ekspansji terytorialnej, próbuje usprawiedliwić swój naród i władze, a może nawet wzbudzić współczucie. To samo stwierdzenie o wrodzonej zaborczości wynikającej z warunków geograficznych u Srokowskiego wzbudza niechęć, a nawet wręcz obawy u czytelnika⁹. Srokowskiemu w tych dwóch reportażach geopolityka jest przydatna do wyjaśniania przeszłości oraz teraźniejszości. Jednak nie służy mu ona do formułowania planów na przyszłość – przebudowy bądź zniszczenia rosyjskiego imperium. Wskazuje, co prawda na konieczność federalizacji, jednak bez szczegółów funkcjonowania takiego twor. Z pewnością jego poglądy geopolityczne wymagają dalszych badań. Wszak na tematy polityczne Srokowski wypowiadał się do końca swojego życia, w tym i sfederalizowania Europy po I wojnie światowej (Dyoniziak, 2004: 49 i n.). Nie obyło się w nich bez geopolityki, która – jak widzieliśmy powyżej w dwóch zanalizowanych reportażach – jest dla niego przydatnym narzędziem przy paraniu się publicystką polityczną. Mnogość zainteresowań Srokowskiego współgrała z ogólnie interdyscyplinarnym charakterem geopolityki. Zaprezentowane na łamach tych dwóch reportaży poglądy bohatera artykułu sytuowałbym w obszarze geopolityki akademickiej. Tłumaczy on funkcjonowanie struktur politycznych Rosji wpływem środowiska geograficznego i uwarunkowaniami historycznymi. Zależności przestrzenne ogrywają rolę w jego wywodach. Trudno natomiast jego publicystykę nazwać geopolityką stosowaną (por. Sykulski, 2009: 31). Wszak państwo polskie wtedy nie istniało, więc nie mogło być ośrodkiem siły. Srokowski nie wykorzystywał swojej wiedzy z zakresu geografii czy historii w celu jak najskuteczniejszej

⁸ I tak jest do dnia dzisiejszego. Już w 2010 r. Rosję Putina oceniano nie jako „demokrację”, tylko „demokrację sterowaną” (Tarnawski, 2010: 252). On sam ma też stawiać na centralizację państwa rosyjskiego (Baluk, Mac, 2024: 21).

⁹ Z drugiej strony w Rosji odpłacano się wizerunkiem Polski jako państwa anarchii i sejmikowania, wynaturzeń bardzo wcześniej w naszym kraju ukształtowanego parlamentaryzmu.

realizacji planów politycznych (*Power, Weltpolitik*) innego ośrodka siły, którym w tym przypadku mogło być państwo austro-węgierskie (wszak sprawozdania te pisane są dekadę przed wybuchem I wojny światowej, a nie tuż przed starciem zbrojnym, nie w warunkach realnej możliwości wybuchu wojny między obydwoma cesarstwami, choć konflikt interesów istniał). Jako że to reportaże, to pisane są przez naocznego świadka. Wcześniejszy, *W stolicy białego cara* ma charakter bardziej informacyjny; natomiast *Likwidacya caratu* – zasadniczo relacjonujący. Ze względu na poruszaną tematykę ten ostatni ma manierę wysoce wojenną (wojna rosyjsko-japońska i rewolucja), a ten pierwszy sytuowałbym między reportażem podróżniczym a społeczno-obyczajowym. Oba służą przekonaniu czytelnika, iż Rosja jest krajem przystającym do realiów azjatyckich, nie europejskich.

Bibliografia

- Acton, E. 2013. *Rosja. Dziedzictwo caratu i władzy radzieckiej*, przeł. J. Stawiński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Andrusiewicz, A. 2001. *Carowie i cesarze Rosji. Szkice biograficzne*. Warszawa: Fakty.
- Baluk, W., Mac, P. 2023. The Strategic Culture of the Russian Federation during Vladimir Putin's Rule. *Eastern Review* 12(2), s. 7–35. <https://doi.org/10.18778/1427-9657.12.08>
- Bałabuch, H. 1999/2000. Próby reform rosyjskiego systemu prasowego w przededniu rewolucji 1905 roku. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Historia* LIV/LV, s. 87–101.
- Bartlett, R. 2010. *Historia Rosji*, przeł. W. Sadkowski. Warszawa: Bellona.
- Baszkiewicz, J. 1998. *Powszechna historia ustrojów państwowych*. Gdańsk: Arche.
- Bazyłow, L. 1977. Polityka wewnętrzna Rosji w okresie pierwszej wojny światowej. W: L. Bazyłow (red.), *Rosja w okresie pierwszej wojny światowej i rewolucji lutowej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (s. 11–42).
- Bernacki, W. 1997. *Jednostka – Naród – Niepodległość. Myśl polityczna demoliberałów galicyjskich (1882–1905)*. Kraków: Aureus.
- Bosiacki, A. 2012. Samodzierżawie a konstytucjonalizm. Dylematy kształtowania rosyjskiego konstytucjonalizmu w latach 1905–1917. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem* 34(1), s. 7–59.
- Budziński, J.R. 1998. Polityka dalekowschodnia Rosji w opinii ugrupowań politycznych na początku XX wieku. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica* 61, s. 51–60. <https://doi.org/10.18778/0208-6050.61.05>
- Czajkowski, M. 2008. Pozycja Rosji i Wspólnoty Niepodległych Państw. W: E. Cziomer (red.), *Międzynarodowe stosunki polityczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, s. 355–374.

- Drabiński, M. 2018. Michaił Bakunin a sprawa polska. *Spółeczeństwo i Polityka* 3(56), s. 25–47.
- Dyoniziak, R. 2004. Koncepcja Unii Europejskiej Konstantego Srokowskiego. *Zeszyty Naukowe / Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach* 25 (Zeszyt Naukowy Katedry Socjologii i Psychologii), s. 49–54.
- Dziedzic, J. 2016. *Fiodor Tiutczew i jego dzieło. Człowiek – przyroda – historiozofia – estetyka*. Białystok: Wydawnictwo Prymat, Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” Uniwersytetu w Białymstoku [seria: Colloquia Orientalia Bialostocensia. Literatura/Historia XXIII].
- Eberhardt, P. 2006. *Twórcy polskiej geopolityki*. Kraków: Arcana.
- Eberhardt, P. 2010. Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna. *Przegląd Geopolityczny* 2, s. 43–64.
- Eberhardt, P. 2016. Skład narodowościowy ludności Federacji Rosyjskiej na przełomie XX i XXI wieku. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej* 5, s. 209–236. <https://doi.org/10.18778/2300-0562.05.10>
- Gołąbek, B. 2012. *Lew Gumilow i Aleksander Dugin. O dwóch obliczach eurazjyzmu w Rosji po 1991 roku*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego [seria: Barwy Rusi].
- Grabski, M. 2015. Tygodnik „Kraj” wobec rewolucji 1905–1907 w guberniach litewskich i nadbałtyckich. *Zeszyty Naukowe. Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika* 29, s. 323–336.
- Grodziski, S. 2008. *Porównawcza historia ustrojów państwowych*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Gumilow, L. 2004. *Od Rusi do Rosji*, przeł. E. Rojewska-Olejarczuk. Warszawa: Erica.
- Janowski, M. 1996. *Inteligencja wobec wyzwań nowoczesności. Dylematy ideowe polskiej demokracji liberalnej w Galicji w latach 1889–1914*. Warszawa: Instytut Historii PAN.
- Kajtoch, W. 1993. *Bracia Strugaccy (zarys twórczości)*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Kamińska, K. 2011. Rosja w XIX i XX wieku. W: K. Kamińska, A. Gaca, *Historia powszechna ustrojów państwowych*. Toruń: Dom Organizatora, s. 563–594.
- Klementowski, M. 2012. *Powszechna historia ustroju*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kowalska, M. 2019. Rozważania o wolności wewnętrznej (inspirowane dramaturgią Marii Abratowej). W: L. Mięowska, P. Charko-Klekot, A. Tyka (red.), *Maski wolności w dramacie i teatrze XX i XXI wieku*. Katowice: Śląsk (s. 175–190) [seria: Biblioteka Przeglądu Rusycystycznego nr 31].
- Kropotkin, G.M. 2006. *Pravâšaâ būrokratiâ i «novyj stroj» rossijskoj gosudarstvennosti posle manifesta 17 oktâbrâ 1905 god. Otečestvennaâ istoriâ* 1, s. 24–42 [Кропоткин, Г.М. 2006. Правящая бюрократия и «новый строй» российской

- государственности после манифеста 17 октября 1905 года. *Отечественная история*, 1, с. 24–42].
- Luksemburg, R. 2008. *O Rewolucji. Rosja 1905, 1917*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa.
- Łossowski, P. 1967. Rewolucja 1905 r. w guberniach nadbałtyckich. *Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej* 2, s. 58–80.
- Marciniak, W. 2005. System polityczny Federacji Rosyjskiej. W: P. Kaczorowski (red.), *Nauka o państwie*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, s. 272–285.
- Marszałek, A. 2008. *Polskie projekty federacji Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1890–1950*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Matlak-Piowowska, D. 1978. „Kraj” 1882–1909. W: B. Galster, J. Kamionka-Straszakowska, K. Sierocka (red.), *Zwierciadło prasy. Czasopisma polskie XIX wieku o literaturze rosyjskiej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN (s. 315–319).
- Mobilizacja Armii. 1911. *Gazeta Polska w Chicago. Pismo Ludowe dla Polonii w Ameryce* 11(39), 16 III, [s. 1].
- Nowak, A. 1999. *Jak rozbić rosyjskie imperium? Idee polskiej polityki wschodniej (1733–1921)*. Kraków: Arcana.
- Pietkiewicz, K. 2013. Historia państwa rosyjskiego. W: W. Paruch, A. Mironowicz, T. Wicha (kom. red.), *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, t. 3: A. Mironowicz (red.), *Rosja*. Lublin: Wydawnictwo UMCS (s. 14–57).
- Pipes, R. 1990. *Rosja carów*, tłum. J. Bratkiewicz, przejrzał, poprawił i uzupełnił P.P. Wieczorkiewicz. Warszawa: Wydawnictwo Krąg.
- Piskala, K. 2012. Notatki z (nie)przebranej rewolucji. Uwagi na marginesie pism Róży Luksemburg z lat 1905–1906. *Praktyka Teoretyczna* 6, s. 129–154. <https://doi.org/10.14746/ppt.2012.6.10>
- Polegki, O. 2019. Rosyjska i ukraińska walka „narracji historycznych”: perspektywa postimperialna versus perspektywa postkolonialna. W: K. Brzechczyn (red.), *Nowe perspektywy badawcze w transnarodowej historii komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej*. Poznań–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej (s. 293–303) [seria: Studia i Materiały Poznańskiego IPN, t. XLVII. Oddziałowe Biuro Badań Historycznych w Poznaniu].
- Riker, W.H. 2002. Federalizm, przeł. C. Cieśliński. W: R.E. Goodin, F. Pettit (red.), *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, przeł. C. Cieśliński, M. Poręba. Warszawa: Książka i Wiedza (s. 652–659).
- Rohozinski, J. 2014. *Bawełna, samowary i Sartowie. Muzułmańskie okrainy carskiej Rosji 1795–1916*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Rojek, W. 2010. *Historia nowoczesnych stosunków międzynarodowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Roskin, G.R., Cord, R.L., Medeiros, J.A., Jones, W.S. 2001. *Wprowadzenie do nauk politycznych*, przeł. H. Jankowska. Poznań: Zysk i S-ka.
- Sagan, S., Serzhanova, V. 2013. *Nauka o państwie współczesnym*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Smyk, G. 2013. Instrumentalizacja procesu legislacyjnego w carskiej Rosji i jej wpływ na specyfikę rosyjskiego systemu źródeł prawa. *Czasopismo Prawno-Historyczne* LXV(2), s. 145–164. <https://doi.org/10.14746/cph.2013.65.2.06>
- Sobczak, J. 2006. Narodziny parlamentaryzmu rosyjskiego w latach 1905–1906 w oczach Polaków. *Acta Polono-Ruthenica* XI, s. 67–83.
- Srokowski, K. 1904. *W stolicy białego cara*. Lwów.
- Srokowski, K. 1905. *Likwidacja caratu*. Lwów.
- Stankiewicz, W. 2006. Konsekwencje zmian polityczno-ekonomicznych w Rosji po upadku komunizmu. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne* 2, s. 95–118. <https://doi.org/10.14746/ssp.2006.2.05>
- Stępień-Kuczyńska, A. 2022. Reformy w Rosji w XIX i na początku XX wieku: próba analizy. *Eastern Review* 11(1), s. 93–105. <https://doi.org/10.18778/1427-9657.11.07>
- Stępnik, K. 1992. Metafory rewolucji w literaturze polskiej lat 1905–1914. *Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 83(2), s. 59–82.
- Sykulski, L. 2009. *Geopolityka. Słownik terminologiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Świder, K. 2018. Ekonomiczne przyczyny i mechanizmy rozpadu Związku Radzieckiego. *Roczniki Nauk Społecznych* 10(46), 3, s. 77–90. <https://doi.org/10.18290/rns.2018.46.3-6>
- Świątek, R. 1998. *Lodowa ściana. Sekrety polityki Józefa Piłsudskiego 1904–1918*. Kraków: Platan.
- Tarnawski, M. 2010. *Euroatlantycka polityka bezpieczeństwa Rosji w latach 2000–2008*. Kraków: Stowarzyszenie Twórcze Artystyczno-Literackie.
- Telegramy z Ameryki 1911. *Gazeta Polska w Chicago. Pismo Ludowe dla Polonii w Ameryce* 11(39), 16 III, [s. 3].
- Wierzbicki, A. 2001. *Groźni i wielcy. Polska myśl historyczna XIX i XX wieku wobec rosyjskiej despotii*. Warszawa: „Sic!”.
- Wiśniewski, E. 1996. Ewolucja ustroju politycznego w Rosji na początku XX wieku. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica* 55, s. 69–79.
- Wiśniewski, E. 1998. Walka o „głosność” i „pierestrojkę” w Rosji przed I wojną światową. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica* 61, s. 61–72. <https://doi.org/10.18778/0208-6050.61.06>
- Zimiński, W. 1989. Konstanty Srokowski. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 3(XXVIII), s. 97–105.

Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. https://pl.wikipedia.org/wiki/Zwi%C4%85zek_Socjalistycznych_Republik_Radzieckich (dostęp: 25.02.2019).

Żukowska, H., Żukowski, M. 2011. 150 lat Banku Rosji – historia i współczesność. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 171: *Finanse – nowe wyzwania teorii i praktyki: Bankowość*, s. 45–54.

Piotr Tomasz Przybytek – absolwent studiów magisterskich na UJ. W obszarze jego zainteresowań badawczych znajduje się historia geopolityki, prawo cywilne, doktryny polityczne i prawne, prawo międzynarodowe publiczne, historia prasy i bibliotek, procesy globalizacyjne, niemiecka filozofia życia. Członek Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego.

Aleksander Zalech*

 <https://orcid.org/0009-0004-3091-9859>

Kultura strategiczna Litwy

Streszczenie

Głównym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie i przeanalizowanie aspektów kształtujących kulturę strategiczną Litwy, determinującą kierunki prowadzenia polityki bezpieczeństwa. II Republika Litewska, od początku swego istnienia kontynuująca w pełni dziedzictwo historyczne międzywojennej Litwy, dystansując się od Polski i szerszej współpracy regionalnej, musiała stawić czoła czynnikom nieaktualnym od 2014 r. Równolegle przy zmieniającym się krajobrazie politycznym w Europie po wybuchu wojny na wschodzie Ukrainy dokonuje się zwrot w relacjach z Polską oraz przewartościowanie realizowanych działań na arenie międzynarodowej.

Słowa kluczowe: Litwa, kultura strategiczna, wojna rosyjsko-ukraińska, Unia Europejska, relacje polsko-litewskie

* Uniwersytet Łódzki, e-mail: aleksander.zalech@edu.uni.lodz.pl

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 1.04.2026. Verified: 11.05.2026. Accepted: 8.06.2026.

Funding information: University of Lodz. **Conflicts of interest:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the Author in the preparation of the work is:** 100%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

The Strategic Culture of Lithuania

Abstract

The main objective of this article is to present and analyze the aspects shaping Lithuania's strategic culture, which determines the directions of its security policy implementation. The Second Republic of Lithuania, which from its inception fully upheld the historical legacy of interwar Lithuania in maintaining distance from Poland and broader regional cooperation, has had to contend with factors that have been outdated since 2014. Concurrently, amid the shifting political landscape in Europe following the outbreak of the war in eastern Ukraine, it is effecting a turn-around in relations with Poland and a reappraisal of the actions pursued on the international stage.

Keywords: Lithuania, strategic culture, Russo-Ukrainian war, European Union, Polish-Lithuanian relations

Wprowadzenie

Wraz z wybuchem wojny na wschodzie Ukrainy w 2014 r. wśród części państw członkowskich Unii Europejskiej na nowo rozpoczęto serię debat odnoszących się do wzmocnienia własnych zdolności obronnych, szukając rozwiązań mających doprowadzić co najmniej do ujednolicenia strategii bezpieczeństwa w Europie. Jedną z kilku inicjatyw politycznych stanowiących konsensus wśród wszystkich aktorów niewątpliwie był pakiet sankcji nałożonych na Federację Rosyjską, które zakładały ograniczanie pól do współpracy w zakresie sektora finansowego czy energetycznego, pomijając realizację przedsięwzięcia Nord Stream 2 (Reginia-Zacharski, 2020: 6). Mimo wszystko można było wyraźnie ujrzyć rozdźwięk między państwami zachodnimi, współtworzącymi Wspólnoty Europejskie, a krajami przynależącymi w przeszłości do Układu Warszawskiego. Węzłem gordyjskim było podejście do Rosji wynikające w głównej mierze z doświadczeń historycznych, kiedy narody wschodnioeuropejskie były zależne od Imperium Rosyjskiego czy Związku Radzieckiego. Chociaż już wówczas relacje na linii FR – UE uległy pogorszeniu, co możemy wywnioskować po wykluczeniu Rosji z G8 czy zamrożeniu aktywów najbardziej wpływowych osób, związanych z władzami rosyjskimi, część europejskich rządów kontynuowała współpracę z ośrodkami władzy w Moskwie aż do przedednia rozpoczęcia pełnoskalowej wojny w Ukrainie. Zaangażowane były takie podmioty jak Austria, Francja czy Niemcy prowadzące swoje działania

polityczne z nadzieją na unormowanie sytuacji międzynarodowej poprzez stałą współpracę. Wyróżniającym się przykładem jest ostatnie z wyżej wymienionych państw, które prowadziło wzmożoną współpracę z Federacją Rosyjską w zakresie współpracy energetycznej do jesieni 2021 r., kiedy dokonywano prób ograniczenia dostaw gazu do Europy Zachodniej w celu wymuszenia szybszego uruchomienia gazociągu Nord Stream 2 oraz celowo działano na rzecz wywołania kryzysu rynku gazowego poprzez opróżnianie magazynów gazowych (Kardaś, Kędzierski, Łoskot-Strachota, 2022).

Zupełnie inne podejście prezentowały państwa Europy Środkowo-Wschodniej mające w swojej historii duże doświadczenia z kremłowską polityką o nastawieniu inwazyjnym. Należy dodać, iż wobec niektórych z nich Rosja dalej ma plany podbojowe zgodnie z doktryną „ruskiego miru”. Od samego początku działań wojennych na wschodzie Ukrainy część państw przedsięwzięła nowe rozwiązania ustanawiające regionalne strategie bezpieczeństwa w celu odstraszenia potencjalnych agresorów, ze szczególnym uwzględnieniem Rosji oraz Białorusi. Przykładami takich projektów są: Bukaresztańska Dziewiątka oraz Inicjatywa Trójmorza, których nadrzędnym celem jest kolejno zapewnienie bezpieczeństwa wschodniej flanki Sojuszu Północnoatlantyckiego oraz wspólna kooperacja na rzecz rozwoju ekonomicznego. Obydwa formaty ściśle akcentują swoje związki kolejno z NATO bądź UE, wobec czego wpisują się w główne strategie, związane z zintegrowaniem działań politycznych na arenie europejskiej. Niemniej jednak od samego początku państwa tego regionu zawiązywały nowe porozumienia między sobą chociażby w zakresie polityki bezpieczeństwa, niekoniecznie zgadzając się z głównymi decydentami w tej tematyce, czyli Francją oraz Niemcami.

Przodującym przykładem państwa podejmującego działania w tym zakresie jest Republika Litewska, która w znacznym stopniu przemodelowała swoją politykę zagraniczną i bezpieczeństwa w obliczu widma rozszerzenia działań ofensywnych Rosji. Należy podkreślić fakt doświadczeń historycznych tego kraju, sięgających nawet okresu dwudziestolecia międzywojennego. Odnosząc się do międzywojennej Litwy oraz jej politycznego usytuowania, jedną z fundamentalnych cech jest poczucie zagrożenia ze strony władz rosyjskich, wynikających z pozostałości wpływów politycznych ze wskazaniem na m.in. infrastrukturę energetyczną po upadku Związku Radzieckiego. Władze litewskie niemal od razu zaczęły realizować nowe inwestycje czy nawet zacieśniać więzi z Polską, co wymagało dużego przełamania postawy zarówno klasy politycznej, jak i społeczeństwa. Bardzo ważną osobą w tamtym czasie był minister energetyki litewskiego rządu Jarek Niewierowicz¹ stanowiący pomost na linii Polska – Litwa. W obliczu zagrożenia

1 Minister energetyki II Republiki Litewskiej w latach 2012–2014 narodowości polskiej. Pełnił także funkcję wiceministra w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, prezesa spółki LitPollink oraz doradcy prezydenta Gitanasa Nausėdy. Urodził się jako Jaroslav Neverovič, po zmianie

bezpieczeństwa w Europie obydwa rządy wzmożyły współpracę przy budowie mostu energetycznego czy wybudowaniu LitPol Link w grudniu 2015 r. (Chojnacki, 2015). Jednym z kluczowych działań państwa litewskiego było również otwarcie terminalu gazowego LNG w Kłajpedzie stabilizującego zarówno rynek gazu, jak i bezpieczeństwo dostaw w regionie państw bałtyckich. Znaczenie tej inwestycji było widoczne kilka lat później, gdy rząd litewski zaprzestał pobierania surowców i energii z Rosji w wyniku inwazji tego państwa na Ukrainę (Łoskot-Strachota, 2025: 27). Natomiast za kulminacyjny moment uniezależnienia się od wpływów rosyjskich możemy uznać luty 2025 r., kiedy Litwa, Łotwa oraz Estonia przestały korzystać z rosyjskiego systemu elektroenergetycznego IPS/UPS, dokonując razem synchronizacji z kontynentalną infrastrukturą (ENTSO-E, 2025).

Cel pracy i zagadnienia teoretyczne

Niniejszy artykuł stanowi próbę analizy czynników kształtujących prowadzoną przez Republikę Litewską politykę zagraniczną i bezpieczeństwa, które uległy znacznej zmianie wraz z wybuchem wojny we wschodniej Ukrainie. Duży wpływ na powyższe procesy społeczno-polityczne miało chociażby przewartościowanie relacji polsko-litewskich, które były bardzo napięte w poprzednich latach, po objęciu funkcji prezydenta Litwy przez Dalię Grybauskaitė. Rozpoczęcie działań zbrojnych w Ukrainie oraz w ich konsekwencji zwrot w stosunkach między dwoma państwami w znaczący sposób przewartościowały kulturę strategiczną Litwy, ukazującą dotychczas, przez kilkadziesiąt lat, Polskę oraz jej historię w negatywnym świetle, przede wszystkim po zajęciu Wilna przez gen. Lucjana Żeligowskiego w październiku 1920 r. Aby jednak określić najważniejsze cechy aktualnej litewskiej kultury strategicznej w powyższej tematyce, należałoby najpierw zdefiniować samo pojęcie.

Odwołując się do twórcy definicji, kultura strategiczna to „suma idei, uwarunkowanych emocjonalnie odpowiedzi i form zwyczajowych zachowań, jakie członkowie danej wspólnoty bezpieczeństwa wyznają i podejmują wobec zagrożeń nuklearnych” (Snyder, 1977: 8). Jack Snyder w swojej książce *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations* w oparciu o teorię gier zauważył różnice w prowadzeniu polityki nuklearnej między Związkiem Radzieckim a Stanami Zjednoczonymi polegające w dużej mierze na tożsamości, doświadczeniach historycznych czy kulturze. Wraz z biegiem lat definicja Snydera ulegała dezaktualizacji wymagającej usystematyzowania. Duży wpływ na to miał Colin S. Gray, który poszerzył to określenie, definiując je jako „sposób myślenia i działania bazujący na sile, wywodzący się z doświadczeń historycznych wraz

ustawy o pisowni nielitewskich nazwisk w 2022 r., rok później zmienił zapis swojego imienia i nazwiska na Jarek Niewierowicz (LRT, 2023).

z odpowiedzialnym postępowaniem zgodnym z interesem narodowym” (Gray, 1986: 20). Istotą kultury strategicznej są natomiast: 1) tożsamość (ukazująca cechy narodowe); 2) wartości (materialne oraz ideologiczne mające kluczowe znaczenie); 3) normy (akceptowane i oczekiwane wzorce zachowań); 4) percepcja (postrzeganie świata przez prawdziwe lub fałszywe przekonania bądź ich brak) (Baluk, Mac, 2024: 10). Z kolei Beata Surmacz, na potrzeby dokonania analizy strategii bezpieczeństwa państw Europy Środkowo-Wschodniej, wyróżnia położenie geograficzne, doświadczenia historyczne, ustrój, normy, rozwój, uwarunkowania zewnętrzne (np. polityka sąsiadów, układ sojuszków itp.) czy mity i symbole jako czynniki kształtujące niniejsze pojęcie (Surmacz, 2022: 10). Thomas Mahnken natomiast pojmował kulturę strategiczną jako „zestaw wierzeń, przekonań oraz sposobów zachowań, wynikających ze wspólnych doświadczeń, poczucia identyfikacji, odrębności od innych grup, które determinują kierunki działań oraz sposoby osiągnięcia celów w polityce zagranicznej” (Smalec, 2012: 32).

Celem niniejszej pracy jest poddanie prowadzonej przez rząd litewski polityki bezpieczeństwa analizie w świetle kultury strategicznej. Wobec tego należy odpowiedzieć na następujące pytania badawcze: Jakie wydarzenia historyczne wpłynęły na samoidentyfikację władz litewskich jako państwa zagrożonego? W którym momencie nastąpił zwrot w relacjach litewsko-polskich? Na podstawie czego Litwa realizuje politykę bezpieczeństwa? W jaki sposób obecność w instytucjach międzynarodowych wpływa na działania rządu Republiki Litewskiej? Artykuł stosuje metody badawcze oparte na wywiadach eksperckich, metodzie prawnoinstytucjonalnej, badaniach terenowych (przeprowadzanych w 2025 i 2026 r. w Wilnie) i przede wszystkim analizie treści, bazując w głównej mierze na publikacjach naukowych, przeglądach analitycznych, dokumentach państwowych oraz artykułach poświęconych tematyce realizowanych działań politycznych Republiki Litewskiej. Autor tekstu stawia hipotezę o uzależnieniu kultury strategicznej Litwy od czynników międzynarodowych, jednocześnie wskazując na szereg zmian wewnętrznych potrzebnych do wprowadzenia w celu polepszenia własnej sytuacji. Można to chociażby ująć w kontekście przemodelowania polityki wobec Polski czy uwarunkowania swojej partycypacji na arenie międzynarodowej.

Źródła kultury strategicznej Litwy

Zaczątkiem myślenia o państwowości litewskiej w obecnym kształcie jest I Republika Litewska istniejąca w latach 1918–1940. Odwołując się do aktu konstytucyjnego Republiki Litewskiej *O nieprzystępowaniu Republiki Litewskiej do postradzieckich Związków Wschodnich* załączonego do Konstytucji, Rada Najwyższa 8 czerwca 1992 r. wprost nawiązuje do dziedzictwa międzywojennej Litwy poprzez przywołanie Aktu niepodległości Litwy uchwalonego przez Tarybę 16 lutego 1918 r.

(Biblioteka Sejmowa, 1992). Jak pisał Martinas Malužinas, czynniki wewnętrzne i zewnętrzne oraz doświadczenia historyczne współczesnej Litwy wywodzą się w głównej mierze z czasów międzywojennych (Malužinas, 2022a: 13). Z racji egzystowania dwóch republik litewskich w zupełnie innych czasach niektóre kwestie będą się znacznie różniły, jak chociażby podejście do kwestii polskiej czy stopień zaangażowania państwa na arenie międzynarodowej.

Bardzo trudne przez dłuższy czas były relacje polsko-litewskie, zwłaszcza od 1919 r., kiedy Litwa prowadziła z Polską działania wojenne na terenie Suwalszczyzny, a Polska Organizacja Wojskowa próbowała zająć wówczas Litwę poprzez organizację zamachu stanu na terenie Kowna. Za przełomowe wydarzenie w stosunkach między dwoma państwami uznaje się zajęcie Wilna przez gen. Lucjana Żeligowskiego w październiku 1920 r., co doprowadziło do zawieszenia relacji na niecałe 18 lat. Mimo nowego otwarcia między Polską a Litwą w marcu 1938 r. trauma wśród litewskiego społeczeństwa i klasy politycznej pozostała żywa. Przez niemal cały okres międzywojnia podkreślano zagrożenie ze strony Związku Radzieckiego, III Rzeszy (zwłaszcza po włączeniu Kłajpedy kilka miesięcy przed wybuchem II wojny światowej) oraz polskiej (Malužinas, 2022a: 85).

Druga zmiana wynikała przede wszystkim z diametralnie innej sytuacji na arenie międzynarodowej. Litwa, mimo przystąpienia do Ligi Narodów w 1921 r., była państwem izolującym się od reszty krajów europejskich, szczególnie po przewrocie dokonanym przez Antanasa Smetonę. Ten stan wynikał z małej powierzchni terytorium Litwy, uwarunkowań politycznych w latach 20. i 30. XX w. oraz systemu ekonomicznego opierającego się w głównej mierze na rolnictwie. Wraz z odzyskaniem niepodległości Litwini niemal od razu przystąpili do integrowania się z szeroko rozumianym „Zachodem”, stawiając na pierwszym miejscu przystąpienie do Sojuszu Północnoatlantyckiego oraz Unii Europejskiej. W związku z ewolucją, jaką Litwa przeszła na przestrzeni ostatnich 100 lat, należy przeanalizować aktualne uwarunkowania kultury strategicznej w oparciu o trzy czynniki wytyczające aktualną litewską politykę bezpieczeństwa.

Konsekwencje rosyjskich działań na Litwie

Pierwszym z nich jest poczucie zagrożenia ze strony Federacji Rosyjskiej. Sam fakt niebezpieczeństwa nie wydaje się nowy, przybrał jedynie on brutalniejszy wymiar w świadomości Litwinów po 1939 r. Represje sowieckie bardzo boleśnie dotknęły tę nację za sprawą wywiezienia 30 tys. osób w głąb ZSRR czy krwawego zwalczania ruchu niepodległościowego (Buchowski, 2013: 15–17). Jednym z niesławnych miejsc, symbolizujących okrutne rządy sowieckie na terenach litewskich, jest Muzeum Ofiar Ludobójstwa w Wilnie pełniące we wcześniejszych latach funkcję siedziby Gestapo, NKWD oraz KGB (do 1991 r.). O ile w latach przedwojennych

(okres zaborów oraz dwudziestolecia międzywojennego) budynek ten miał przeznaczenie sądownicze, o tyle jego zbrodnicza tożsamość wiąże się z zajęciem stolicy Litwy przez III Rzeszę w 1940 r., a na ścianach cel pozostały napisy z tamtego okresu. Cztery lata później zaczął się etap rezydowania przez radzieckie służby specjalne trwający do samego końca istnienia Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Zapisał się on w historii Litwy oraz samego Wilna jako miejsce przeprowadzania tortur oraz egzekucji na przeciwnikach politycznych, duchownych i bojownikach o niepodległą Litwę (Gieszczyński, 2008: 411–412). Pozostałościami po osadzonych są: tabliczki z imionami i nazwiskami ofiar, zdjęcia, dokumenty, przedmioty należące do łagierników czy rzeczy stanowiące własność funkcjonariuszy NKWD bądź KGB. Warty odnotowania jest fakt, że litewski ruch oporu przeciwko radzieckiej władzy był najsilniejszym ze wszystkich występujących w krajach bałtyckich w latach 1944–1953. Świadczyć może o tym liczba osób poległych w walkach szacowana na 17 tys. osób w pierwszych latach panowania systemu komunistycznego na ziemiach litewskich (Starkauskas, 2005: 69–76). Symbolem patriotyzmu oraz walki przeciwko okupantowi jest gen. Jonas Žemaitis-Vytautas – bohater narodowy Litwy, głównodowodzący oddziałów partyzantki litewskiej oraz przewodniczący Prezydium Rady Ruchu Walki o Wolność Litwy, który został schwytany w 1953 r. podczas walk, a rok później rozstrzelany w moskiewskim więzieniu Butyrki (Eidintas, Juodis, Surgailis, 2020: 152). Sejm Republiki Litewskiej przegłosował 12 marca 2009 r. uchwałę o uznaniu generała za osobę wykonującą obowiązki Prezydenta Litwy w związku z przewodniczeniem Radzie w latach 1949–1954 (Lietuvos Respublikos Seimas, 2009). Wraz ze śmiercią Stalina i odwilżą w KPZR Litewska Partia Komunistyczna zdecydowała się na minimalną liberalizację życia publicznego, co między innymi oznaczało mniejsze i łagodniejsze sankcje czy zahamowywanie napływu rosyjskich dygnitarzy partyjnych.

Szerszy, bardziej słyszalny i masowy ruch, działający na rzecz odzyskania suwerenności, pojawił się dopiero w 1988 r., kiedy utworzył się Litewski Ruch na Rzecz Przebudowy (później nazwany Sąjūdis) – platforma polityczna wzorowana na polskim NSZZ „Solidarność”. Organizacja społeczna zainaugurowała swoje działania w okresie końcowym dla ZSRR, przez co narastały nastroje patriotyczne oraz demokratyczne wśród Litwinów. Ich ujęciem było przyjęcie deklaracji o suwerenności Litwy przez deputowanych Sąjūdisu 18 maja 1989 r. w Radzie Najwyższej LSRR, poprzedzonej przywróceniem litewskich symboli narodowych oraz uznaniem języka litewskiego za urzędowy (Buchowski, 2013: 25). Ambicje rosły wprost proporcjonalnie do kolejnych działań podejmowanych przez ruch czy sytuacji na arenie międzynarodowej, chociażby poprzez zorganizowanie „łańcucha wolności” składającego się z 2 milionów Estończyków, Łotyszy i Litwinów tworzących łańcuch o długości 600 km, łączący Wilno z Tallinem przez Rygę (Batūra, 2009: 17–18). Niezwykle ważnym zdarzeniem, świadczącym o wpisanej w litewską tożsamość niechęci wobec Rosjan, były wydarzenia styczniowe z 1991 r. Uznawane są one za

próbę siłowego zdławienia patriotycznych nastrojów wśród Litwinów, zakończoną porażką władzy radzieckiej, co pogłębiło jej problemy, doprowadzając do upadku samego Związku Radzieckiego 11 miesięcy później. Bez wątpienia stanowią one symboliczne zwycięstwo, możliwe dzięki zjednoczeniu się Litwinów wokół wieży telewizyjnej w Wilnie oraz budynku parlamentu (zakończone skuteczną obroną), tworzących zapory oraz wspierających rodaków swoją obecnością. W ciągu trzech dni zginęło 14 osób (w tym jeden żołnierz wojska radzieckiego) z rąk Rosjan, a samą liczbę rannych szacuje się na około 700 osób (Buchowski, 2013: 48–49). Dzięki sprawnym działaniom litewskich polityków w trakcie trwania incydentu kwestia stłumienia ruchu niepodległościowego Litwy bardzo szybko rozprzestrzeniła się na całym świecie, powodując szerokie zainteresowanie wśród delegacji rządowych i parlamentarnych, co miało wpływ na późniejszy proces nawiązywania relacji z demokratyczną Litwą. Samo państwo litewskie osobom poległym w wydarzeniach z 1991 r. nadaje status bohaterów. Świadczyć może o tym fakt organizowania corocznych uroczystości państwowych z okazji Dnia Obrońców Wolności przy memoriale ofiar 13 stycznia znajdującym się na cmentarzu na Antokolu, gdzie są pochowani polegli (Akińczo, 2020).

Od momentu odzyskania niepodległości oraz uznania jej przez inne państwa kwestie rosyjskie zeszły na dalszy plan w związku z większym zaangażowaniem w strukturach UE i NATO (z powodzeniem w 2004 r.). Stało to możliwe zaraz po podpisaniu umowy o wycofaniu Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej wraz z dniem 31 sierpnia 1993 r. (Simonsen, 2001: 779–780). W dobie przemian społeczno-ekonomicznych po upadku ZSRR przed wszystkimi państwami bloku wschodniego były zupełnie inne wyzwania niż te związane z zagrożeniem ze strony Rosji. Relacje zaczęły się ponownie ochładzać od czasu dojścia do władzy Władimira Putina, jednakże ponowne rozpatrywanie Rosji jako potencjalnego agresora zaczęło się wraz z zajęciem Krymu i rozpoczęciem wojny na wschodzie Ukrainy. Spowodowało to całkowite przemodelowanie polityki bezpieczeństwa, skutkując postawieniem na dywersyfikację dostaw energii od Rosji czy znacznym zwiększeniem wydatków na obronność (Kuczyńska-Zonik, 2015: 111). Wówczas podjęto także bardzo kontrowersyjną decyzję, dotyczącą przywrócenia poboru wojskowego na okres dziewięciu miesięcy na potrzeby odbudowy rezerw (Szymański, 2018: 10). Decyzje zaostrzyły się jeszcze bardziej wraz z wybuchem pełnoskalowej wojny w Ukrainie osiem lat później skutkującym zerwaniem współpracy litewsko-rosyjskiej na wielu płaszczyznach.

Zwrot w kierunku Warszawy

Przełomowym, do pewnego momentu niewyobrażalnym, aspektem jest zmiana postrzegania Polski, która z trudnego partnera stała się aktualnie bardzo ważnym sojusznikiem. Przez lata obydwie strony miały przed sobą wiele wyzwań

uwarunkowanych historycznie, by móc podtrzymywać relacje partnerskie. Ujawniło się to już przy okolicznościach ogłoszenia Aktu Przywrócenia Państwa Litewskiego w 1990 r., kiedy władze polskie gratulowały Litwinom dokonania ważnego wyboru (choć bez oficjalnego uznania) czy działaniach polskiego MSZ mających na celu zagwarantowanie zwrotu ziem, dążących do dwujęzycznych tablic bądź ułatwienia szans studiowania na uczelniach (Buchowski, 2013: 44–46). Do tego doszedł również wątek ubiegania się o utworzenie autonomii na terenach rejonu wileńskiego przez Polaków mieszkających na Wileńszczyźnie, który po pewnym czasie okazał się inspirowany przez stronę radziecką.

Rok po oficjalnym uznaniu państwowości litewskiej (26 sierpnia 1991 r.) obydwie strony przystąpiły do zawarcia współpracy w dosyć skomplikowanych warunkach, jednocześnie prowadząc negocjacje dotyczące sytuacji Polaków osiadłych na terenie rejonu wileńskiego. Już wówczas ujawniła się najważniejsza cecha spajająca obie nacje, czyli geografia. Minister obrony Audrius Butkevičius, dotychczas popierający politykę sporu z rządem polskim, nawoływał swoich współpracowników do nawiązania zarówno kooperacji w sprawach bezpieczeństwa, jak i komunikacji (Firewicz, 2001: 204–205). Był to dobry krok do rozpoczęcia serii zawiązywania nowych umów między rządami, w tym przede wszystkim przyszłego traktatu, podpisanego koniec końców w Wilnie 26 kwietnia 1994 r., mimo wielu sporów odnoszących się do kwestii historycznych (Sejm, 1994). Sam dokument był jedynie początkiem drogi do struktur zachodnich oraz następnych partnerstw (w tym w zakresie energetyki, kultury oraz transportu), co spowodowało nawet przez pewien czas przychylność obozu narodowego wobec Polski jako promotora sprawy litewskiej w NATO oraz Unii Europejskiej (Buchowski, 2024: 354–356). Nawet po przystąpieniu Polski do Sojuszu nadal rozwijane relacje miały duży wkład w podpisaniu międzyrządowej umowy o zbrojeniach w 2001 r., zakładającej chociażby wspólne ćwiczenia czy wymianę informacji (Sejm, 2001). Stan relacji pozostał utrzymany do 2004, kiedy Litwa w tym samym roku weszła w poczet członków Sojuszu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej. Status stosunków z Polską jako jednego z najważniejszych sojuszników utrwalono w ważnym dokumencie litewskiego rządu *Nowa polityka zagraniczna*, w roli lidera regionu Europy Środkowo-Wschodniej. Świadczyć może o tym sprzedaż rafinerii w Możejkach polskiej spółce PKN Orlen przy trójstronnej umowie Jukos – Orlen – rząd litewski w maju 2006 r. (Grynia, 2015: 162). Obydwie strony podejmowały w późniejszym czasie wspólne działania, dotyczące budowy mostu energetycznego czy objęcia Ukrainy i Gruzji programem NATO dążącym do przyłączenia do organizacji obydwu państw. Przełomowym momentem załamującym dotychczas wypracowane relacje w realiach zagrożenia bezpieczeństwa energetycznego był rok 2009, na który przypadł szereg nieporozumień między rządem polskim a litewskim w kontekście rafinerii ulokowanej przy granicy z Litwą. Powodem był negatywny bilans tegoż przedsięwzięcia od początku przejścia przez spółkę PKN Orlen. Litwini mieli

poczucie nadania priorytetu naprawie relacji z Rosją przez rząd polski, a nie umacniania polsko-litewskiej współpracy.

Duży wpływ miał także ostateczny zwrot dokonany przez nowo wybraną prezydent Litwy Dalię Grybauskaitę, porównywaną wśród litewskich komentatorów życia politycznego do Margaret Thatcher. Zestawienie z brytyjską lider Partii Konserwatywnej było spowodowane chociażby nieustępliwością w prowadzeniu polityki z USA czy skutecznymi próbami zmiany percepcji Litwy jako państwa nieliczącego się na arenie międzynarodowej (Biersztańska, 2022: 123–125). O charakterze litewskiej głowy państwa przekonał się również rząd Donalda Tuska, ze szczególnym zwróceniem uwagi na ministra spraw zagranicznych Radosława Sikorskiego jako osoby w głównej mierze odpowiedzialnej za utrzymywanie relacji międzynarodowych. Głównym punktem zapalnym był stan mniejszości polskiej na Litwie doświadczającej trudności w zachowywaniu własnej tożsamości, nauce języka polskiego, utrzymaniu oryginalnej pisowni danych osobowych, zmagającej się z relokowaniem szkół na obrzeża Wilna czy nawet ich likwidowaniem, czemu wielokrotnie sprzeciwiała się Akcja Wyborcza Polaków na Litwie jako wówczas główna siła reprezentacyjna tamtejszej ludności (Radczenko, 2011). Jednym z jej sukcesów niewątpliwie była nominacja Jarka Niewierowicza na stanowisko ministra energii w 2012 r., czego wymiar polityczny w głównej mierze polegał na próbie polepszenia nadszarpniętych sąsiedzkich relacji w ciągu ostatnich lat (Sidorkiewicz, 2014: 41). Misją ministra Republiki Litewskiej było również kontynuowanie współpracy energetycznej z Polską polegającej chociażby na wybudowaniu połączeń gazowych, co nastąpiło dopiero po zdymisjonowaniu ministra przez premiera Butkevičiusa, wraz z poprawą relacji polsko-litewskich wskutek wybuchu wojny na Krymie. Należy dodać, iż kilka lat przed powołaniem na stanowisko ministerialne Niewierowicz pełnił funkcję prezesa spółki państwowej LitPolLink odpowiedzialnej za budowę mostu energetycznego między sąsiednimi państwami. Przykład ten dowodzi także znaczenia, jakie miała wówczas inwestycja na wzajemne relacje mimo niewyjaśnionej w tamtym czasie kwestii oświatowej mniejszości polskiej czy innych sporów.

Definitywnym zwrotem w stosunkach polsko-litewskich był niewątpliwie rok 2014 – przypadający na rozpoczęcie regionalnego konfliktu zbrojnego, zmieniającego diametralnie pojmowanie sąsiedztwa. Litwa, zagrożona ze strony Federacji Rosyjskiej na wielu płaszczyznach, zredefiniowała swoje podejście do Polski z kraju narzucającego własną politykę na ważnego sojusznika w regionie. Czynnikiem nastawiającym relacje na dobre tory było zwycięstwo w wyborach parlamentarnych w 2015 r. Prawa i Sprawiedliwości, partii deklarującej w swoim programie wzmożoną współpracę między dwoma państwami, diametralnie różniącej się w ocenie dotychczasowej polityki międzynarodowej od poprzedniej ekipy rządzącej, skłaniającej się ku wzmacnianiu relacji z zachodnimi krajami Unii Europejskiej czy nawet Rosją (do czasu rozpoczęcia wojny) kosztem państw wschodnich UE (Bartoszewski,

2023: 164). Chwilę później na Litwie, po wyborach wygranych przez socjaldemokratów oraz Litewski Związek Rolników i Zielonych, także zmienił się rząd, w skład którego weszli również przedstawiciele Akcji Wyborczej Polaków na Litwie. Istotą tego faktu jest zupełnie inne spojrzenie na sprawy relacji z Polską, bowiem chade-cy od zawsze byli niechętni mniejszości polskiej oraz nadawaniu priorytetowej roli współpracy z Polską, natomiast szykujące się wówczas do przejścia władzy partie koalicji wielokrotnie prezentowały stanowisko ugodowe wobec sąsiada. Pierwsze kroki świadczące o wzmożonych kontaktach bilateralnych zostały poczynione w 2017 r. wraz z przegłosowaną rezolucją w Seimasie o partnerstwie strategicznym obu państw, przyjętą bez żadnego głosu przeciw oraz jedynie trzema głosami wstrzymującymi się. Deklaracja ta dotyczyła realizowania wspólnych projektów infrastrukturalnych oraz unifikacji litewskiego systemu energetycznego z resztą państw Unii Europejskiej, w czym Polska odgrywa kluczową rolę (Mróz, 2020: 53). Z kolejnymi latami rosła również intensyfikacja relacji między politykami obydwu państw, głównie w obszarze bezpieczeństwa i infrastrukturalnym, na co wskazują coraz częstsze spotkania przedstawicieli Republiki Litewskiej oraz Rzeczypospolitej Polskiej. Niewątpliwym krokiem naprzód były złożone deklaracje odnośnie do wsparcia Polski na arenie europejskiej, związane z potencjalnymi sankcjami wobec Polski czy podpisanie umowy partnerskiej w obecności premiera Litwy Sauliusa Skvernelisa i wicemarszałka Senatu Adama Bielana dotyczące zakończenia problemu taryf między litewskimi kolejami a Orlen Lietuva (Pieszek, 2017). Kontynuację tej linii stanowiła również pierwsza od kilku lat wizyta w Wilnie głowy państwa, Andrzeja Dudy, zaproszonego na obchody 100. rocznicy odzyskania niepodległości przez Litwę w lutym 2018 r. Jej znaczenie zostało podkreślone chociażby ze względu na utrzymanie przez Dalię Grybauskaitę deklaracji (wygłoszonej wcześniej przez ministra spraw zagranicznych Litwy) dotyczącej braku poparcia sankcji przeciwko Polsce, a także złożenie wstępnej deklaracji o możliwych ustępstwach wobec Polaków osiedlonych na ziemiach litewskich przez urzędującą prezydent Litwy (Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, 2018).

Stosunki uległy jeszcze większemu zacieśnieniu wraz z zakończeniem drugiej kadencji prezydent Grybauskaitė i zastąpieniem jej przez Gitanasą Nausėdę. Zwycięzca w zupełnie inny sposób rozpatrywał swoje podejście do Polski, która stała się priorytetowym kierunkiem strategii litewskiej polityki zagranicznej, przekładającym się na kwestie polityczne, energetyczne, gospodarcze czy związane z bezpieczeństwem, czym zdecydowanie różnił się od poprzedniczki znanej ze swojej niechęci do Polaków oraz samej Polski wyrażanej na początku pierwszej kadencji. Świadczyć może o tym fakt odbycia pierwszej wizyty zagranicznej w Warszawie, dotyczącej możliwości realizowania w przyszłości wspólnych inwestycji energetycznych i logistycznych (Malužinas, 2022b: 73). W tym samym roku miały miejsce jeszcze inne działania umacniające sojusz polsko-litewski, takie jak odbudowanie przez Litewskie Koleje linii kolejowej w Możejkach łączącej rafinerię

w Możejkach z Łotwą, co umożliwiło transport oleju napędowego (Szymajda, 2019). Od tego momentu również same notowania spółki poszybowały w górę, pomimo deklarowanych przez lata strat i rozważań sugerujących nawet możliwość wycofania się przez polski rząd z Litwy. Drugim symbolicznym przykładem, świadczącym o pozytywnym stanie relacji jest również obecność delegacji litewskiej oraz polskiej na pogrzebie powstańców styczniowych, w którym uczestniczyli najważniejsi przedstawiciele obydwu państw (Hud, 2024: 19). Wydarzenie to niewątpliwie wpisuje się ewoluujący proces tożsamości historycznej Litwinów i ich stosunku do Rzeczypospolitej Obojga Narodów, rozpatrywanej we wcześniejszych latach niekiedy nawet jako okupacja ziem litewskich przez Polskę. Urzeczywistnieniem tego zjawiska jest również wspólne posiedzenie parlamentów Polski oraz Litwy, ze względów epidemiologicznych prowadzone zdalnie przez Elżbietę Witek i Tomasza Grodzkiego w Warszawie, a w Wilnie przeprowadzone przez Viktorię Čmilytė-Nielsen. Okazją do zorganizowania zgromadzenia była 230. rocznica uchwalenia Konstytucji 3 maja, aktu prawnego stanowiącego dziedzictwo polityczne Rzeczypospolitej Obojga Narodów, co wybrzmiało z ust zarówno Andrzeja Dudy, jak i Gitanasa Nausėdy (Kancelaria Sejmu, 2021). Rozszerzenie działań wojennych na całą Ukrainę przez Federację Rosyjską nie zmieniło ogólnej polityki, prowadzonej dotychczas przez obydwa państwa dążące do stałego i silnego partnerstwa, nastawionego na bezpieczeństwo regionu. Co więcej, rok 2022 niewątpliwie był dobry dla obu stron ze względu na zrealizowanie planowanych od dłuższego czasu przedsięwzięć. Jednym z nich było otwarcie 5 maja gazociągu łączącego Polskę z Litwą o przepustowości 2 mld m³ (Hebda, 2024: 4). W tym samym czasie poczyniono duży krok naprzód wobec Polaków mieszkających na Litwie, bowiem od maja obowiązuje przegłosowana przez Seimas ustawa, dotycząca nazwisk w dokumentach tożsamości. Jak zauważył Bartosz Chmielewski, na przyjęcie przegłosowanego dokumentu wpłynęło zmieniające się podejście do mniejszości polskiej oraz potencjalne zakończenie trwającego latami problemu, związanego z prawami powyższej grupy (Chmielewski, 2022).

Polityka wartości a realia międzynarodowe

Trzecim czynnikiem, wpisującym się poniekąd w powyższy kierunek w szerszy sposób, kształtującym kulturę strategiczną Litwy oraz realizowaną zgodnie z nią strategię polityki zagranicznej jest aktywna partycypacja w organizacjach międzynarodowych (na rzecz wartości demokratycznych) i zaangażowanie w politykę regionalną. Należy w tym miejscu podkreślić, że działalność ta odnosi się głównie do prowadzenia działań w ramach Unii Europejskiej oraz Sojuszu Północnoatlantyckiego. Niewątpliwie wpływ miał na to fakt przemian politycznych skutkujących całkowitym przeobrażeniem krajobrazu Europy Środkowo-Wschodniej po 1991 r.

Litwa jako państwo wchodzące we wcześniejszych latach w skład Związku Radzieckiego musiała na nowo stworzyć całą ramę działania państwa, w tym jego administracji oraz systemu gospodarczego. Pierwszym krokiem podjętym przez nowo powstałe struktury państwowe (zaraz po uzyskaniu szerokiego uznania międzynarodowego) było wejście w struktury Organizacji Narodów Zjednoczonych 12 września 1991 r. w oparciu o rezolucję nr 711 (United Nation, 1991). Działanie to było niezaprzeczalnie kluczowe dla ugruntowania swojej pozycji na arenie międzynarodowej, co przekładało się chociażby na nawiązywanie stosunków bilateralnych z krajami nawet spoza Europy. Od tamtej chwili litewska klasa polityczna przez kilka lat skupiła się na przemianach wewnętrznych, ekonomicznych, a przede wszystkim politycznych. Politycy wiedzieli bowiem, że dalsze możliwości rozwojowe Litwy są bezpośrednio połączone z uchwaleniem nowej konstytucji, ukonstytuowaniem nowych instytucji politycznych i administracji, dokonaniem rozliczeń z okresem zależności od Związku Radzieckiego czy przeprowadzeniem wyborów. W tej sytuacji litewska lewica na czele z Algirdasem Brazauskasem kontynuowała realizację (prowadzonej dotychczas przez obóz Sąjūdisu) polityki zagranicznej. Krokiem naprzód wobec szeroko rozumianego „Zachodu” było dołączenie do Rady Europy (razem z Estonią) 14 maja 1993 r. (Jasiulevičienė, 2010: 330–331). Poważniejsze i bardziej zaawansowane działania wobec państw zachodnich zaczęły być rozpatrywane również przez rządzącą dalej lewicę, co dotychczas było domeną Związku Ojczyzny. Pierwsze oficjalne deklaracje rozważające członkostwo we Wspólnotach Europejskich czy Sojuszu Północnoatlantyckim datuje się na 1994 r., kiedy Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki Litewskiej jako strategiczny cel wyznaczyło partycypację w tych organizacjach (Nekrašas, Stefanowicz, 2011: 80). W celu zyskania pozycji przez Litwę jako państwa ubiegającego się o członkostwo trzy lata później zawarto partnerstwo strategiczne z Polską podkreślające wagę docelowej przynależności do UE i NATO przez obydwie podmioty (Sidorkiewicz, 2015: 70). Od tego czasu Republika Litewska nieustannie próbowała uzyskać członkostwo w Sojuszu nawet szybszą drogą poprzez przekonywanie decydentów (głównie amerykańskich) o słuszności dołączenia do grona Czech, Polski i Węgier ze względu na nasilające się przez cały czas zagrożenie ze strony Federacji Rosyjskiej, co, jak wiemy, nie miało miejsca. Finalnie w marcu 2003 r. litewski rząd razem z prezydentem potwierdzili gotowość przystąpienia do Sojuszu, sformalizowaną równo rok później po zatwierdzeniu kandydatury o członkostwo Litwy przez Senat Stanów Zjednoczonych Ameryki, dołączając do formatu razem z Estonią i Łotwą (Buchowski, 2024: 397). Co więcej, wydarzenie to dopełniło postrzeganie Stanów Zjednoczonych przez Litwę jako kluczowego sojusznika. Pomijając kwestię zabezpieczenia interesów litewskich przed zagrożeniami płynącymi ze strony Federacji Rosyjskiej poprzez wdrażanie RL do wyspecjalizowanych programów, relacje amerykańsko-litewskie mają także wspólny mianownik – prowadzenie polityki opartej na wartościach demokratycznych i euroatlantyckich (Kuczyńska-Zonik,

2024: 14–15). Równocześnie kontynuowano proces akcesji do Unii Europejskiej rozpoczęty w kwietniu 1995 r. zawarciem umowy stowarzyszeniowej na linii Bruksela – Wilno oraz złożeniem oficjalnego wniosku o przyjęcie osiem miesięcy później. Od tego momentu przed litewską klasą polityczną stało wiele wyzwań mających na celu dostosowanie systemu prawnego czy gospodarczego do realiów unijnych, choć z czasem dochodziły kolejne wątki. Jedną z takich kwestii była elektrownia atomowa w Wisaginie, zbudowana przez władze radzieckie. Komisja Europejska z jednej strony miała uwagi do tego obiektu, m.in. ze względów środowiskowych oraz technologicznych, z drugiej strony oferowała pomoc mimo wielu zastrzeżeń ze strony litewskiej, na co strona kandydująca przystała, odkładając zamknięcie obiektu do 2009 r. (pierwotnie miało mieć to miejsce w 2005 r.). Po kilku latach wyłożonych wysiłków litewskiej dyplomacji udało się wraz z dziewięcioma innymi państwami bloku wschodniego podpisać 16 kwietnia 2003 r. w Atenach traktat akcesyjny o formalnym dołączeniu do organizacji 1 maja następnego roku (Buchowski, 2013: 136–137). Sama decyzja podjęta przez klasę polityczną oraz administrację została także uznana przez społeczeństwo, o czym mogą świadczyć wyniki referendum akcesyjnego przeprowadzonego niespełna dwa miesiące później – aż 91% z ponad 65% uprawnionych do głosowania opowiedziało się za przystąpieniem do struktur unijnych (Grigas, 2013: 22).

Rok 2004 niewątpliwie zapisał się w historii Litwy jako kluczowy dzięki wstąpieniu na przestrzeni niecałych dwóch miesięcy do wymienionych powyżej organizacji międzynarodowych. Państwo zrealizowało swoje dotychczasowe cele przy jednoczesnym rozpoczęciu nowego etapu. Jednym z nich było otwarcie się na przepływ usług, osób i kapitału, co miało niezaprzeczalnie duży wpływ na ukształtowanie systemu gospodarczego. Litewskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych zwracało uwagę na ponad czterokrotny wzrost PKB czy znaczący wzrost inwestycji oraz poziomu dobrobytu (Wilnoteka, 2024). Na podstawie analiz przeprowadzonych pięć lat po wstąpieniu 10 państw do Unii Europejskiej Komisja Europejska wykazała pozytywny wpływ rozszerzenia się UE dla tych krajów głównie dzięki zagranicznym inwestycjom. Skutkowało to chociażby dodatkowym wzrostem PKB o 1,75% do 2008 r. czy osiągnięciem 52% średniej PKB państw starej Unii (European Commission, 2009: 11). Mimo dosyć dotkliwych skutków kryzysu z 2008 r. dla państw bałtyckich koniunktura gospodarcza dosyć szybko wróciła do normy, co wiązało się z rozpoczęciem kolejnego etapu, jakim było przystąpienie do strefy euro. Wstępnie Bruksela nie wyrażała zgody na dołączenie Łotwy i Litwy, zwracając uwagę na zbyt duże różnice w PKB per capita między nimi a Estonią oraz niespełnianie wymagań unijnych. Jednakże wraz z nagłym ożywieniem gospodarczym w latach 2010–2015 Rada Unii Europejskiej 23 lipca 2014 r. zatwierdziła decyzję o przyjęciu Litwy jako ostatniego kraju bałtyckiego do strefy walutowej. Stanowisko instytucji było motywowane m.in. niską stopą inflacyjną, utrzymującą się przez ostatnie 12 miesięcy, stabilnością lita, zgodnością przepisów

krajowych z prawodawstwem unijnym w zakresie polityki pieniężnej czy stosunkowo niską wartością długu publicznego (Gostomski, 2015: 102). Proces zakończył się 1 stycznia 2015 r. przyjęciem waluty euro przez Republikę Litewską. Litewska klasa polityczna entuzjastycznie oceniła dokonaną zmianę, zwracając uwagę na pogłębienie relacji handlowych z krajami strefy euro, spadek bezrobocia, a także wzrost inwestycji zagranicznych (Wołkonowski, 2018: 34–36). Decyzja ta niosła za sobą skutki polityczne, jednym z nich było przede wszystkim nadanie znaczenia integracji europejskiej Litwinom, co przełożyło się na mocniejsze zaangażowanie w sprawy wewnątrzeuropejskie oraz utożsamianie się z wartościami europejskimi.

Drugim aspektem nakreślającym wagę partycypacji i pozycji Litwy w UE oraz NATO jest zwracanie uwagi państwom zachodnim o większych możliwościach oddziaływania na potencjalne zagrożenia. Litwa jako państwo o małym potencjale ludnościowym czy terytorialnym, ograniczającym znacznie zdolności operacyjne i polityczne do przedsięwzięcia kroków o dużym wpływie, identyfikowała się jako „państwo małe”. Strategia ta sięga czasów pierwszych lat istnienia odrodzonej Litwy, kiedy przewodniczący Rady Najwyższej Vytautas Landsbergis podczas wystąpienia na sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ w 1992 r. podkreślił poczucie zagrożenia „małej Litwy” ze strony Federacji Rosyjskiej, jednocześnie określając Organizację Narodów Zjednoczonych jako obrońcę małych państw (mając na myśli również swoją ojczyznę). Tożsame stanowisko zostało przedstawione w tych samych okolicznościach rok później przez prezydenta Brazauskasa, który próbował zwrócić uwagę społeczności międzynarodowej na potrzebę zagwarantowania przez ONZ bezpieczeństwa krajom słabszym, nawiązując do problematyki opuszczenia terenów Republiki Litewskiej przez wojsko rosyjskie (Biersztańska, 2022: 116–117). W późniejszym czasie określenie to przestało być używane w trakcie równoległe trwających procesów akcesyjnych do Unii Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckiego, by ukazać państwo kandydujące jako potencjalnego partnera dla państw zachodnich. Pierwszy raz od ośmiu lat słowa „mały” użył prezydent Adamkus w kontekście porównawczym do Irlandii, wykazując podobieństwa obydwu krajów i jednocześnie uwypuklając wydarzenia historyczne w celu przedstawienia ich zaangażowania w sprawy kontynentalne.

Pewne zmiany retoryczne pozycjonujące Litwę w ówczesnym krajobrazie politycznym zainaugurował Rolandas Paksas pełniący przez rok funkcję prezydenta RL. Utożsamiał on „bycie małym” chociażby ze zwiększonym zaangażowaniem w sprawy zagraniczne (Biersztańska, 2022: 120). Przykładem prowadzonej polityki zagranicznej z powyższą wytyczną jest zaangażowanie militarne Sił Zbrojnych w wojnę na Bliskim Wschodzie u boku wojsk amerykańskich polegające na wysłaniu oddziału żołnierzy (Šešelgytė, 2010: 35). Kluczowym momentem była obecność litewskiej głowy państwa w Tbilisi na zorganizowanym przez prezydenta Polski Lecha Kaczyńskiego spotkaniu z Micheilem Saakaszwilim w trakcie protestów popierających prezydenta Gruzji. Istotą było poparcie Gruzji w świetle wywołanego

w 2008 r. przez Rosję konfliktu zbrojnego, polegającego na zagarnięciu części gruzińskiego terytorium, co niewątpliwie ukazało rolę Litwy jako państwa zaangażowanego i podejmującego inicjatywę w sprawach ważnych dla bezpieczeństwa regionalnego (Lašas, 2012: 1066). Zmianę w uprawianej dotychczas polityce zagranicznej poczyniła nowa prezydent Litwy – Dalia Grybauskaitė. Pomijając kontynuację prowadzonej przez poprzednich prezydentów retoryki aktywnego uczestnictwa w polityce światowej, wiele aspektów zostało przewartościowanych. Do takich kwestii można zaliczyć brak akceptacji dla klasyfikowania Litwy jako małego państwa, dążąc do dorównania innym państwom kooperującym albo zacieśnianie relacji z krajami skandynawskimi i Niemcami kosztem stosunków z Polską. Powodem takiego stanu rzeczy była postawa podkreślająca znaczenie atrakcyjności prowadzonej polityki zagranicznej w oparciu o odwagę i inicjatywę (Janeliūnas, 2019: 85–86). Nasiliła się ona zwłaszcza po interwencji zbrojnej na Krymie w 2014 r., kiedy Litwa zabierała głos na forum ONZ i Rady Europy w sprawie stanowienia zagrożenia przez Federację Rosyjską. Od tego momentu głos litewski jako obrońcy słabszych przed silniejszymi stał się wyraźniejszy, co zaowocowało pozytywnymi skojarzeniami w szerszej skali.

Rola orędownika słabszych została utrzymana także po wyborze nowego prezydenta, Gitanasa Nausėdy, wracającego w swoich działaniach i metodach do poprzedników Grybauskaitė. Powodem takiego zwrotu było określenie na nowo priorytetów polityki zagranicznej Litwy z uwzględnieniem w niej wzmożenia współpracy na linii Wilno – Warszawa czy silniejsze zaangażowanie w NATO, wyrażone na przykład podniesieniem wydatków na siły zbrojne. Zmieniła się także forma relacji z Łotwą i Estonią z wyraźnego przywództwa na ustanowienie trójstronnych relacji o równym statusie. Jak zauważył Martinas Malužinas, jedną z pierwszych inicjatyw litewskich było utworzenie w ramach Partnerstwa Wschodniego koalicji siedmiu państw popierających unijne aspiracje Mai Sandu, umożliwiające integrację Mołdawii zgodnie z wartościami demokratycznymi i rządami prawa (Malužinas, 2022b: 79). Równoległe nastąpiło gwałtowne ochłodzenie relacji z Chińską Republiką Ludową rozwijanych przez całe dwie kadencje poprzedniej głowy państwa. Założkiem konfliktu między dwoma podmiotami był apel przewodniczącego Rady Europejskiej Charles’a Michela wzywający władze Chin do wywiązywania się z ustanowionych porozumień (opartych na wzajemności i sprawiedliwości), niewszczynania prowokacji na Morzu Południowochińskim oraz poszanowania autonomii Hongkongu (European Council, 2020). Z uwagi na wpisującą się w agendę Litwy strategię prowadzenia polityki zagranicznej opartej na wartościach i wpływania nią na resztę decydentów europejskich, ciężar relacji Bruksela – Pekin przeszedł na Wilno, szczególnie po wyborach w październiku 2020 r. wygranych przez Związek Ojczyzny – Chrześcijańskich Demokratów. Najważniejszym przykładem tego jest akceptacja utworzenia Biura Przedstawicielskiego Tajwanu w Wilnie, poprzedzona opuszczeniem formatu współpracy z Chinami

17 + 1, co miało swoje reperkusje w postaci odwołania ambasadora z Litwy przez chiński rząd, obniżenia rangi misji zagranicznej do poziomu przedstawicielstwa chargé d'affaires oraz ograniczenia rynku chińskiego dla litewskiego biznesu (Ferenczy, 2022: 10–11). Polityka ta była inicjowana przez rząd za sprawą Gabrielusa Landsbergisa, ministra spraw zagranicznych i przewodniczącego partii TS-LKD, polegała na promowaniu wartości demokratycznych na świecie i budowaniu relacji transatlantyckich. Kolejne działania dyplomatyczne, objawiające się przywiązaniem do solidarności i wartości demokratycznych przy jednoczesnym dystansowaniu się od wspólnych wątków z Chinami czy Rosją, zostały nawet określone przez Michała Stecia jako „jastrzębia polityka” (Steć, 2022). Znalazły one swoje zastosowanie zwłaszcza po wybuchu pełnoskalowej wojny w Ukrainie, kiedy Litwa wraz z Polską w pierwszych tygodniach konfliktu nagłaśniały potrzebę niesienia wsparcia napadniętemu państwu oraz wprowadzenia szeregu sankcji na Federację Rosyjską. Dwa dni po poszerzeniu konfliktu zbrojnego na skalę ogólnokrajową Seimas przyjął rezolucję potępiającą rosyjską inwazję, a cała litewska klasa polityczna wyraziła gotowość do szerokiej pomocy Ukrainie w zakresie gospodarczym, wojskowym oraz politycznym. Do ostatniego rodzaju wsparcia zaliczało się także podjęcie wysiłków na rzecz wsparcia reform ustrojowo-prawnych w Ukrainie czy optowanie za przyjęciem w przyszłości napadniętego kraju do struktur unijnych czy NATO (Malužinas, 2023: 157). Co więcej, Litwa wraz z innymi krajami bałtyckimi również od samego początku pełnoskalowej wojny przekazuje wsparcie finansowe na wsparcie wojskowe Ukrainy wynoszące w pierwszym roku równowartość 0,75% PKB każdego z państw (Budrytė, 2023: 88).

Trzecim wątkiem wykazującym konieczność zaangażowania w ramach organizacji międzynarodowych, obok zapewnienia stabilności gospodarczej i politycznej oraz prowadzenia „jastrzębiej polityki”, jest zacieśnianie relacji regionalnych. Litwa obrała ten kierunek w formie multilateralnej dopiero w 2015 r., kiedy zainaugurowano dwa formaty współpracy krajów Europy Środkowo-Wschodniej – Inicjatywę Trójmorza i Bukaresztańską Dziewiątkę. Należy przy tym dodać, że Wilno nie rozpatruje działalności w powyższych organizacjach jako alternatywy wobec Unii Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckiego, a jako dopełnienie tych podmiotów umożliwiających wzmocnienie głosu państw wschodnich wewnątrz bloku szeroko rozumianego Zachodu. Litewska klasa polityczna popiera działania zmierzające do centralizacji i zwiększenia kompetencji Unii Europejskiej, zajmując zarazem inne pozycje względem integracji europejskiej niż Polska, Czechy bądź Węgry. Pierwsza forma współpracy państw (ogłoszona w 2015 r.) koncentruje się na współpracy gospodarczo-politycznej 13 krajów wchodzących jednocześnie w skład UE w zakresie polityki cyfrowej, energetycznej oraz transportowej (Jundo-Kaliszewska, Urbanovič, 2024: 52). Partycypacja litewska jako państwa małego koncentruje się w głównej mierze na modernizowaniu własnej infrastruktury m.in. w celu niwelowania wpływów rosyjskich (zakończonych w energetyce po zintegrowaniu

bałtyckich sieci elektroenergetycznych z europejskimi w 2025 r.) czy sygnalizowaniu potencjalnych problemów państwom o większych możliwościach oddziaływania. Poza wspomnianym wcześniej interkonektorem gazowym Polska – Litwa władze litewskie są również zaangażowane w budowę Via Baltica czy Rail Baltica, co także kilkakrotnie litewska administracja podkreślała (Eismontas, Puksztó, 2024: 120). Podobną strategię działań Republika Litewska przyjęła w ramach Bukaresztańskiej Dziewiątki, formatu zrzeszającego dziewięć państw wschodniej flanki NATO koncentrujących się na wzmacnianiu regionalnego potencjału militarnego i wzajemnych relacji, wypracowywaniu wspólnych strategii na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej, podtrzymywaniu więzi ze Stanami Zjednoczonymi (jako patronem inicjatywy) oraz wywieraniu wpływu na resztę państw członkowskich w zakresie większego przeznaczania środków w PKB na wydatki zbrojne (Pawłowski, 2020: 33–34). Poza szczytami, pracami roboczymi i spotkaniami z udziałem prezydentów, premierów, ministrów spraw zagranicznych i obrony oraz parlamentarzystów, działania opierają się na wspólnych ćwiczeniach – niezwykle cennych dla Litewskich Sił Zbrojnych.

Podsumowanie

Niniejszy artykuł, rozpatrując wydarzenia wpisujące się w krajobraz polityczny po 2014 r., poddaje analizie wszystkie czynniki kształtujące decyzje w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa, podejmowane przez rząd II Republiki Litewskiej, ze szczególnym wglądem w tożsamość historyczną narodu litewskiego oraz wartości wpisujące się w jego dziedzictwo. Wykazuje on szereg zmian w myśleniu o państwowości, kilkakrotnie zmuszających decydentów politycznych do rozliczenia się z dotychczasowymi mitami oraz przewartościowania priorytetowych kierunków współpracy zagranicznej.

Współczesna Litwa, jako kontynuator państwowości z czasów międzywojennych, na początku swojego istnienia za punkt wyjścia przyjęła konsekwentne przeciwdziałanie zarówno wpływom rosyjskim, jak i polskim ze względu na wydarzenia z historii XIX i XX w. Z tych względów klasa polityczna podejmowała działania utrudniające funkcjonowanie mniejszości rosyjskiej i polskiej, podejrzewając je o działalność antypaństwową, co już miało miejsce w 1990 r. za sprawą wysunięcia propozycji utworzenia kraju autonomicznego (Jundo-Kaliszewska, 2019: 197–199). Projekt ten został bardzo szybko potępiony również przez polską społeczność. W przypadku Rosjan podejrzewania te ciągle pozostały żywe w konsekwencji wydarzeń styczniowych, które zapisały się w pamięci Litwinów jako ostatnia próba ratowania Związku Radzieckiego i sprawowania kontroli nad zbuntowaną republiką. Podtrzymywanie pamięci o 14 ofiarach poległych w walkach zaczęło być bardzo widoczne od 2014 r., utożsamiając działania władz radzieckich z aktualną

przez cały czas polityką Władimira Putina, podkreślającą imperialne zamiary także wobec Litwy.

Stanowiło to przyczynę do przełomowej zmiany w postrzeganiu Polski jako zagrożenia dla integralności Litwy. Ze względu na położenie geograficzne, potencjał polityczny i gospodarczy oraz wspólną historię Polska zaczęła być traktowana jako bardzo ważny sojusznik w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. Niewątpliwie duży w tym udział mieli jako mediatorzy przedstawiciele mniejszości polskiej na Litwie, tacy jak Jarek Niewierowicz czy Ewelina Dobrowolska, koncentrujący się na działaniach politycznych przybliżających oba państwa do siebie. Wraz z polepszającą się koniunkturą polityczną stosunki polsko-litewskie mogły być realizowane także w ramach takich form jak Inicjatywa Trójmorza czy Bukaresztańska Dziewiątka, zwiększając możliwości Wilna i Warszawy. Zostało to zauważone przez aktualnego prezydenta (Gitanasa Nausėdę), określającego stosunki z Polską jako priorytetowe.

Poza polityką defensywną przed Federacją Rosyjską i ścisłą kooperacją z Warszawą równie ważna jest obecność Litwy w Unii Europejskiej i NATO. Z uwagi na niewielkie możliwości polityczne władze litewskie koncentrują się na wywieraniu wpływu poprzez kreowanie narracji i promowanie własnych wartości. Zostało to zauważone przede wszystkim podczas wizyty prezydenta Valdas Adamkusa w Gruzji czy po rozpoczęciu działań wojennych na Krymie, kiedy prezydent Grybauskaitė stawiała w obronie Ukrainy podczas wielu wydarzeń międzynarodowych. Niewątpliwie w oczach państw Zachodu takie przedsięwzięcia umacniały wizerunek Litwy jako państwa wpisującego się w wartości realizowane w Unii Europejskiej. Miało to duży wpływ w późniejszym czasie na przyłączenie Litwy do strefy euro czy udzielenie jej wsparcia przez Stany Zjednoczone.

Bibliografia

- Baluk, W., Mac, P. 2024. Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej podczas rządów Władimira Putina. *Eastern Review* 12(2), s. 7–35. <https://doi.org/10.18778/1427-9657.12.08>
- Bartoszewski, B. 2023. Porównanie stanu relacji polsko-litewskich przed rosyjską agresją na Ukrainę w 2014 roku i po niej. W: A. Kisztełińska-Węgrzyńska, N. Matiaszczyk (red.), *Granice i obszary wpływów w polityce wewnętrznej i relacjach międzynarodowych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 155–173. <https://doi.org/10.18778/8331-316-0.08>
- Batūra, R. 2009. *Į Laisvę Baltijos keliu 1988–2009*. Vilnius.

- Biblioteka Sejmowa. 1992. *Akt konstytucyjny Republiki Litewskiej O nieprzystępowaniu Republiki Litewskiej do postradzieckich Związków Wschodnich*, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/litwa-d.html> (dostęp: 26.11.2025).
- Biersztańska, K. 2022. Dalia Grybauskaitė. „Baltic Iron Lady”, która zmieniła narrację o „państwie małym” w polityce zagranicznej Republiki Litewskiej. *Sprawy Międzynarodowe* 75(1), s. 107–131. <https://doi.org/10.35757/SM.2022.75.1.01>
- Buchowski, K. 2013. *Polityka zagraniczna Litwy 1990–2012*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Buchowski, K. 2024. *Historia polityczna Litwy 1987–2004. Od sowieckiej republiki związkowej do integracji ze światem Zachodu*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. <https://doi.org/10.33918/25386549-202402011>
- Budrytė, D. 2023. ‘A Decolonising Moment of Sorts’: The Baltic States’ Vicarious Identification with Ukraine and Related Domestic and Foreign Policy Developments. *Central European Journal of International and Security Studies* 17(4), s. 82–105. <https://doi.org/10.51870/YPIJ8030>
- Chmielewski, B. 2022. Litwa: krok w kierunku zapisu nazwisk w formie oryginalnej. *Ośrodek Studiów Wschodnich*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-01-21/litwa-krok-w-kierunku-zapisu-nazwisk-w-formie-oryginalnej> (dostęp: 28.03.2026).
- Chojnacki, I. 2015. Linią LitPol Link popłynął pierwszy prąd. *WNP*, <https://www.wnp.pl/energia/linia-litpol-link-poplynal-pierwszy-prad,261747.html> (dostęp: 21.11.2025).
- Dzieje.pl. 2020. W Wilnie zapłonęły ogniska pamięci ofiar 13 stycznia 1991 r. *Dzieje*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/w-wilnie-zaplonely-ogniska-pamieci-ofiar-13-stycznia-1991-r> (dostęp: 14.12.2025).
- Eidintas, A., Juodis, D., Surgailis, G. 2020. *Partizanų generolas Jonas Žemaitis–Vytautas*. Vilnius.
- Eismontas, R., Pukszo, A. 2024. Lithuania and the Three Seas Initiative: From Skepticism to Leadership. W: A. Orzelska-Stączek (red.), *The Three Seas Initiative. An Original Concept of Regional Cooperation in Different Approaches*. Warsaw: Institute of Political Studies of the Polish Academy of Sciences, s. 109–132.
- ENTSO-E (2025, 9 lutego). ENTSO-E confirms successful synchronization of the Continental European electricity system with the systems of the Baltic countries, <https://www.entsoe.eu/news/2025/02/09/entso-e-confirms-successful-synchronization-of-the-continental-european-electricity-system-with-the-systems-of-the-baltic-countries/> (dostęp: 22.11.2025).
- European Commission. 2009. Five Years of Enlarged EU. Economic Achievements and Challenges, European Economy, 1.
- European Council. 2020. Remarks by President Charles Michel after the EU-China leaders’ meeting via video conference, <https://www.consilium.europa.eu/en/>

- press/press-releases/2020/09/14/remarks-by-president-charles-michel-after-the-eu-china-leaders-meeting-via-video-conference/ (dostęp: 30.03.2026).
- Ferency, Z.A. 2022. Lithuania's Values-Based Foreign Policy Toward a Rebalance in EU-China Relations?, *Taiwan Strategists* 13, s. 1–20.
- Firewicz, A. 2001. *Litwa po raz drugi*. Toruń: Adam Marszałek.
- Gieszczyński, W. 2008. Refleksje z Muzeum Ofiar Ludobójstwa w Wilnie. *Echa Przeszłości* IX, s. 409–413.
- Gostomski, E. 2015. Droga Litwy do strefy euro. *Ekonomia Międzynarodowa* 11, s. 95–105. <https://doi.org/10.18778/2082-4440.11.01>
- Gray, C.S. 1986. *Nuclear Strategy and National Style*. Hamilton Press: Abt Books.
- Grigas, A. 2013. *The Baltic States in the EU: Yesterday, Today and Tomorrow*. Notre Europe: Jacques Delors Institute.
- Grynja, A. 2015. Klimat inwestycyjny na Litwie a przejęcie Rafinerii w Możejkach. *Optimum. Studia ekonomiczne* 73(1), s. 152–165. <https://doi.org/10.15290/ose.2015.01.73.13>
- Hebda, W. 2024. Gas from the South, Not from Russia: The Possibility of Distributing Natural Gas from the Eastern Mediterranean to Poland and Central Europe. *Energies* 17(6), 1469. <https://doi.org/10.3390/en17061469>
- Hud, B. 2024. *Od unii lubelskiej do rzezi wołyńskich. Cztery eseje o historii polsko-ukraińskiej*. Warszawa: Pracownia.
- Janeliūnas, T. 2019. *D. Grybauskaitės doktrina: Lietuvos užsienio politikos kaita 2009–2019 m.* Vilnius.
- Jasiulevičienė, R. 2010. Peculiarities of Human Rights Process in Lithuania (1993–2006). *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw bałtyckich* 2, s. 329–336. <https://apcz.umk.pl/EO/article/view/EO.2010.017>
- Jundo-Kaliszewska, B. 2019. *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postrządzieckiej Litwie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/8142-196-6>
- Jundo-Kaliszewska, B., Urbanovič, J. 2024. Inicjatywa Trójmorza a priorytety Litwy w polityce bezpieczeństwa. Analiza szczytów w Wilnie i Warszawie. *Eastern Review* 13(1), s. 49–65. <https://doi.org/10.18778/1427-9657.13.07>
- Kancelaria Prezydenta RP. 2018. Rozmowy Prezydentów Polski i Litwy, <https://t.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/andrzej-duda/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/rozmowy-prezydentow-polski-i-litwy-plen,3027> (dostęp: 25.02.2026).
- Kancelaria Sejmu RP. 1994. Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy, sporządzony w Wilnie dnia 26 kwietnia 1994 r., <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19950150071> (dostęp: 18.12.2025).
- Kancelaria Sejmu RP. 2001. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Litewskiej dotycząca współpracy w dziedzinie obronności,

- <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20020060117/O/M20020117.pdf> (dostęp: 21.12.2025).
- Kancelaria Sejmu RP. 2021. Święto Narodowe Trzeciego Maja w 230. rocznicę uchwalenia Konstytucji. Uroczystości z udziałem Marszałek Sejmu, https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=35CAD3218423750EC12586CA0048B461&symbol=M_WYDARZENIA_KOMUNIKAT (dostęp: 28.03.2026).
- Kardaś, S., Kędzierski, M., Łoskot-Strachota, A. (2022, 7 kwietnia). Gazowa zimna wojna? Przejęcie przez Niemcy kontroli nad Gazprom Germania GmbH. *Ośrodek Studiów Wschodnich*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-04-07/gazowa-zimna-wojna-przejecie-przez-niemcy-kontroli-nad-gazprom> (dostęp: 21.11.2025).
- Kuczyńska-Zonik, A. 2017. Państwa bałtyckie: trzy modele rozwoju. *Wschodni Rocznik Humanistyczny* 14(3), s. 107–125.
- Kuczyńska-Zonik, A. 2024. *Strategie bezpieczeństwa i obrony państw Europy Środkowej: Litwa, Łotwa i Estonia*. Lublin: Instytut Europy Środkowej.
- Lašas, A. 2012. When History Matters: Baltic and Polish Reactions to the Russo-Georgian War. *Europe-Asia Studies* 64(6), 1061–1075. <https://doi.org/10.1080/09668136.2012.691724>
- Lietuvos Respublikos Seimas. 2009. Dėl Jono Žemaičio pripažinimo Lietuvos valstybės vadovu, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.339103> (dostęp: 12.12.2025).
- LRT (2023, 5 września). Prezydencki doradca Jaroslav Neverovič zmienił zapis swojego imienia i nazwiska na Jarek Niewierowicz, <https://www.lrt.lt/pl/wiadomosci/1261/2069944/prezydencki-doradca-jaroslav-neverovic-zmienil-zapis-swojego-imienia-i-nazwiska-na-jarek-niewierowicz> (dostęp: 23.05.2026).
- Łoskot-Strachota, A. (2025, 19 marca). Polityka energetyczna w czasie wojny i transformacji. Priorytety państw Europy Środkowo-Wschodniej i Niemiec. *Ośrodek Studiów Wschodnich*, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Polityka%20energetyczna%20w%20czasie%20wojny%20i%20transformacji-www_1.pdf (dostęp: 5.06.2026).
- Malužinas, M. 2022a. *Ewolucja systemu politycznego Pierwszej i Drugiej Republiki*. Poznań: FNCE.
- Malužinas, M. 2022b. Polityka zagraniczna prezydenta Litwy – Ginatasa Nausėdy w latach 2019–2022. Kontynuacja czy zmiana? *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne i Medioznawcze* 4, s. 65–96. <https://doi.org/10.14746/ssp.2022.4.4>
- Malužinas, M. 2023. The Role of Small States in Promoting International Security: Lithuania Strategy. *Przegląd Strategiczny* 16, s. 155–166. <https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.11>
- Nekrašas, E., Stefanowicz, M. 2011. Refleksje nad litewską polityką zagraniczną. *Po-liteja* 16, s. 79–94.

- Pawłowski K. 2020. Bukareszteńska Dziewiątka: współpraca państw wschodniej flanki NATO. *IEŚ Policy Papers* 4.
- Pieszko, A. 2017. Umowa pomiędzy Orlenem a kolejami litewskimi zakończyła spór o taryfy. *Kurier Wileński*, <https://kurierwilenski.lt/2017/06/28/umowa-pomiedzy-orlenem-a-kolejami-litewskimi-zakonczyla-spor-o-taryfy/> (dostęp: 23.02.2026).
- Radczenko, A. 2011. Reforma polskiego szkolnictwa na Litwie. W *Polityce*, <https://wpolityce.pl/polityka/117996-radczenko-reforma-polskiego-szkolnictwa-na-litwie> (dostęp: 4.06.2026).
- Reginia-Zacharski, J. 2020. Obszary bezpieczeństwa Inicjatywy Trójmorza. *Sprawy Międzynarodowe* 73(2), s. 45–63. <https://doi.org/10.35757/SM.2020.73.2.11>
- Šešelgytė, M. 2010. Security Culture of Lithuania. *Lithuanian Foreign Policy Review* 24, s. 23–40.
- Sidorkiewicz, K. 2014. Polityczne zaangażowanie mniejszości polskiej na Litwie po wyborach parlamentarnych 2012 roku. *Polityka i Społeczeństwo* 12(1), s. 39–56.
- Sidorkiewicz, K. 2015. Polska i Litwa w latach 2009–2013: dobre czy trudne sąsiedztwo? *Przegląd Wschodnioeuropejski* 6(2), s. 69–84.
- Simonsen, S.G. 2001. Compatriot Games: Explaining the ‘Diaspora Linkage’ in Russia’s Military Withdrawal from the Baltic States. *Europe-Asia Studies* 53(5), s. 771–791. <https://doi.org/10.1080/09668130120060260>
- Smalec, Ł. 2012. Kultura strategiczna a paradygmat realistyczny. Krytyka, rywalizacja i perspektywy współpracy. *e-Politykon* 2, s. 29–48.
- Snyder, J.L. 1977. *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations*. Santa-Monica, CA: RAND Corporation, <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf> (dostęp: 24.11.2025).
- Starkauskas, J. 2005. Struktury wykonawcze stalinowskiego terroru na Litwie w latach 1944–1956. W: P. Niwiński (red.). *Aparat represji a opór społeczeństwa wobec systemu komunistycznego w Polsce i na Litwie w latach 1944–1956*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej (s. 69–76).
- Steć, M. 2022. Jastrzębia polityka jako odpowiedź na zagrożenia. Litwa „oblężoną twierdzą” wschodniej flanki NATO. *Klub Jagielloński*, <https://klubjagiellonski.pl/2022/08/13/jastrzebia-polityka-jako-odpowiedz-na-zagrozenia-litwa-oblezona-twierdza-wschodniej-flanki-nato/> (dostęp: 31.03.2026).
- Surmacz, B. 2022. Wstęp. W: B. Surmacz (red.). *Strategie bezpieczeństwa i obrony państw Europy Środkowej: Bułgaria, Rumunia, Serbia, Ukraina*. Lublin: Instytut Europy Środkowej (s. 9–11).
- Szymajda, M. 2019. Linia kolejowa z rafinerii w Możejkach do Renge odbudowana. PKN Orlen zadowolony. *Rynek Kolejowy*, <https://www.rynek-kolejowy.pl/wiadomosci/linia-kolejowa-z-rafinerii-w-mozejkach-do-renge-odbudowana-pkn-orlen-zadowolony-94961.html> (dostęp: 28.03.2026).

- Szymański, P. 2018. Polityka obronna Litwy w latach 2014–2018. *Gdańskie Studia Międzynarodowe* 16(1–2), s. 65–89. <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/gsm/article/view/2934>
- United Nations. 1991. Admission of Lithuania to membership in the United Nations, <https://unscr.com/en/resolutions/711/> (dostęp: 29.03.2026).
- Wilnoteka. 2024. 20 lat w Unii Europejskiej Litwy, Łotwy i Estonii, <https://wilnoteka.lt/artikul/20-lat-w-unii-europejskiej-litwy-lotwy-i-estonii> (dostęp: 30.03.2026).
- Wołkonowski, J. 2018. Kraje bałtyckie w strefie euro. W: M. Götz, M. Markiewicz, B. Nowak, W.M. Orłowski (red.), *Jak żyć z Euro? Doświadczenia krajów Europy Środkowo-Wschodniej*. Warszawa: Polska Fundacja im. Roberta Schumana (s. 33–42).

Aleksander Zalech jest studentem politologii na studiach magisterskich na Uniwersytecie Łódzkim. Brał m.in. udział w programie stypendialnym rządu litewskiego. Do jego zainteresowań naukowych należą: strategię polskiej polityki zagranicznej, obszar Europy Środkowo-Wschodniej oraz polityka bezpieczeństwa energetycznego.

Ewa Flaszyńska*

 <https://orcid.org/0000-0003-1554-1400>

Migranci z Ukrainy w systemie instytucjonalnym polskiego rynku pracy w świetle danych administracyjnych: wyzwania integracji systemów danych publicznych

Streszczenie

Artykuł podejmuje analizę obecności obywateli Ukrainy w systemie instytucjonalnym polskiego rynku pracy w oparciu o dane administracyjne pochodzące z różnych systemów publicznych. Celem opracowania jest identyfikacja skali i struktury aktywności zawodowej migrantów oraz ocena spójności systemu informacji publicznej w kontekście kształtowania polityki migracyjnej i polityki zatrudnienia. W artykule wykorzystano dane pochodzące z systemu ubezpieczeń społecznych, rejestrów dotyczących dostępu cudzoziemców do rynku pracy oraz ewidencji pobytowych. Zastosowano podejście porównawcze umożliwiające analizę różnic pomiędzy poszczególnymi źródłami danych oraz identyfikację ich ograniczeń. Wyniki wskazują, że system instytucjonalny rynku pracy i migracji w Polsce ma charakter wieloźródłowy i niespójny. Poszczególne rejestry operują odmiennymi definicjami oraz

* Uniwersytet Warszawski, e-mail: e.flaszynska@uw.edu.pl

jednostkami analizy, co prowadzi do rozbieżności w szacowaniu liczby migrantów oraz ich aktywności zawodowej. Jednocześnie obserwowany jest wzrost znaczenia obywateli Ukrainy na polskim rynku pracy oraz zmiana charakteru migracji z krótkookresowej na bardziej stabilną. Wnioski z analizy wskazują na potrzebę integracji systemów danych publicznych jako warunku efektywnego projektowania i ewaluacji polityk publicznych w obszarze migracji i rynku pracy.

Słowa kluczowe: dane administracyjne, migranci z Ukrainy, polityka migracyjna, rynek pracy

Ukrainian Migrants in the Institutional System of the Polish Labour Market: Challenges of Public Data Systems Integration

Abstract

This article analyses the presence of Ukrainian citizens within the institutional system of the Polish labour market using administrative data from multiple public sources. The aim of the study is to identify the scale and structure of migrants' labour market activity and to assess the coherence of public data systems in the context of migration and employment policies. The analysis is based on data from the social security system, registers related to access to the labour market, and residence records. A comparative approach is applied to examine differences between data sources and to identify their limitations. The findings show that the institutional system of labour market and migration governance in Poland is fragmented and multi-source. Individual registers rely on different definitions and units of analysis, leading to discrepancies in estimating both the number of migrants and their labour market participation. At the same time, a growing importance of Ukrainian citizens in the Polish labour market is observed, along with a shift from short-term to more stable migration patterns. The results highlight the need for better integration of public data systems as a prerequisite for effective design and evaluation of migration and labour market policies.

Keywords: administrative data, migrants from Ukraine, migration policy, labour market

Kontekst migracyjny i reakcja państwa

Od początku pełnoskalowej agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w dniu 24 lutego 2022 r. Polska stała się głównym krajem przyjmującym osoby uciekające przed wojną. Z danych Straży Granicznej wynika, że w latach 2022–2025 odnotowano ponad 10 mln przekroczeń granicy polsko-ukraińskiej w kierunku wjazdowym oraz ponad 8 mln w kierunku wyjazdowym, co odzwierciedla wysoką skalę migracji cyrkulacyjnych. Dane te nie odnoszą się jednak do liczby unikalnych osób¹. Uzupełnieniem krajowych danych administracyjnych są statystyki publikowane przez UNHCR w ramach portalu Ukraine Refugee Situation. Według UNHCR Polska należała do krajów przyjmujących największą liczbę uchodźców z Ukrainy w Europie, a liczba osób objętych ochroną czasową w Polsce przekraczała 1,5 mln w pierwszym okresie po wybuchu wojny. Skala ta obrazuje bezprecedensowy charakter napływu oraz wyzwania dla systemu instytucjonalnego państwa, w tym rynku pracy. Według danych UNHCR w Polsce w kwietniu 2026 r. przebywało 986 953 zarejestrowanych uchodźców, co stanowiło 19,3% tej populacji. Największą grupę stanowiły kobiety i dzieci (The Operational Data Portal, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/10781>). Dane te obejmują liczbę osób objętych ochroną czasową oraz szacunki dotyczące obecności uchodźców z Ukrainy w poszczególnych krajach przyjmujących, w tym w Polsce. W przeciwieństwie do danych Straży Granicznej, które odnoszą się do liczby przekroczeń granicy oraz danych systemów rynku pracy rejestrujących dostęp do zatrudnienia lub faktyczne zatrudnienie, statystyki UNHCR mają charakter populacyjny i odnoszą się do liczby osób pozostających pod ochroną. Jednocześnie należy podkreślić, że dane te są aktualizowane w sposób ciągły i mają charakter szacunkowy, co może prowadzić do różnic w wartościach prezentowanych w zależności od momentu ich pozyskania. Zestawienie tych danych z krajowymi rejestrami administracyjnymi pozwala uchwycić skalę obecności obywateli Ukrainy w Polsce, ale jednocześnie ujawnia ograniczoną porównywalność poszczególnych źródeł statystycznych.

Dane Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) wskazują, że na koniec grudnia 2025 r. w systemie ubezpieczeń społecznych zarejestrowanych było blisko 1 mln 289 tys. cudzoziemców, czyli o ok. 96 tys. więcej niż rok wcześniej (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2026). Wzrost ten w dużej mierze dotyczy

¹ Dane dotyczące przekroczeń granicy nie są tożsame z liczbą migrantów, ponieważ odzwierciedlają zdarzenia administracyjne, a nie osoby. Dane dotyczące przekroczeń granicy w latach 2022–2023 pochodzą z komunikatów Komendy Głównej Straży Granicznej, natomiast dla lat kolejnych mają charakter rozproszony i publikowane są w postaci zestawień miesięcznych oraz raportów oddziałów Straży Granicznej. Uzupełnieniem tych informacji są dane Głównego Urzędu Statystycznego, który publikuje zagregowane statystyki, dotyczące ruchu granicznego. Zob. np. Komenda Główna Straży Granicznej, 2023.

stabilizacji zatrudnienia, a nie tylko napływu nowych pracowników, przy jednoczesnym ograniczeniu przypadków składania wniosków o charakterze pozornym, tj. przez podmioty niezamierzające faktycznie zatrudnić cudzoziemca, a jedynie umożliwić mu wjazd na terytorium strefy Schengen. Największą grupę cudzoziemców objętych ubezpieczeniami w ZUS stanowili obywatele Ukrainy – 857 tys., co potwierdza ich kluczową rolę w strukturze zatrudnienia cudzoziemców w Polsce i trwałe zakorzenienie na rynku pracy. Przy czym nie wszyscy pracujący obywatele Ukrainy są zarejestrowani w ZUS, pewna ich część jest ubezpieczona w Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS), a część pracuje na podstawie różnego rodzaju kontraktów i umów B2B² niewymagających ubezpieczenia (np. działalność nierejestrowa). Jednocześnie Urząd do Spraw Cudzoziemców (UdsC) informuje, że ważne zezwolenia na pobyt w Polsce posiada ok. 2 mln cudzoziemców, przy czym spośród nich 1,55 mln stanowią obywatele Ukrainy (Urząd ds. Cudzoziemców). Różne bazy statystyczne (system ubezpieczeń społecznych ZUS, rejestry MRPiPS, rejestry pobytowe UdSC, system ochrony czasowej PESEL-UKR³ itp.) opisują tę samą populację migrantów w odmienny sposób. Ta rozbieżność wynika z faktu, że każdy system operuje innym pojęciem i zakresem, np. ZUS rejestruje osoby pracujące lub prowadzące działalność (czyli aktywnych zawodowo), podczas gdy Urząd ds. Cudzoziemców zlicza wszystkie osoby posiadające ważne zezwolenia na pobyt (w tym także osoby niepracujące lub zależne od innych), a ewidencja PESEL-UKR obejmuje obywateli Ukrainy z prawem pobytu czasowego.

W obliczu tych rozbieżności kluczowym problemem pozostaje ocena, czy państwo dysponuje spójnym obrazem migracji i zatrudnienia obywateli Ukrainy. Z jednej strony z danych administracyjnych wynika rosnący udział Ukraińców w polskim rynku pracy, z drugiej strony brak jest jednolitego rejestru cudzoziemców. W analizach porównawczych i opisowych podjęta zostanie próba oceny, na ile informacje o liczbie migrantów i ich aktywności zawodowej są spójne pomiędzy poszczególnymi systemami danych. Celem artykułu jest analiza instytucjonalnej struktury rynku pracy i migracji oraz określenie, w jakim stopniu obowiązujące polityki migracyjna i zatrudnieniowa znajdują odzwierciedlenie w tych systemach.

Podkreślenia wymagają dwa główne zdarzenia, które miały i mają wpływ na kształt polityki migracyjnej i sytuacji na rynku pracy. Po pierwsze polski rząd już

2 Umowa B2B (business to business) to potoczne określenie współpracy między dwoma firmami, najczęściej między osobą prowadzącą działalność gospodarczą a inną firmą, która ją zatrudnia lub zleca jej pracę.

3 PESEL UKR to specjalny status nadawany obywatelom Ukrainy, którzy przybyli do Polski po 24 lutego 2022 r. w wyniku wojny. Poświadcza on legalność pobytu oraz uprawnia do korzystania z ochrony czasowej, opieki zdrowotnej, pomocy społecznej oraz pracy. Status ten jest automatycznie przedłużony do 4 marca 2027 r. dla osób, które przedstawiły paszport przy rejestracji.

na wczesnym etapie kryzysu wojennego wprowadził ustawę z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy (Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy), która automatycznie gwarantowała obywatelom Ukrainy (oraz ich rodzinom) legalność pobytu i dostęp do pracy, edukacji, opieki zdrowotnej oraz wsparcia socjalnego. Ustawa ta wprowadziła m.in. procedurę czasowej ochrony (numer PESEL dla uchodźców), dzięki czemu Ukraińcy po przyjeździe otrzymali praktycznie takie same prawa jak obywatele polscy, np. prawo do świadczeń socjalnych czy udziału w programach aktywizacji zawodowej. Po drugie istotną rolę dla obecnej sytuacji odgrywa zmiana polityki migracyjnej rządu Koalicji „15 października”. W październiku 2024 r. przyjęto Strategię migracyjną „Odzyskać kontrolę. Zapewnić bezpieczeństwo”, która zapowiadała zaostrezenie kontroli nad przepływem cudzoziemców do Polski (Uchwała w sprawie przyjęcia dokumentu...). W 2025 r. widoczne były już pierwsze efekty tej polityki. Liczba wydanych zezwoleń na pracę cudzoziemcom spadła do ok. 251,5 tys. (co stanowi spadek o 22% w stosunku do 2022 r.), co było najniższym wynikiem od kilku lat (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2026). Równolegle ograniczono wydawanie wiz do Polski, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ) szacuje, że łącznie liczba wiz wydanych cudzoziemcom spadła w 2025 r. o ok. 43% względem roku 2022. W 2025 r. odnotowano znaczny spadek liczby wydawanych wiz pracowniczych, MSZ szacuje, że było ich o ok. 40% mniej niż w 2023 r.⁴ Takie decyzje administracyjne wpłynęły na liczbę cudzoziemców dopuszczanych do rynku pracy.

Wprowadzone regulacje migracyjne i zatrudnieniowe wpływają zatem na kształt systemów danych: mniejsza liczba zezwoleń i wiz oznacza, że rejestry Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (MRPiPS) czy MSZ odnotowują mniej nowych migrantów niż przed 2024 r., podczas gdy jednocześnie rośnie liczba osób zarejestrowanych w ZUS (ze względu na zmianę charakteru migracji z krótko- na dłużejokresową). W świetle tych zmian pojawia się pytanie, do jakiego stopnia publiczne bazy danych pozwalają ocenić rzeczywiste procesy migracji zarobkowej. Pomimo unikatowości sytuacji Ukraińców, przede wszystkim dzięki instytucji ochrony czasowej i preferencyjnych regulacji, brakuje jednolitego obrazu ich integracji zawodowej. To zaś utrudnia kompleksową ocenę realizowanej polityki migracyjnej i rynku pracy, sugerując potrzebę lepszej koordynacji między instytucjami i rejestrami.

Współczesne badania migracyjne wskazują, że skuteczne zarządzanie migracjami wymaga nie tylko instrumentów prawnych i instytucjonalnych, lecz również dostępu do wiarygodnych danych pozwalających monitorować przebieg procesów migracyjnych i integracyjnych (Castles, de Haas, Miller, 2020). W literaturze przedmiotu coraz częściej podkreśla się znaczenie tzw. *migration governance*, rozumianego jako zespół działań państwa oraz innych podmiotów publicznych

4 Dane pochodzą z Departamentu Konsularnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych.

i społecznych służących zarządzaniu przepływami migracyjnymi i ich konsekwencjami społeczno-ekonomicznymi (Geddes, 2022). *Migration governance* charakteryzuje się odejściem od scentralizowanego sterowania polityką migracyjną przez państwa na rzecz wielopoziomowych, sieciowych modeli zarządzania. Obejmuje współpracę agencji państwowych, organizacji międzynarodowych, sektora prywatnego oraz organizacji pozarządowych, które wspólnie kształtują ramy reakcji na ruchy ludności. Szczególnego znaczenia nabiera to w sytuacjach migracji przymusowych wywołanych konfliktami zbrojnymi, kiedy państwa przyjmujące muszą jednocześnie zapewnić ochronę uchodźcom oraz stworzyć warunki do ich integracji społecznej i zawodowej. W literaturze dotyczącej *migration governance* podkreśla się także, że migracje międzynarodowe pozostają obszarem o ograniczonym stopniu globalnej koordynacji instytucjonalnej. Jak zauważa Betts, w przeciwieństwie do wielu innych polityk transnarodowych migracje nie są objęte jednolitym systemem zarządzania na poziomie międzynarodowym, a państwa zachowują znaczną autonomię w kształtowaniu własnej polityki migracyjnej. Jednocześnie rosnąca skala i złożoność procesów migracyjnych powodują, że skuteczne zarządzanie migracjami wymaga współpracy między instytucjami oraz tworzenia mechanizmów umożliwiających gromadzenie i analizę wiarygodnych danych. W tym ujęciu zarządzanie migracyjne obejmuje nie tylko regulacje prawne i instytucje odpowiedzialne za politykę migracyjną, lecz także systemy informacyjne wspierające monitorowanie przepływów migracyjnych oraz procesów integracyjnych migrantów (Betts, 2011).

Założenia metodologiczne

Celem artykułu jest analiza funkcjonowania migrantów z Ukrainy w systemie instytucjonalnym polskiego rynku pracy z wykorzystaniem danych administracyjnych oraz identyfikacja ograniczeń wynikających z ich rozproszenia i braku integracji. Podstawą analizy są wtórne dane administracyjne, pochodzące z czterech głównych systemów: Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, systemów informacyjnych publicznych służb zatrudnienia, nadzorowanych przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, rejestrów Urzędu do Spraw Cudzoziemców oraz rejestru PESEL, w tym kategorii PESEL-UKR i CUKR. Każde z tych źródeł opisuje odmienny wymiar obecności migrantów w Polsce: odpowiednio faktyczne zatrudnienie, formalny dostęp do rynku pracy, legalność pobytu oraz obecność demograficzną w systemie państwa.

Na potrzeby niniejszej analizy przyjęto następującą hipotezę: Funkcjonowanie odrębnych systemów gromadzenia danych przez instytucje odpowiedzialne za politykę migracyjną, pobytową i rynku pracy prowadzi do fragmentaryzacji informacji o obywatelach Ukrainy, ograniczając możliwości prowadzenia kompleksowej

diagnozy procesów migracyjnych i zawodowych. Problem badawczy artykułu koncentruje się na ocenie przydatności i ograniczeń funkcjonujących w Polsce systemów danych administracyjnych do monitorowania sytuacji obywateli Ukrainy na rynku pracy oraz identyfikacji barier utrudniających tworzenie spójnego obrazu procesów migracyjnych i zawodowych tej grupy. W artykule stawiam następujące pytania badawcze:

1. Jakie informacje o obywatelach Ukrainy dostarczają poszczególne systemy administracyjne funkcjonujące w Polsce (MRPiPS, ZUS, Urząd do Spraw Cudzoziemców, rejestr PESEL UKR oraz dane Straży Granicznej)?
2. W jakim stopniu dane pochodzące z poszczególnych rejestrów są porównywalne i pozwalają na ocenę skali obecności obywateli Ukrainy na polskim rynku pracy?
3. Jakie są główne ograniczenia wykorzystania istniejących danych administracyjnych do monitorowania sytuacji zawodowej obywateli Ukrainy w Polsce?
4. Czy istnieją przesłanki uzasadniające budowę zintegrowanego systemu gromadzenia i analizy danych o migrantach funkcjonującego na potrzeby polityki rynku pracy i polityki migracyjnej?

Z uwagi na brak jednego zintegrowanego systemu danych zastosowano podejście triangulacyjne polegające na łączeniu informacji z różnych rejestrów w celu rekonstrukcji możliwie pełnego obrazu sytuacji migrantów. Triangulacja ma w tym przypadku charakter danych, a nie metod badawczych, ponieważ wykorzystuje różne źródła administracyjne opisujące to samo zjawisko z odmiennych perspektyw. Pozwala to na identyfikację rozbieżności między danymi dotyczącymi np. liczby osób posiadających dostęp do rynku pracy a liczbą faktycznie zatrudnionych.

Analiza obejmuje lata 2022–2025, ze szczególnym uwzględnieniem okresu po 24 lutego 2022 r., czyli po rozpoczęciu pełnoskalowej agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. Przyjęcie takiej cezurę czasowej umożliwia uchwycenie zarówno trendów długookresowych, jak i zmian o charakterze szokowym związanych z masowym napływem uchodźców oraz wprowadzeniem szczególnych rozwiązań prawnych, w tym ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy. W analizie zastosowano przede wszystkim metody statystyczne o charakterze opisowym, w tym analizę dynamiki zmian, struktury oraz relacji między wybranymi kategoriami danych. W szczególności porównywano: liczbę dokumentów legalizujących pracę z liczbą osób objętych ubezpieczeniami społecznymi, dane o legalnym pobycie z danymi o aktywności zawodowej, skalę rejestracji w systemie PESEL-UKR z obecnością w innych rejestrach publicznych.

Istotnym elementem podejścia badawczego jest krytyczna analiza jakości danych administracyjnych. Dane te, choć mają wysoką wiarygodność formalną, obarczone są szeregiem ograniczeń. Po pierwsze, poszczególne systemy rejestrują różne zdarzenia administracyjne, które nie są ze sobą w pełni powiązane. Po drugie, brak unikalnego identyfikatora wykorzystywanego w sposób spójny we wszystkich systemach

uniemożliwia pełne łączenie danych na poziomie jednostkowym. Po trzecie, część zjawisk, takich jak zatrudnienie nierejestrowane czy migracje krótkookresowe, pozostaje poza zakresem rejestrów administracyjnych. W konsekwencji wyniki analizy należy interpretować jako przybliżenie rzeczywistej sytuacji migrantów na rynku pracy, a nie jej pełne odzwierciedlenie. Pomimo tych ograniczeń wykorzystanie danych administracyjnych pozwala na uchwycenie skali i dynamiki zjawisk w sposób niedostępny dla badań opartych wyłącznie na danych deklaracyjnych.

Kontekst prawny

Zasady podejmowania pracy przez cudzoziemców w Polsce określane są przez kilka aktów prawnych regulujących zarówno kwestie zatrudnienia, jak i legalności pobytu. Do końca maja 2025 r. podstawowym aktem prawnym w tym zakresie była ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia...), natomiast od 1 czerwca 2025 r. kluczowe znaczenie ma ustawa o warunkach dopuszczalności powierzania pracy cudzoziemcom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Ustawa o warunkach dopuszczalności powierzania pracy...) ⁵. Uzupełniająco zastosowanie mają przepisy ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach) regulujące przede wszystkim zasady legalizacji pobytu. Obowiązujące regulacje przewidują kilka podstawowych form dopuszczenia cudzoziemców do rynku pracy. Należą do nich przede wszystkim zezwolenia na pracę, w tym również zezwolenia na pracę sezonową, a także uproszczona procedura oświadczeniowa, dostępna dla obywateli wybranych państw,

5 Dopełnieniem przepisów ustawowych są akty wykonawcze: Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 20 listopada 2025 r. w sprawie wysokości opłat w związku z wnioskiem o wydanie zezwolenia na pracę oraz w związku z oświadczeniem o powierzeniu pracy cudzoziemcowi (Dz.U. z 2025 r., poz. 1622), Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 20 listopada 2025 r. w sprawie szczególnych przypadków, w których cudzoziemiec uprawniony do pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej może wykonywać pracę bez zezwolenia na pracę lub oświadczenia o powierzeniu pracy cudzoziemcowi (Dz.U. z 2025 r., poz. 1620), Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 listopada 2025 r. w sprawie działalności, w których wydaje się zezwolenia na pracę sezonową (Dz.U. z 2025 r., poz. 1654), Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 20 listopada 2025 r. w sprawie dokumentów, które podmiot powierzający pracę cudzoziemcowi dołącza do wniosku o wydanie zezwolenia na pracę lub do oświadczenia o powierzeniu pracy cudzoziemcowi (Dz.U. z 2025 r., poz. 1629), Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 21 listopada 2025 r. w sprawie państw, których obywateli mogą dotyczyć oświadczenia o powierzeniu pracy cudzoziemcowi oraz niektóre przepisy dotyczące zezwolenia na pracę sezonową (Dz.U. z 2025 r., poz. 1617).

w tym Ukrainy. Dodatkowo funkcjonuje mechanizm powiadomienia o powierzeniu pracy cudzoziemcowi, który dotyczy obywateli Ukrainy i został rozwinięty w związku z nadzwyczajną sytuacją migracyjną po 2022 r. (Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy...). Niezależnie od formy dopuszczenia do pracy zasadą ogólną pozostaje konieczność łącznego spełnienia dwóch warunków: posiadania tytułu pobytowego uprawniającego do przebywania na terytorium Polski oraz podstawy prawnej do wykonywania pracy. W praktyce oznacza to, że cudzoziemiec powinien przebywać w Polsce legalnie, np. na podstawie wizy, zezwolenia na pobyt czasowy lub w ramach ruchu bezwizowego, a jednocześnie posiadać odpowiedni dostęp do rynku pracy wynikający z przepisów prawa. Postępowanie w sprawie wydania zezwolenia na pracę inicjowane jest przez podmiot powierzający pracę, który występuje z wnioskiem do właściwego wojewody. Zezwolenia te wydawane są co do zasady na czas określony, nieprzekraczający trzech lat, i mogą stanowić podstawę do ubiegania się o wizę w celu wykonywania pracy. Jednocześnie przepisy przewidują liczne wyjątki od obowiązku uzyskania zezwolenia na pracę uzależnione m.in. od statusu pobytowego cudzoziemca lub charakteru wykonywanej pracy.

Szczególne rozwiązania wprowadzono w odniesieniu do obywateli Ukrainy w związku z wybuchem wojny w 2022 r. Na mocy ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa zapewniono im szeroki dostęp do rynku pracy. W tym przypadku podjęcie zatrudnienia nie wymaga uzyskania zezwolenia na pracę, a jedynym obowiązkiem pracodawcy jest zgłoszenie faktu powierzenia pracy do właściwego powiatowego urzędu pracy w określonym terminie. Rozwiązanie to istotnie uprościło procedury i przyczyniło się do szybkiej aktywizacji zawodowej tej grupy cudzoziemców. Ostatnie zmiany w życie ustawy z dnia 26 stycznia 2026 r. o wygaszeniu rozwiązań wynikających z tzw. specustawy ukraińskiej (Ustawa z dnia 23 stycznia 2026 r. o wygaszeniu rozwiązań...), która stanowi istotną zmianę w dotychczasowym modelu zarządzania statusem pobytowo-zatrudnieniowym obywateli Ukrainy w Polsce. Od 5 marca 2026 r. utrzymana została możliwość podejmowania pracy w trybie uproszczonym na podstawie powiadomienia, jednak mechanizm ten został zasadniczo ograniczony do osób objętych ochroną czasową, w tym posiadaczy zezwoleń na pobyt czasowy i kart pobytu typu CUKR⁶. W odniesieniu do pozostałych obywateli Ukrainy przywrócone zostają ogólne zasady dostępu do rynku pracy, oparte na konieczności posiadania zezwolenia na pracę lub oświadczenia o powierzeniu pracy cudzoziemcowi oraz legalnego

⁶ Karta pobytu CUKR to specjalna karta pobytu z adnotacją „Posiadacz ochrony czasowej”, wydawana na okres 3 lat obywatelom Ukrainy i ich rodzinom, którzy korzystają z ochrony czasowej i spełniają określone wymogi czasowe. Możliwość składania wniosków o tę kartę (w trybie elektronicznym) została uruchomiona 4 maja 2026 r.

tytułu pobyтового. Jednocześnie ustawodawca wprowadził przepisy przejściowe przewidujące trzyletni okres dostosowawczy, w którym szerzej utrzymana została możliwość zatrudnienia na podstawie powiadomienia dla obywateli Ukrainy przebywających legalnie na terytorium Polski. Zmiany objęły również system rejestracji w urzędach pracy, w którym ograniczona została możliwość rejestracji wszystkich obywateli Ukrainy, a dostęp do statusu osoby bezrobotnej lub poszukującej pracy został powiązany z określonymi tytułami pobytowymi. Jednocześnie utrzymana została ciągłość statusu osób już zarejestrowanych, co oznacza brak automatycznego wygaszenia ich uprawnień w związku ze zmianą przepisów.

Zakres i charakter danych administracyjnych wykorzystywanych w analizie

Analiza funkcjonowania migrantów z Ukrainy w systemie instytucjonalnym polskiego rynku pracy wymaga wykorzystania zróżnicowanych danych administracyjnych, pochodzących z wielu rejestrów publicznych. Dane te mają charakter wtórny, powstają w toku realizacji zadań publicznych i nie są tworzone na potrzeby badań naukowych, co determinuje zarówno ich potencjał analityczny, jak i ograniczenia interpretacyjne.

Podstawowym źródłem informacji o aktywności ekonomicznej cudzoziemców są dane Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Obejmują one osoby podlegające ubezpieczeniom społecznym, w tym pracowników, zleceniobiorców oraz osoby prowadzące działalność gospodarczą. Zakres danych ZUS pozwala na analizę liczby ubezpieczonych cudzoziemców, ich struktury według obywatelstwa, płci, wieku, tytułu ubezpieczenia oraz lokalizacji zatrudnienia. Dane te umożliwiają również wgląd w dynamikę zmian na rynku pracy, ponieważ system ubezpieczeń społecznych rejestruje faktyczne podjęcie pracy, a nie jedynie zamiar jej wykonywania. Jednocześnie należy podkreślić, że dane ZUS nie obejmują osób pracujących w szarej strefie ani tych, które nie podlegają obowiązkowi ubezpieczeniowemu lub podlegają mu w innych rejestrach, jak to ma miejsce w przypadku rolników.

Drugim kluczowym źródłem są dane Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej gromadzone w systemach publicznych służb zatrudnienia (w tym wypadku zarówno rejestrach urzędów pracy, jak i Urzędów Wojewódzkich). Obejmują one informacje o liczbie wydanych zezwoleń na pracę, oświadczeń o powierzeniu pracy cudzoziemcowi, zezwoleń na pracę sezonową oraz powiadomień o powierzeniu pracy obywatelowi Ukrainy. Dane te odzwierciedlają formalny dostęp cudzoziemców do rynku pracy, jednak nie są tożsame z faktycznym zatrudnieniem. Wydanie dokumentu legalizującego pracę nie oznacza bowiem, że dana osoba rzeczywiście podjęła zatrudnienie, co stanowi jedno z podstawowych ograniczeń interpretacyjnych tych danych.

Istotnym uzupełnieniem są dane Urzędu do Spraw Cudzoziemców, które dotyczą legalizacji pobytu. Obejmują one m.in. informacje o liczbie wydanych zezwoleń na pobyt czasowy, stały oraz status rezydenta długoterminowego Unii Europejskiej, a także dane o celach pobytu cudzoziemców, takich jak praca, edukacja czy łączenie rodzin. Dane te pozwalają analizować migrację w ujęciu prawnym i administracyjnym, jednak ich zakres nie obejmuje wszystkich form przebywania w Polsce, w szczególności ruchu bezwizowego.

Kolejnym ważnym źródłem jest rejestr PESEL, w tym szczególna kategoria PESEL-UKR, potem także kategoria CUKR wprowadzona na mocy ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy. Rejestr ten umożliwia identyfikację osób objętych ochroną czasową oraz analizę ich podstawowych cech demograficznych. Dane te są szczególnie istotne w kontekście napływu uchodźców po 24 lutego 2022 r., ponieważ pozwalają uchwycić populację, która nie zawsze jest widoczna w innych rejestrach rynku pracy.

Zakres danych administracyjnych dotyczących cudzoziemców jest szeroki i obejmuje m.in. dane identyfikacyjne, demograficzne, informacje o wykształceniu, zawodzie, statusie pobytowym oraz relacjach z pracodawcą. Zgodnie z obowiązującymi przepisami w rejestrach publicznych mogą być przetwarzane takie informacje jak obywatelstwo, płeć, wiek, wykształcenie czy wykonywany zawód, co stwarza potencjał do pogłębionych analiz strukturalnych.

Jednocześnie należy podkreślić, że dane te są silnie rozproszone pomiędzy różnymi instytucjami i systemami informacyjnymi. Brak ich integracji powoduje trudności w prowadzeniu kompleksowych analiz oraz ryzyko niespójności wniosków. Poszczególne rejestry opisują bowiem różne aspekty funkcjonowania migrantów, takie jak legalność pobytu, dostęp do rynku pracy czy faktyczne zatrudnienie, które nie zawsze są ze sobą bezpośrednio powiązane.

W konsekwencji wykorzystanie danych administracyjnych w badaniach nad migrantami z Ukrainy wymaga podejścia krytycznego i triangulacji źródeł. Dopiero łączne wykorzystanie danych z ZUS, systemów publicznych służb zatrudnienia, Urzędu do Spraw Cudzoziemców oraz rejestru PESEL pozwala na względnie pełne odtworzenie obrazu funkcjonowania tej grupy w polskim systemie instytucjonalnym rynku pracy.

Skala i struktura obecności obywateli Ukrainy – perspektywa różnych systemów

Każda z wymienionych w artykule instytucji (czyli ZUS, UdsC, MRPiPS) prowadzi rejestry w zakresie zgodnym z ich instytucjonalną właściwością i przetwarza niezbędne ku temu dane, konieczne do identyfikacji, prowadzenia ewidencji,

przewodzenia postępowań oraz wydawania rozstrzygnięć w tych sprawach zgodnie ze swoimi kompetencjami.

Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) przetwarza ogromne ilości danych osobowych i finansowych w celu realizacji zadań z zakresu ubezpieczeń społecznych, emerytur, rent oraz zasiłków. Dane dotyczące cudzoziemców publikowane są na Portalu statystycznym ZUS, ale ze względu na zmieniającą się rzeczywistość prawną, na przestrzeni lat, ulegały zmianom i aktualizacji (Zakład Ubezpieczeń Społecznych, <https://psz.zus.pl/kategorie/ubezpieczeni/ubezpieczenia-emerytalne-i-rentowe>). I oczywiście nie obejmują całego obszaru działalności ZUS. Poniżej prezentuję podstawowe informacje na temat obywateli Ukrainy w systemie ubezpieczeń ZUS.

Tabela 1. Liczba cudzoziemców zgłoszonych do ubezpieczenia emerytalno-rentowego na koniec roku

Rok	Ubezpieczeni cudzoziemcy ogółem	W tym obywatele Ukrainy
2022	1 063 261	745 980
2023	1 127 744	759 387
2024	1 192 913	787 468
2025	1 288 760	857 058

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Zakład Ubezpieczeń Społecznych, <https://psz.zus.pl/kategorie/ubezpieczeni/ubezpieczenia-emerytalne-i-rentowe> (dostęp: 2.05.2026).

Na podstawie tych danych widoczny jest utrzymujący się wzrost liczby cudzoziemców zatrudnionych w Polsce, średnio 75 tys. rocznie (przy czym ostatni rok zdecydowanie wpłynął na wzrost liczby ubezpieczonych +95 tys.). Utrzymuje się również dominujący wpływ obywateli Ukrainy na tę sytuację – obywatele Ukrainy stanowili w badanym okresie od 67 do 70% populacji pracujących cudzoziemców w Polsce.

Tabela 2. Liczba cudzoziemców zgłoszonych do ubezpieczenia emerytalno-rentowego na koniec roku prowadzących jednoosobowe działalności gospodarcze (JDG)

Wg stanu na dzień	Cudzoziemcy prowadzący JDG	W tym obywatele Ukrainy
31 grudnia 2022	29 738	10 009
31 grudnia 2023	52 187	26 232
30 czerwca 2024	63 472	35 448
30 września 2025	86 996	56 665

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Zakład Ubezpieczeń Społecznych, <https://psz.zus.pl/kategorie/ubezpieczeni/ubezpieczenia-emerytalne-i-rentowe> (dostęp: 2.05.2026).

Bardzo interesujące wydają się również dane ZUS na temat zgłoszonych do ubezpieczenia osób prowadzących jednoosobowe działalności gospodarcze. Pomińmy że publikacje na ten temat nie zawierają wszystkich zestawień, to i tak można

zaobserwować wyraźny wzrastający trend i wyraźną dominację obywateli Ukrainy na tle ogółu cudzoziemców. Liczba JDG wzrosła z niespełna 30 tys. na koniec 2022 r. do niemal 87 tys. na koniec września 2025 r. Przy czym obywatele Ukrainy stanowili początkowo 34%, a na koniec września 2025 aż 65%.

Urząd do Spraw Cudzoziemców (UdsC) przetwarza głównie dane osobowe i dokumenty związane z legalizacją pobytu, ochroną międzynarodową oraz procedurami powrotowymi cudzoziemców w Polsce. Obejmuje to wnioski o pobyt (czasowy/stały), sprawy uchodźcze, azyl, wydawanie dokumentów (karty pobytu, dokumenty podróży) oraz wymianę informacji w systemach typu Schengen. Poniżej prezentuję podstawowe informacje na temat obywateli Ukrainy na podstawie danych publikowanych przez UdsC.

Tabela 3. Liczba osób objętych wnioskami o udzielenie zezwolenia na pobyt czasowy według celu złożenia wniosku

Cel pobytu		Praca	Rodzina	Edukacja	Pozostałe	Razem
2022	Ukraina	239 202	23 621	3 947	23 814	290 584
	Pozostałe	128 206	19 910	15 613	22 960	186 689
	Razem	367 408	43 531	19 560	46 774	477 273
2023	Ukraina	217 670	22 503	4 238	51 567	295 978
	Pozostałe	164 487	23 543	19 388	49 661	257 079
	Razem	382 157	46 046	23 626	101 228	553 057
2024	Ukraina	211 308	27 505	1 837	12 173	252 823
	Pozostałe	160 951	14 516	16 661	15 965	208 093
	Razem	372 259	42 021	18 498	28 138	460 916
2025	Ukraina	231 123	40 611	1 756	14 316	287 806
	Pozostałe	146 837	45 600	13 171	14 695	220 303
	Razem	377 960	86 211	14 927	29 011	508 109

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych UdsC: Urząd ds. Cudzoziemców, <https://www.gov.pl/web/udsc/raporty-dotyczace-obywateli-Ukrainy> (dostęp: 30.04.2026).

Biorąc pod uwagę liczbę składanych wniosków o udzielenie zezwolenia na pobyt czasowy, widoczny jest dominujący wpływ obywateli Ukrainy, których dotyczy ok. 56% złożonych wniosków w latach 2022–2025 spośród niemal 2 milionów ogółem. Praca jako cel pobytu deklarowany na wniosku o udzielenie zezwolenia na pobyt czasowy dominuje we wszystkich latach. Również migracja z Ukrainy ma charakter głównie zarobkowy i wśród deklarowanych na wnioskach celów pobytu sięga 80%. Odnotowuje się również wyraźny wzrost liczby wniosków składanych w celach rodzinnych. W przypadku Ukrainy jest to wzrost z 8% w 2022 r. do 14% w 2025 r., a w przypadku pozostałych obywatelstw odsetek ten wzrósł z 11 do 21%.

Tabela 4. Liczba osób, wobec których w latach 2022–2025 wydano decyzję o udzieleniu zezwolenia na pobyt czasowy

Podstawa prawna		Rodzina	Edukacja	Praca	Inne	Razem
2022	Ukraina	16 196	2 486	178 434	16 182	213 298
	Pozostałe	11 447	8 751	60 845	8 140	89 183
	Razem	27 643	11 237	239 279	24 322	302 481
2023	Ukraina	17 259	2 669	153 554	26 366	199 848
	Pozostałe	17 224	13 061	93 705	10 540	134 530
	Razem	34 483	15 730	247 259	36 906	334 378
2024	Ukraina	18 793	1 328	148 731	27 052	195 904
	Pozostałe	14 829	9 064	77 506	12 882	114 281
	Razem	33 622	10 392	226 237	39 934	310 185
2025	Ukraina	31 320	1 183	172 197	13 434	218 134
	Pozostałe	14 180	8 411	78 822	8 878	110 291
	Razem	45 500	9 594	251 019	22 312	328 425

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych UdsC: Urząd ds. Cudzoziemców, <https://www.gov.pl/web/udsc/raporty-dotyczace-obywateli-Ukrainy> (dostęp: 30.04.2026).

Podobnie sytuacja kształtuje się w przypadku wydanych zezwoleń, choć skala jest mniejsza ze względu na długi czas postępowania i znaczną liczbę spraw w toku. W badanym okresie wydano 1,275 miliona zezwoleń, z których 65% dotyczyło obywateli Ukrainy. Tu również dominuje głównie praca – 80%, Wzrasta też liczba zezwoleń wydanych w celach rodzinnych.

Tabela 5. Liczba cudzoziemców posiadających ważny dokument uprawniający do pobytu na terytorium RP

Stan na koniec roku	Rodzaj zezwolenia na pobyt	Razem	Ukraina
2022	Ogółem	1 702 695	1 396 229
	Ochrona czasowa	974 062	969 425
2023	Ogółem	1 876 878	1 485 050
	Ochrona czasowa	954 802	951 435
2024	Ogółem	1 974 991	1 537 859
	Ochrona czasowa	991 634	986 918
2025	Ogółem	2 016 870	1 560 849
	Ochrona czasowa	969 248	965 657

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych UdsC: Urząd ds. Cudzoziemców, <https://www.gov.pl/web/udsc/zestawienia-roczne> (dostęp: 30.04.2026).

Co do zasady dane te wskazują liczbę osób, które mają prawo do legalnego pobytu w Polsce, ale nie uwzględniają osób przebywających w Polsce na wizie lub w ramach ruchu bezwizowego. Dane te nie pokazują też osób, które dopiero starają się o zalegalizowanie pobytu, tj. złożyły wniosek np. o udzielenie zezwolenia na pobyt czasowy oraz osób, wobec których wydano pozytywną decyzję, ale które nie mają karty pobytu. Liczby te są już pomniejszone o liczbę osób, które otrzymały obywatelstwo Polskie. Dane te obejmują natomiast zarówno osoby dorosłe, jak i niepełnoletnich. Podobnie jak w przypadku danych ZUS prezentują stan na konkretny dzień i przedstawiają liczbę osób, a ponadto określają ich status pobytu na podstawie ostatniego, aktualnego dokumentu. Z prezentowanych danych wynika, że liczba cudzoziemców posiadających aktualny dokument pobytowy przekroczyła 2 miliony na koniec grudnia 2025 r., to o 300 tys. więcej niż na koniec 2022 r. Ukraińcy stanowią niezmiennie ok. 77–82% wszystkich cudzoziemców z ważnymi zezwoleniami. Jednak w 2025 r. widać lekki spadek tego udziału (z 82% w 2022 r. do ok. 77% w 2025 r.). To sugeruje, że Polska staje się celem również dla innych nacji. Aż 595 tysięcy Ukraińców przebywa w Polsce na innej podstawie (np. pobyt czasowy, pobyt stały czy karty rezydenta długoterminowego UE), na koniec grudnia 2022 r. ta grupa liczyła ok. 426 tysięcy to oznacza wzrost o 169 tys. przez 3 lata.

Kolejnym źródłem danych są dane Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (MRPiPS), są to głównie dane dotyczące dostępu cudzoziemców do rynku pracy oraz legalności ich zatrudnienia. Obejmują oświadczenia o powierzeniu pracy, wydawanie zezwoleń na pracę oraz zezwoleń sezonowych oraz powiadomienia, tj. obsługę zgłoszeń o podjęciu pracy przez obywateli Ukrainy. MRPiPS przetwarza też dane z zakresu warunków zatrudnienia: gromadzi informacje o stanowiskach, wynagrodzeniach, wymiarze czasu pracy i rodzajach umów oferowanych obcokrajowcom, o zawodzie, sekcji PKD i inne. Z danych tych wynika, że w latach 2022–2025 wydano ponad 7,5 miliona dokumentów legalizujących pracę cudzoziemca, 67% dotyczyło obywateli Ukrainy.

Tabela 6. Liczba dokumentów legalizujących pracę obywateli Ukrainy wydanych w latach 2022–2025 wg rodzaju dokumentu

Rodzaj zezwolenia	2022	2023	2024	2025
Oświadczenie o powierzeniu pracy	610 824	175 433	136 207	108 855
Powiadomienie dot. powierzenia pracy	784 545	1 078 041	1 006 267	1 032 948
Zezwolenie na pracę	85 074	7298	3960	2988
Zezwolenie na pracę sezonową	22 843	13 207	10 818	14 708
Razem	1 503 286	1 273 979	1 157 252	1 159 499

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: Wortal Publicznych Służb Zatrudnienia, <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analizy/zatrudnianie-cudzoziemcow-w-polsce> (dostęp: 1.05.2026).

Po wybuchu wojny powiadomienia stały się najczęściej wykorzystywanym dokumentem, legalizującym zatrudnienie obywateli Ukrainy. Ogólna liczba wydawanych dokumentów, legalizujących zatrudnienie obywatelom Ukrainy spadała na przestrzeni ostatnich lat, ale świadczy to o zmianie sposobu legalizacji pracy i oznacza, że wielu obywateli osiedliło się w Polsce na dłużej (świadczą o tym rosnące liczby ubezpieczonych obywateli Ukrainy w ZUS oraz dane UdSC).

Tabela 7. Liczba dokumentów legalizujących pracę obywateli Ukrainy wydanych w latach 2022–2025 wg sekcji PKD

Sekcja PKD	2022	2023	2024	2025
Przetwórstwo przemysłowe	462 834	377 533	310 094	292 190
Transport i gospodarka magazynowa	259 377	238 500	230 331	239 645
Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca	234 338	226 485	211 261	202 224
Budownictwo	179 484	107 639	94 219	98 448
Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle	84 809	76 604	83 158	84 744
Pozostałe	282 444	247 218	228 189	242 248
Razem	1 503 286	1 273 979	1 157 252	1 159 499

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: Wortal Publicznych Służb Zatrudnienia, <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analizy/zatrudnianie-cudzoziemcow-w-polsce> (dostęp: 1.05.2026).

Z danych MRPiPS wynika, że większość pracodawców zainteresowanych zatrudnieniem obywateli Ukrainy wskazuje przetwórstwo przemysłowe lub transport i gospodarkę magazynową jako branże wykonywania pracy cudzoziemca. Przy czym należy tu wskazać wyraźny spadek w przetwórstwie przemysłowym na przestrzeni kilku lat (z 462 tys. w 2022 r. do 292 tys. w 2025 r.) oraz w budownictwie (ze 179 tys. na 98 tys.).

Tabela 8. Liczba dokumentów legalizujących pracę cudzoziemca wydanych w latach 2022–2025 wg grupy wielka zawodów

Grupa wielka zawodów	2022	2023	2024	2025
1	2	3	4	5
Pracownicy wykonujący prace proste	683 526	564 156	496 279	469 793
Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy	268 008	204 472	190 390	193 941
Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	219 790	181 300	149 074	146 393
Pracownicy biurowi	121 033	132 981	140 372	154 808

1	2	3	4	5
Pracownicy usług i sprzedawcy	89 387	83 550	85 757	93 098
Pozostałe	121 542	107 520	95 380	101 466
Razem	1 503 286	1 273 979	1 157 252	1 159 499

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: Wortal Publicznych Służb Zatrudnienia, <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analizy/zatrudnianie-cudzoziemcow-w-polsce> (dostęp: 1.05.2026).

Biorąc pod uwagę grupy wielkie zawodów, największe zapotrzebowanie dotyczy pracowników wykonujących prace proste oraz robotników przemysłowych i rzemieślników, a także operatorów maszyn i urządzeń. Wzrasta liczba pracowników biurowych oraz pracowników usług i sprzedawców.

Tabela 9. Liczba dokumentów legalizujących pracę obywateli Ukrainy wydanych w latach 2022–2025 wg województwa wykonywania pracy

Województwo wykonywania pracy	2022	2023	2024	2025
Dolnośląskie	188 031	181 339	153 976	150 683
Kujawsko-pomorskie	51 644	37 065	33 837	34 404
Lubelskie	37 209	25 734	22 949	25 917
Lubuskie	73 411	60 892	52 702	56 695
Łódzkie	138 169	118 022	111 486	107 191
Małopolskie	86 173	73 747	69 645	67 855
Mazowieckie	281 226	238 649	225 252	241 847
Opolskie	38 208	28 303	22 287	22 539
Podkarpackie	22 325	18 393	16 797	15 694
Podlaskie	18 851	12 904	11 807	10 967
Pomorskie	111 848	90 858	88 063	80 700
Śląskie	146 251	137 542	124 995	121 330
Świętokrzyskie	17 324	13 667	10 558	9855
Warmińsko-mazurskie	24 921	19 601	15 349	14 257
Wielkopolskie	167 867	136 306	123 927	119 908
Zachodniopomorskie	82 143	63 497	58 558	61 008
Brak danych źródłowych	17 685	17 460	15 064	18 649
Razem	1 503 286	1 273 979	1 157 252	1 159 499

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: Wortal Publicznych Służb Zatrudnienia, <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analizy/zatrudnianie-cudzoziemcow-w-polsce> (dostęp: 1.05.2026).

Biorąc pod uwagę rozmieszczenie według województwa wykonywania pracy, zauważalne jest koncentrowanie się cudzoziemców z Ukrainy w zachodniej i centralnej Polsce (dolnośląskie, wielkopolskie, śląskie, mazowieckie).

Obecnie rozproszone zbiory danych nie pozwalają na łatwą i rzetelną ich analizę. Próba uchwycenia całego obrazu zjawiska migracji czy też jej wycinku, jakim jest migracja zarobkowa obywateli Ukrainy do Polski, wydaje się początkowo kwestią zsumowania lub scalenia pewnych wartości, ale rzeczywistość pokazuje nam, że stopień potencjalnych komplikacji jest znacznie większy. Zmieniające się przepisy prawa na przestrzeni miesięcy czy lat, zmiany definicji następujące w ramach jednego lub wielu aktów prawnych nie pozostają bez wpływu na przetwarzane w systemach informacje.

Na pewno warto podkreślić, że aktywność zawodowa obywateli Ukrainy w Polsce utrzymuje się na wysokim poziomie, niezależnie od momentu przyjazdu. Dotyczy to zarówno osób, które migrowały do Polski przed rozpoczęciem agresji Rosji na Ukrainę i miały głównie charakter migracji zarobkowej, jak i tych, które przybyły po lutym 2022 r. w związku z działaniami wojennymi. Jak wskazują dane Narodowego Banku Polskiego (Sytuacja życiowa i ekonomiczna imigrantów z Ukrainy...), udział osób biernych zawodowo w pierwszej z tych grup jest marginalny i wynosi ok. 1–2%, natomiast wśród uchodźców wojennych kształtuje się na poziomie ok. 11–12%. Podstawowym źródłem utrzymania imigrantów z Ukrainy jest praca. W strukturze dochodu imigranta przedwojennego wynagrodzenia z pracy stanowią średnio ok. 90% dochodu, a w przypadku uchodźcy 76%. Udział osób pracujących lub poszukujących pracy wśród imigrantów wyniósł 78% i był wyraźnie wyższy niż wśród polskich obywateli (Sytuacja życiowa i ekonomiczna imigrantów z Ukrainy...). Relatywnie niska i jednocześnie stabilna pozostaje także liczba obywateli Ukrainy zarejestrowanych w publicznych służbach zatrudnienia jako osoby bezrobotne lub poszukujące pracy, o czym będzie mowa w kolejnym podrozdziale. Warto wspomnieć, że w ubiegłych latach liczba ta oscylowała średniomiesięcznie w granicach 11–14 tys. osób, co odpowiadało udziałowi na poziomie ok. 1,5–1,6% wśród wszystkich zarejestrowanych bezrobotnych. Na tle innych państw przyjmujących Polska wyróżnia się wysokim poziomem aktywności zawodowej uchodźców z Ukrainy. W analizach międzynarodowych podkreśla się, że wskaźniki ich uczestnictwa w rynku pracy należą do najwyższych wśród krajów OECD (Uchodźcy z Ukrainy na polskim rynku pracy...: 12)⁷. Jednocześnie zarówno krajowe, jak i międzynarodowe instytucje wskazują na pozytywny wpływ obecności migrantów z Ukrainy na gospodarkę Polski. Zgodnie z szacunkami przedstawionymi w raporcie Banku Gospodarstwa Krajowego (Wpływ napływu

⁷ Zob. też: *What we know about the skills and early labour market outcomes of refugees from Ukraine*, OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine, OECD, 2023. <https://doi.org/10.1787/c7e694aa-en>

migrantów z Ukrainy na polską gospodarkę...: 16) ich wkład w produkt krajowy brutto może wynosić od ok. 0,5% do 2,4% rocznie. Pomimo upływu czasu nie obserwuje się wyraźnego wzrostu udziału obywateli Ukrainy deklarujących zamiar trwałego osiedlenia się w Polsce. Jednocześnie przytoczone wcześniej dane Urzędu do Spraw Cudzoziemców wskazują na istotny wzrost liczby wniosków o udzielenie zezwolenia na pobyt stały w tej grupie.

Obywatele Ukrainy w rejestrach bezrobotnych

Analiza danych administracyjnych pochodzących z rejestru bezrobotnych⁸ pozwala na uchwycenie zarówno skali, jak i dynamiki obecności obywateli Ukrainy w systemie instytucjonalnym rynku pracy w Polsce. Szczególnie istotne są dane dotyczące stanów zasobów bezrobocia w ujęciu miesięcznym.

W grudniu 2021 r. liczba zarejestrowanych obywateli Ukrainy wynosiła łącznie 1750 osób, w tym 1513 bezrobotnych oraz 237 osób poszukujących pracy. W kolejnych latach obserwowany jest bardzo wyraźny wzrost tej liczby. Na koniec marca 2026 r. w rejestrach znajdowało się już 16 202 obywateli Ukrainy, w tym 15 313 bezrobotnych oraz 889 osób poszukujących pracy. Oznacza to ponad dziewięciokrotny wzrost liczby osób w rejestrach w analizowanym okresie. Dynamika wzrostu nie była jednak liniowa. Przykładowo, jeszcze w grudniu 2025 r. liczba zarejestrowanych wynosiła 12 607 osób, natomiast w styczniu 2026 r. wzrosła do 13 327, a w lutym 2026 r. osiągnęła poziom 15 134. W ciągu zaledwie trzech miesięcy nastąpił więc wzrost o ponad 2,5 tys. osób. Może to wskazywać na istotny wpływ czynników sezonowych lub zmian związanych z wygaszaniem tzw. spec-ustawy ukraińskiej. Od 1 lutego 2026 r. prawo do świadczenia wychowawczego 800+ dla uchodźcy wojennego z Ukrainy zależy co do zasady od spełnienia przez niego wymogu aktywności zawodowej, począwszy od miesiąca poprzedzającego miesiąc złożenia wniosku i w każdym kolejnym miesiącu otrzymywania świadczenia wychowawczego. ZUS sprawdza ten warunek na podstawie danych z systemów ubezpieczeniowych. Za aktywność zawodową uznaje się przede wszystkim: pracę na umowę o pracę (na etacie) lub umowę zlecenia, prowadzenie działalności gospodarczej, pobieranie stypendium sportowego i doktoranckiego, pobieranie zasiłku dla bezrobotnych lub udział w szkoleniach ze stypendium. Innymi słowy: zarejestrowanie jako osoba bezrobotna i oświadczenie o gotowości do pracy daje możliwość pobierania świadczenia 800+ w sytuacji utraty pracy lub pracy wcześniej „na czarno”.

⁸ Wszystkie analizowane w tym podrozdziale dane pochodzą z Centralnego Systemu Analityczno-Raportowego (CeSAR), platformy analityczno-raportowej MRPiPS, która umożliwia prowadzenie przekrojowych analiz danych, dotyczących rynku pracy.

Struktura płci wskazuje na trwałą dominację kobiet wśród zarejestrowanych. Już w grudniu 2021 r. kobiety stanowiły zdecydowaną większość bezrobotnych (1209 kobiet wobec 304 mężczyzn). W marcu 2026 r. proporcja ta utrzymuje się, przy czym liczba kobiet bezrobotnych wynosi 12 836, a mężczyzn 2477. Oznacza to, że kobiety stanowią ok. 84% bezrobotnych obywateli Ukrainy w rejestrach. Struktura ta odzwierciedla charakter migracji powojennej, w której dominują kobiety.

Dane dotyczące napływu do bezrobocia wskazują na dużą skalę rejestracji po 24 lutego 2022 r. W zestawieniu obejmującym okres od 24 lutego 2022 r. do 27 kwietnia 2026 r. widoczna jest znaczna liczba rejestracji obywateli Ukrainy, przy czym w wielu przypadkach kobiety stanowią większość nowo rejestrowanych. W części przypadków udział kobiet w rejestracjach sięga 100%, co dodatkowo potwierdza silnie sfeminizowany charakter tej populacji.

Analiza danych o wyrejestrowaniach wskazuje na dużą rotację w rejestrze. Choć szczegółowe wartości różnią się w zależności od przekroju, struktura powodów wyrejestrowania wskazuje, że istotna część osób opuszcza rejestr w związku z podjęciem pracy. Jednocześnie obecność kategorii związanych z brakiem gotowości do podjęcia zatrudnienia lub niestawiennictwem sugeruje istnienie barier w trwałej integracji na rynku pracy.

Uzupełnieniem obrazu są dane dotyczące powiadomień o podjęciu pracy, które pozwalają na bardziej precyzyjną ocenę charakteru zatrudnienia podejmowanego przez obywateli Ukrainy. W okresie od 24 lutego 2022 r. do 27 kwietnia 2026 r. odnotowano łącznie 4 239 468 powiadomień o podjęciu pracy. Struktura tych powiadomień według rodzaju umowy wskazuje na wyraźną dominację elastycznych form zatrudnienia. Największą kategorię stanowią umowy cywilnoprawne, w szczególności umowa zlecenia lub umowa o świadczenie usług, które obejmują 2 834 696 przypadków, co stanowi ok. 67% wszystkich powiadomień.

Dla porównania liczba umów o pracę na czas określony wynosi 826 077, a na czas nieokreślony jedynie 242 251. Oznacza to, że stabilne formy zatrudnienia mają relatywnie mniejszy udział w strukturze podejmowanej pracy. Dodatkowo widoczna jest obecność innych, bardziej niestandardowych form zatrudnienia, takich jak umowy o pomocy przy zbiorach (111 607 przypadków) czy umowy o dzieło (34 492). Taka struktura wskazuje na znaczący udział zatrudnienia o charakterze mniej trwałym, co może sprzyjać powrotom do rejestru bezrobotnych i zwiększać rotację w systemie.

Zestawienia według sekcji PKD pozwalają z kolei na identyfikację sektorowej koncentracji zatrudnienia obywateli Ukrainy. Dane wskazują na wyraźną dominację kilku obszarów gospodarki. Największa liczba powiadomień dotyczy przetwórstwa przemysłowego, gdzie odnotowano 1 194 226 przypadków, co odpowiada 28,6% ogółu. Kolejne istotne sektory to działalność w zakresie usług administracyjnych i działalność wspierająca, z wynikiem 764 841 powiadomień (18,3%), a także transport i gospodarka magazynowa, gdzie liczba powiadomień wynosi

754 723 (18,1%). Znaczący udział mają również budownictwo (313 775 przypadków, 7,5%) oraz handel hurtowy i detaliczny (294 562, ok. 7,1%). Relatywnie mniejsze, choć nadal istotne znaczenie mają sektory związane z zakwaterowaniem i gastronomią (282 021 przypadków) oraz rolnictwem (189 143).

Struktura ta wskazuje na koncentrację zatrudnienia w sektorach o dużym zapotrzebowaniu na pracę o niższych i średnich kwalifikacjach oraz o relatywnie wysokiej rotacji pracowników. Jednocześnie analiza udziału kobiet w poszczególnych sektorach ujawnia silne zróżnicowanie. Przykładowo w opiece zdrowotnej i pomocy społecznej kobiety stanowią ponad 92% zatrudnionych, natomiast w budownictwie ich udział wynosi jedynie ok. 5%. Pomimo dostępności danych zarówno według sektorów PKD, jak i zawodów brak pełnej spójności między tymi klasyfikacjami utrudnia odtworzenie ścieżek zawodowych poszczególnych osób. Dane o zawodach odnoszą się do deklarowanego lub ostatniego wykonywanego zawodu, natomiast dane sektorowe dotyczą miejsca zatrudnienia pracodawcy. W efekcie nie jest możliwe jednoznaczne powiązanie kwalifikacji z rzeczywistym profilem zatrudnienia. Ograniczenie to stanowi istotną barierę w analizie dopasowania kompetencyjnego migrantów do potrzeb rynku pracy.

Podsumowując, dane z rejestru bezrobotnych wskazują na bardzo duży wzrost liczby obywateli Ukrainy w systemie instytucjonalnym rynku pracy w stosunku do innych obywateli krajów trzecich lub w ogóle obcokrajowców, wyraźną dominację kobiet oraz znaczną rotację pomiędzy bezrobociem a zatrudnieniem. Pod względem metodologicznym analiza ujawnia istotne ograniczenia systemu danych. Poszczególne zestawienia operują różnymi jednostkami obserwacji, od stanów miesięcznych, przez przepływy, po zdarzenia administracyjne. Dodatkowo brak jednolitej struktury identyfikacyjnej uniemożliwia łączenie danych o tej samej osobie pomiędzy rejestracją, wyrejestrowaniem i podjęciem pracy. W efekcie niemożliwe jest odtworzenie pełnych trajektorii uczestnictwa obywateli Ukrainy w rynku pracy.

Wnioski i rekomendacje

Przyjęte podejście metodologiczne wpisuje się w nurt badań nad wykorzystaniem danych administracyjnych w analizach polityk publicznych i rynku pracy, podkreślając jednocześnie potrzebę dalszej integracji systemów informacyjnych państwa jako warunku prowadzenia bardziej zaawansowanych analiz oraz projektowania skutecznych interwencji publicznych. Precyzyjne określenie liczby cudzoziemców faktycznie przebywających na terytorium RP jest bardzo trudne. Analiza aktualnych procedur i działań integracyjnych pokazuje, że polski system instytucjonalny dostępu migrantów na rynek pracy jest bogaty, ale też fragmentaryczny. Dane administracyjne (ZUS, rejestry MRPiPS, UdSC i inne) często mówią o różnych

aspektach tej samej populacji (np. ubezpieczeni vs. rezydenci), co wymaga ostrożnej interpretacji wyników. Przyjęta hipoteza, w której założono, że funkcjonowanie odrębnych systemów gromadzenia danych przez instytucje odpowiedzialne za politykę migracyjną, pobytową i rynku pracy prowadzi do fragmentaryzacji informacji o obywatelach Ukrainy, ograniczając możliwości prowadzenia kompleksowej diagnozy procesów migracyjnych i zawodowych, została potwierdzona.

W Polsce wprowadzono nowoczesne rozwiązania (czasowa ochrona, powiadomienia, specjalne programy wsparcia), które znacznie przyspieszyły legalizację pracy Ukraińców. Ocenia się, że działania państwa (ustawowe, administracyjne i finansowe), realizowane wspólnie z organizacjami pozarządowymi i samorządami, przynoszą w efekcie stosunkowo dobrą integrację Ukraińców na rynku pracy. Dlatego w kontekście zidentyfikowanego rozproszenia danych administracyjnych zasadne wydaje się podjęcie działań zmierzających do budowy zintegrowanego systemu informacji o migrantach, obejmującego dane pochodzące m.in. z systemów Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej oraz Urzędu do Spraw Cudzoziemców. Kluczowym warunkiem realizacji takiego rozwiązania jest możliwość łączenia danych na poziomie jednostkowym, co wymaga zarówno zapewnienia odpowiednich podstaw prawnych w zakresie przetwarzania danych, jak i ujednolicenia zakresu gromadzonych informacji. Dlatego kluczowe w badaniu migracji jest zbieranie tych samych danych identyfikujących cudzoziemca przez różne rejestry i łączenie ich na odpowiednim, wysokim poziomie instytucjonalnym za zgodą organów, które uczestniczą w wymianie danych i przy ich wsparciu. Istotne jest również zapewnienie odpowiednich ram prawnych i wsparcie w procesie budowy narzędzi IT. Podkreślić należy, że jakość przetwarzanych danych ma kluczowe znaczenie dla połączenia tych źródeł. W związku z powyższym ewentualne przyszłe mechaniczne łączenie danych między systemami ZUS, UdSC i MRPiPS powinno odbywać się na poziomie jednostkowym i w większości przypadków automatycznie po kaskadowym sprawdzeniu pewnych danych na trzech poziomach: po numerze PESEL, a jeśli nie połączono – po serii i numerze dokumentu podróży, a jeśli się nie powiodło – łączenie po imieniu, nazwisku, dacie urodzenia i obywatelstwie. Ale najpierw muszą powstać ramy instytucjonalne i ramy prawne, które pozwoliłyby na rozpoczęcie prac nad tym projektem. Powyższe pozwoliłoby lepiej zrozumieć zależności między badanymi zjawiskami, zwiększyło potencjał badawczy oraz umożliwiło podejmowanie trafnych decyzji w oparciu o dane administracyjne.

Istotnym wyzwaniem pozostaje również określenie jednego podmiotu odpowiedzialnego za integrację i analizę tych danych. W przypadku ograniczenia celu do funkcji statystycznych naturalnym pretendencem wydaje się Główny Urząd Statystyczny, w ramach programu badań statystyki publicznej. Alternatywnie możliwe jest rozwijanie rozwiązania o charakterze ciągłym, opartego na integracji danych administracyjnych w formie hurtowni danych lub narzędzi analitycznych

typu *business intelligence*, funkcjonujących w wybranej instytucji publicznej. Niezależnie od przyjętego modelu powodzenie takiego systemu uzależnione jest od jakości danych źródłowych oraz możliwości ich skutecznego łączenia na podstawie wspólnych identyfikatorów. W praktyce oznacza to konieczność uprzedniego przetestowania dostępnych zasobów danych oraz oceny ich spójności. Dopiero w dalszej kolejności możliwe jest wdrożenie rozwiązań technicznych, których zakres, przy relatywnie ograniczonej liczbie zmiennych, nie stanowi zasadniczej bariery, w przeciwieństwie do uwarunkowań prawnych i instytucjonalnych.

Bibliografia

- Betts, A. (red.). 2011. *Global Migration Governance*. Oxford; online edn, Oxford Academic, 1 Jan. 2011. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199600458.001.0001>
- Castles, S., Miller, M.J., Ammendola, G. 2020. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World, Sixth Edition*. New York: Guilford Press.
- Geddes, A. 2022. Migration Governance. W: P. Scholten (red.), *Introduction to Migration Studies*. IMISCOE Research Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92377-8_20
- Komenda Główna Straży Granicznej. 2023. Rok od wybuchu wojny w Ukrainie, komunikat z dnia 24 lutego 2023 r., <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/11380,Rok-od-wybuchu-wojny-w-Ukrainie.html> (dostęp: 1.05.2026).
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. 2026. Informacja o zatrudnieniu cudzoziemców w Polsce do 31 grudnia 2025 r. Warszawa, marzec 2026 r., https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analizy/zatrudnianie-cudzoziemcow-w-polsce/-/asset_publisher/MDNO4TyL2uZj/content/8180234-informacje-o-zatrudnieniu-cudzoziemcow-w-polsce?p_r_p_assetEntryId=8180238 (dostęp: 1.05.2026).
- Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 20 listopada 2025 r. w sprawie dokumentów, które podmiot powierzający pracę cudzoziemcowi dołącza do wniosku o wydanie zezwolenia na pracę lub do oświadczenia o powierzeniu pracy cudzoziemcowi (Dz.U. z 2025 r., poz. 1629).
- Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 20 listopada 2025 r. w sprawie szczególnych przypadków, w których cudzoziemiec uprawniony do pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej może wykonywać pracę bez zezwolenia na pracę lub oświadczenia o powierzeniu pracy cudzoziemcowi (Dz.U. z 2025 r., poz. 1620).
- Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 20 listopada 2025 r. w sprawie wysokości opłat w związku z wnioskiem o wydanie zezwolenia

- na pracę oraz w związku z oświadczeniem o powierzeniu pracy cudzoziemcowi (Dz.U. z 2025 r., poz. 1622).
- Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 21 listopada 2025 r. w sprawie państw, których obywatele mogą dotyczyć oświadczenia o powierzeniu pracy cudzoziemcowi oraz niektóre przepisy dotyczące zezwolenia na pracę sezonową (Dz.U. z 2025 r., poz. 1617).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 listopada 2025 r. w sprawie działalności, w których wydaje się zezwolenia na pracę sezonową (Dz.U. z 2025 r., poz. 1654).
- Sytuacja życiowa i ekonomiczna imigrantów z Ukrainy w Polsce w 2025 r. Raport z badania ankietowego. 2025. Warszawa: Narodowy Bank Polski.
- Uchodźcy z Ukrainy na polskim rynku pracy: możliwości i przeszkody. 2023. Warszawa: Polski Instytut Ekonomiczny.
- Uchwała w sprawie przyjęcia dokumentu „Odzyskać kontrolę. Zapewnić bezpieczeństwo. Kompleksowa i odpowiedzialna strategia migracyjna Polski na lata 2025–2030”, 15.10.2024.
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. z 2025 r., poz. 214).
- Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U. z 2025 r., poz. 1079).
- Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy (Dz.U. z 2025 r., poz. 337).
- Ustawa z dnia 20 marca 2025 r. o warunkach dopuszczalności powierzania pracy cudzoziemcom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2025 r., poz. 621).
- Ustawa z dnia 23 stycznia 2026 r. o wygaszeniu rozwiązań wynikających z ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2026 r., poz. 203).
- Urząd ds. Cudzoziemców, <https://www.gov.pl/web/udsc/zestawienia-roczne> (dostęp: 1.05.2026).
- What we know about the skills and early labour market outcomes of refugees from Ukraine.* 2023. OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine. OECD. <https://doi.org/10.1787/c7e694aa-en>
- Wpływ napływu migrantów z Ukrainy na polską gospodarkę. Podsumowanie stanu wiedzy. 2025. Warszawa: Bank Gospodarstwa Krajowego.

Netografia

The Operational Data Portal, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/10781> (dostęp: 1.05.2026).

Urząd ds. Cudzoziemców, <https://www.gov.pl/web/udsc/raporty-dotyczace-obywateli-Ukrainy> (dostęp: 30.04.2026).

Urząd ds. Cudzoziemców, <https://www.gov.pl/web/udsc/zestawienia-roczne> (dostęp: 30.04.2026).

Wortal Publicznych Służb Zatrudnienia, <https://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analizy/zatrudnianie-cudzoziemcow-w-polsce> (dostęp: 1.05.2026).

Zakład Ubezpieczeń Społecznych, <https://psz.zus.pl/kategorie/ubezpieczeni/ubezpieczenia-emerytalne-i-rentowe> (dostęp: 2.05.2026).

Ewa Flaszyńska, doktor habilitowany nauk o polityce i administracji (2023), doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce (2005), adiunkt w Katedrze Ustroju Pracy i Rynku Pracy na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, wieloletni pracownik administracji rządowej i samorządowej. Dyrektorka Departamentu Rynku Pracy w Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, uczestniczka i członkini zarządu sieci szefów publicznych służb zatrudnienia Unii Europejskiej. Członkini Rady Nadzorczej Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Członkini Rady Naukowej NASK – Państwowego Instytutu Badawczego i Rady Naukowej Centralnego Instytutu Ochrony Pracy. Jest członkinią i ekspertką Polskiego Towarzystwa Polityki Społecznej, redaktorką naczelną czasopisma „Rynek Pracy”. Dyplomowana legislatorka. Autorka kilku monografii i ponad 80 artykułów w czasopismach naukowych i rozdziałów w książkach z zakresu polityki społecznej, w szczególności rynku pracy (w tym migracji zarobkowych).

Anton Chelyuskin (Czeluskin)*

 <https://orcid.org/0000-0001-6556-6273>

Sylwester Woźniak**

 <https://orcid.org/0000-0001-9589-389X>

Rosyjskojęzyczne media elektroniczne jako narzędzie programowania ruskiego miru

Streszczenie

Język rosyjski stanowi jedno z podstawowych narzędzi budowania wpływów Kremla na obszarze postsowieckim. Przykład działalności rosyjskojęzycznych mediów elektronicznych na Łotwie daje możliwość poznania, jak kształtuje się narracja budowana wśród diaspory działającej w krajach bałtyckich. W analizowanych przekazach medialnych pojawia się przekonanie, że Rosjanie mieszkający na Łotwie czują się prześladowani, izolowani oraz dyskryminowani. Za sprawą odniesień do historii, gdy Łotysze byli członkami formacji Waffen SS, antyrosyjska polityka jest określana jako nacjonalistyczna lub faszystowska. Jest to nawiązanie to ideologii ruskiego miru, w której wszelką antyrosyjską politykę określa się mianem nacjonalistycznej. Działalność mediów elektronicznych przyczynia się do

* Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, e-mail: chelyuskinanton@gmail.com

** Polskie Towarzystwo Historyczne – o. Zielona Góra, e-mail: wozniaksylwester@gmail.com

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 16.03.2026. Verified: 31.05.2026. Accepted: 7.07.2026.

Funding information: Nicolaus Copernicus University in Toruń. **Conflicts of interest:** None. **Ethical considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the Author in the preparation of the work is:** A.Ch. 50%, S.W. 50%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

mobilizowania członków diaspory rosyjskiej do negowania polityki rządu łotewskiego, zwłaszcza w zakresie możliwości używania języka rosyjskiego w przestrzeni publicznej.

Słowa kluczowe: Ruski mir, Łotwa, kraje bałtyckie, Rosja, media

Russian-language electronic media as a tool for programming the Russkiy Mir

Abstract

The Russian language is one of the key tools used by the Kremlin to build influence across the post-Soviet space. The example of Russian-language electronic media in Latvia provides an opportunity to understand how the narrative being constructed within the diaspora in the Baltic States is taking shape. The media reports analysed convey the impression that Russians living in Latvia feel persecuted, isolated and discriminated against. By drawing on historical references to Latvians who were members of the Waffen SS, anti-Russian policies are described as nationalist or fascist. This is a reference to the ideology of the 'Russian World', in which any anti-Russian policy is labelled as nationalist. The activities of the electronic media contribute to mobilising members of the Russian diaspora to oppose the policies of the Latvian government, particularly regarding the use of the Russian language in public spaces.

Keywords: Russkiy Mir, Latvia, Baltic States, Russia, Media

Ruski mir jako ideologia geopolityczna

Ideologia ruskiego miru narodziła się około 2000 r. To koncepcja kulturowo-polityczna z elementami pseudoreligijnymi i pseudofilozoficznymi. W dużym uproszczeniu chodzi o stwierdzenie, że wszystkie osoby rosyjskojęzyczne lub pozostające pod wpływem rosyjskiej kultury stanowią odrębną cywilizację. Teoretycznych podstaw tej ideologii należy doszukiwać się w koncepcjach Aleksandra Dugina, Sergieja Gralikowskiego i Borysa Meżwiewa. W swoich koncepcjach

nawiązywali oni do Wspólnoty Brytyjskiej, w której istnieje pewna jedność ze względu na posługiwanie się językiem angielskim i korzystanie z dorobku angielskiej kultury (Delong, 2020: 53). Idee ruskiego miru zostały po raz pierwszy ogłoszone publicznie przez Władimira Putina w 2001 r. (Komarowa, 2018: 5). Można twierdzić, że idea ruskiego miru powstała na bazie poradzieckich sentymentów oraz rusyfikacji, jaka została przeprowadzona w Związku Radzieckim. Warto również zwrócić uwagę, że ideologia ruskiego miru nawiązuje do koncepcji Świętej Rusi. Dla przedstawicieli Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego jest to teren obejmujący dawną Ruś Kijowską. Jej granice w dużej części pokrywały się z dawną zachodnią granicą ZSRR (Klip, Pankhurst, 2025: 6). Co więcej, jest to idea akcentowana w oficjalnych rosyjskich dokumentach. Tym samym należy uznawać ją za oficjalną rosyjską ideologię. Na przykład w koncepcji odnoszącej się do polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej (FR) zawarta została uwaga, że pomimo iż przez wieki obszar państwa zamieszkiwali przedstawiciele różnych narodów, kultur i religii, zawsze między nimi był utrzymywany pokój. Osiągnano to, ponieważ ich członkowie swoje interesy utożsamiali z dobrem Rosji. Język i kultura rosyjska były elementami scalającymi mozaikę narodowościową rozciągającą się od Bugu po Pacyfik (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation). Podstawowe zasady zostały zebrane w *Manifeście Ruskiego Miru*, który został opracowany przez członków Klubu Izborskiego (Eberhardt, 2019: 65–75; Droszczyk, 2016: 118–129). W nim to można przeczytać, że Russki Mir stanowi „boską prawdę, która to opiera się na nienaruszalnych wartościach rosyjskiej duszy i serca”. Dodatkowo Rosja i cały rosyjskojęzyczny świat został przedstawiony „jako apostoł prawdy i awatar sprawiedliwości. Przy czym prawda odnosi się do czynu realizującego odwieczne rosyjskie marzenie, jakim jest sprawiedliwość” (Lermontow, 2023: 2–4).

Władimir Putin bardzo szybko przejął koncepcję ruskiego miru jako jedno z narzędzi w swojej polityce zagranicznej. Przede wszystkim jego zdaniem rozpad ZSRR był jedną z największych katastrof geopolitycznych w XX w. Upadek Związku Radzieckiego spowodował, że wielu Rosjan znalazło się poza granicami własnego państwa. Dodatkowo na obszarze postsowieckim znaleźli się ludzie, którzy na co dzień posługiwali się językiem rosyjskim oraz korzystali z dorobku rosyjskiej kultury. W 2006 r. w swoim przemówieniu z okazji Dnia Jedności Narodowej po raz pierwszy zaakcentował konieczność zaopiekowania się członkami rosyjskiej diaspory mieszkającej w tzw. bliskiej zagranicy. Od 2008 r. Kreml coraz częściej koncepcję ruskiego miru utożsamiał z *soft power*, która mogła wywierać wpływ na ludność rosyjskojęzyczną zamieszkałą w innych państwach. W późniejszym okresie W. Putin koncepcję ruskiego miru zaczął rozumieć znacznie szerzej. Nie ograniczał się jedynie do kulturowej jedności, zaczął głosić konieczność fizycznego zjednoczenia ludności rosyjskojęzycznej zamieszkującej na całym świecie (Delong, 2020: 56–58). Generalnie należy uznać, że koncepcja ruskiego miru ewoluowała w kierunku ideologii neoimperialnej, która dawała władzom Federacji

Rosyjskiej legitymację do wywierania wpływu na kraje niegdyś będące częścią ZSRR. Kraje, takie jak Ukraina, które prowadziły politykę integracji własnej ludności i *de facto* sprzeciwiały się rozciąganiu wpływów rosyjskich poprzez opiekę nad ludnością rosyjskojęzyczną, władze rosyjskie określały jako wrogie, faszystowskie. Dawało to możliwość sięgania po środki militarne w celu ochrony praw ludności rosyjskojęzycznej i co za tym idzie, wywieranie wpływu na Ukrainę.

Język rosyjski jako podstawowy element ruskiego miru

Język rosyjski (русский язык [russkij ęzyk]) to język należący do grupy języków słowiańskich, głównie wschodniej grupy, chociaż zawiera również liczne zapożyczenia z języków tureckich. Jest językiem urzędowym w Rosji, Kirgistanie, Kazachstanie (szczególnie w północnej części tego kraju) oraz na Białorusi, a także pozostaje popularny wśród dużej części ukraińskiego społeczeństwa. Rosyjski jest jednym z pięciu języków oficjalnych i jednym z sześciu języków konferencyjnych Organizacji Narodów Zjednoczonych. Posługuje się nim jako językiem ojczystym około 160 milionów ludzi, a łącznie liczbę użytkowników szacuje się na około 250 milionów (dane z 2022 r.). Język rosyjski zapisuje się cyrylicą podobnie jak niektóre inne języki słowiańskie i turkijskie. Język rosyjski jest także powszechnie używany w krajach, w których jednak nie posiada statusu języka urzędowego. Należą do nich m.in. Ukraina, Stany Zjednoczone, Kanada, Łotwa, Litwa, Serbia, Izrael, Uzbekistan, Brazylia, Mołdawia, Kanada, Estonia, Niemcy, Azerbejdżan, Armenia, Turkmenistan, Tadżykistan, Grecja, Bułgaria oraz Rumunia. Jako język ojczysty jest szeroko rozpowszechniony wśród Rosjan oraz innych narodów, które doświadczyły rusyfikacji w okresie ZSRR i okresie carskim. Jako drugi język rosyjski jest powszechnie używany na obszarze całego byłego związku sowieckiego i wśród emigrantów poza jego granicami. Co ciekawe, emigranci wcale nie są wyłącznie Rosjanami, ale wywodzą się też z innych narodów wchodzących niegdyś w skład ZSRR (Aref'ev, 2014: 357–364).

Użytkownicy języka rosyjskiego często pragną większej popularyzacji tego języka i mają pewne problemy w tym zakresie. Rosyjska narracja polityczna niechętnie przyznaje się do rusyfikacji w stosunku do innych narodów, jaka miała miejsce w czasach Imperium Rosyjskiego i ZSRR (Radzik, 2010: 179–206), ewentualnie uznaje rusyfikację za część dorobku kulturowego i tzw. lepszej cywilizacji (Szibeka, 2020: 97–112). Wciąż w wielu częściach Białorusi i Ukrainy język rosyjski jest powszechnie używany (Krasnowolski, 2018; Topolska, 1980: 245–274). Ciekawym zjawiskiem jest to, że w miastach takich jak Kijów, Charków czy Mińsk osoby posługujące się własnym językiem, czyli ukraińskim lub białoruskim, bywają często nazywane przez rosyjskojęzycznych nacjonalistami (Panasyuk, 2021: 138–143). Takie zjawisko jest szczególnie widoczne na Białorusi i Ukrainie, gdzie

rosyjskojęzyczne media często podtrzymują tę narrację. Absurdalność sytuacji polega na tym, iż nawet podczas pełnoskalowej wojny Rosji z Ukrainą duża część rosyjskojęzycznych Ukraińców nadal próbuje bronić języka rosyjskiego przed ukrainizacją. W swojej argumentacji powielają rosyjską propagandę (Studenta-Skrukwa, 2015: 165–181).

Ważnym elementem oddziaływania politycznego na ludność rosyjskojęzyczną jest użycie mediów rosyjskich. Chodzi zarówno o media tradycyjne, jak telewizja czy radio, a także portale oraz komunikatory społecznościowe. Rosnące uzależnienie rynku medialnego w Rosji spowodowało, że stały się one tubą propagandową rządzących. Przede wszystkim budowano w nich konsekwentny i przemyślany wizerunek W. Putina jako władcy, męża stanu itp. (Potulski, Kamińska-Korolczuk, 2024: 277). O znaczeniu mediów dla kremlowskiego reżimu świadczy przemówienie W. Putina z lutego 2022 r., w którym oświadczył, że front medialny jest jednym z ważniejszym w czasie prowadzenia działań militarnych na terenie Ukrainy. Efektem tego są programy propagandowe, które zakłamując rzeczywistość, przyczyniają się do tego, że społeczeństwo rosyjskie popiera toczącą się wojnę z Ukrainą (Tomaszewski, 2023: 52). Tym samym w rosyjskich mediach dominuje ideologia, nie zaś realne informacje (Goban-Klas, 2011: 13–25). Media są używane przez Rosjan do dezinformacji i wywierania wpływu w sąsiednich państwach. Istotne jest wykorzystywanie przedstawicieli diaspory rosyjskiej, która pozostaje szczególnie podatna na kremlowską propagandę (Romanowska, 2018: 32–54). Na przykład w krajach bałtyckich rosyjskojęzyczne media informują o rosyjskiej diasporze, relacjach między konkretnym krajem, np. Litwą a Federacją Rosyjską. Ważną częścią działania tego rodzaju mediów jest kreowanie pozytywnego wizerunku Rosji, jej kultury. Podkreśla się również jej potęgę militarną i ekonomiczną. W ten sposób budowane jest poczucie wspólnoty rosyjskojęzycznej diaspory. Robione jest to m.in. poprzez uwypuklanie poczucia krzywdy, niesprawiedliwości wynikającej z przynależności do narodowości rosyjskiej. Poczucie krzywdy wynika z porównania z rolą, jaką ludność ta odgrywała w okresie sowieckim. Teraz straciła swoje przywileje, co w propagandzie Kremla równoznaczne jest z jej prześladowaniem (Koczyński-Zonik, 2018: 14).

Ideologia ruskiego miru stworzyła oddziaływanie poprzez *soft power*. Z tego też względu istotną rolę odgrywa diaspora rosyjskojęzyczna. Posługując się na co dzień rosyjskim językiem, znajduje się ona w kręgu rosyjskiej kultury. Film, muzyka, literatura i przede wszystkim media odpowiadają za kształtowanie jej przekonań. Szczęgólnego znaczenia nabiera działalność mediów, które uprawiają propagandę. Chodzi zatem o wykorzystywanie jej jako narzędzia w międzynarodowej polityce, uprawianej przez Rosję na obszarze postsowieckim. Warto pamiętać, że odpowiednie oddziaływanie poprzez media na ludność rosyjskojęzyczną spowodowało, że możliwa stała się rosyjska agresja na Ukrainę w 2014 r. Mieszkańcy Krymu i wschodniej Ukrainy poparli niejawną agresję, ponieważ swoją przyszłość utożsamiali z Rosją.

Metodologia badań

Celem prowadzonych badań jest: „Wskazanie, w jaki sposób kształtuje się narracja w wybranych rosyjskojęzycznych mediach elektronicznych na Łotwie dotycząca sytuacji diaspory rosyjskiej w kontekście ideologii ruskiego miru” (Apanowicz, 2002: 19). Warto zaznaczyć, że pod pojęciem „ludność rosyjskojęzyczna” rozumie się nie tylko Rosjan, ale i przedstawicieli innych nacji, które na co dzień posługują się językiem rosyjskim. W tym przypadku to skutek rusyfikacji, jaka była prowadzona od czasów carskich. Tym samym obejmują one przedstawicieli narodów: białoruskiego, ukraińskiego, mieszkańców Naddniestrza oraz mołdawskiej Gagauzji oraz przedstawicieli narodów dawnych republik środkowoazjatyckich (Kozyrska, 2023: 119–147). Przedmiotem badań (Apanowicz, 2002: 101–102) w tym przypadku jest narracja występująca w rosyjskojęzycznych mediach, dotycząca funkcjonowania diaspory rosyjskiej na Łotwie. Problem badawczy będzie natomiast przedstawiał się następująco: *W jaki sposób rosyjskojęzyczne media elektroniczne na Łotwie kreują narrację dotyczącą diaspory rosyjskiej oraz jej relacji z państwem łotewskim w kontekście ideologii ruskiego miru?* W oparciu o sformułowany problem należy określić hipotezę badawczą (Bäcker, 2016: 54–55). Na potrzeby niniejszego artykułu przyjęto następującą hipotezę: *Rosyjskojęzyczne media elektroniczne na Łotwie kreują narrację przedstawiającą diasporę rosyjską jako grupę marginalizowaną przez państwo łotewskie, a jednocześnie rozpowszechniają treści zbieżne z ideologią ruskiego miru promowaną przez Federację Rosyjską.*

Na podstawie określonego problemu badawczego i hipotezy można określić metody prowadzonych badań (Apanowicz, 2002: 55–59). Z wcześniej ustalonego problemu badawczego oraz hipotezy wynika, że najlepiej będzie użyć metody analizy narracji. Zastosowanie takiej metody umożliwia poznanie sposobu, w jaki media konstruują wyobrażenie o otaczającej człowieka rzeczywistości. Chodzi na przykład o to, jakie znaczenie nadaje się określonym terminom, jak ocenia się pewne wydarzenia. Pod względem technicznym umożliwia ona poznanie tego, jak autorzy konstruują oś fabularną oraz tego, czyje i jakie argumenty dominują w przedstawionym przekazie medialnym. Generalnie metoda ta pozwala na poznanie, jak coś przedstawiono oraz jak przedstawia się warstwa emocjonalna oraz jakie argumenty zostały użyte przez autora na poparcie jego tezy. Dodatkowo umożliwia ona również odzwierciedlenie tego, jakie nurty ideologiczne wpływają na punkt widzenia zaprezentowany w konkretnym przekazie medialnym (Garbula, 2020: 73–83; Hendricks, 1985: 167–188).

Stosowanie tej metody wymaga korzystania z określonych materiałów źródłowych. W tym przypadku za najlepszy materiał należy uznać media internetowe, które publikują w języku rosyjskim. Dodatkowo należy wybrać takie, które działają wśród rosyjskojęzycznej diaspory w jednym z krajów postsowieckich. W polityce Rosji szczególne znaczenie mają kraje bałtyckie. Od czasów panowania

Iwana Groźnego Rosja dążyła do opanowania tego regionu ze względu na dostęp do niezamarzających zimą portów nad Bałtykiem. Oderwanie się republik nadbałtyckich od Rosji znacznie ogranicza dostęp tego państwa do morza i w ten sposób osłabia jego położenie militarne i ekonomiczne (Bartosiak, 2013: 514). W tych państwach w okresie radzieckim osiedlono wielu Rosjan. Szacuje się, że przed II wojną światową na Łotwie zamieszkiwało do 10% Rosjan, zaś w 1991 r. wielkość diaspory rosyjskiej szacuje się na 35%. Dodatkowo ustawodawstwo łotewskie wymaga przejścia odpowiednich procedur w celu uzyskania obywatelstwa tego kraju, m.in. wykazania się znajomością języka łotewskiego. Miejscowi Rosjanie są niechętni naturalizacji, co wynika z poczucia wyższości Rosjan nad narodem łotewskim. Ocenia się, że jedynie około 40% łotewskich Rosjan dysponuje łotewskim obywatelstwem (Wałęclawski, 2007: 197–235). Taki status Rosjan na Łotwie stanowi pożywkę dla rosyjskiej propagandy w ramach ruskiego miru. W celu jej rozpoznania poprzez pryzmat używanego języka należy przeanalizować teksty, jakie są publikowane w rosyjskojęzycznych mediach elektronicznych. W tabeli 1 przedstawiono te z nich, które wykorzystano przy pisaniu niniejszej pracy.

Tabela 1. Rosyjskojęzyczne media działające na Łotwie i poddane analizie

Media	Charakterystyka
Sputnik Łotwa (ros. Спутник Латвия) [Sputnik Latviā]	Sputnik jest powiązany z Kremlm i nadaje programy propagandowe. W wielu państwach Unii Europejskiej ma zakaz prowadzenia tego rodzaju działalności. Obowiązuje on np. na Łotwie, ale mimo tego Sputnik nadaje w tym kraju.
Press (ros. Пресс) [Press]	Portal nie posiada bezpośredniego związku z Putinem, niemniej publikuje treści zbieżne z rosyjską propagandą. Należy do rosyjskiego oligarchy Andrejsa Kozłowa. Jest oskarżany o serwowanie nierzetelnych danych, obliczonych na wzbudzenie sensacji.
MK (Moskiewski Komsomolec) Łotwa (ros. МК (Московский Комсомолец) Латвия) [(Moskovskij Komsomolec) Latviā]	To portal, który działa na obszarze Łotwy, jego redakcja znajduje się w Rydze. Nie ma oficjalnych i nieformalnych powiązań z Kremlm. Niemniej tytuł nawiązuje do radzieckiej i rosyjskiej gazety, która ma liczne regionalne mutacje. Korzysta jedynie z oficjalnych rosyjskich źródeł lub publikowanych w rosyjskiej wersji MK.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Delfi; Springe; Medar.

Warto dodać, że jedną z platform, która umożliwiała przekazywanie treści zawierających propagandę rosyjskiego miru jest Telegram. Funkcjonuje on jako chat, ale umożliwia otrzymywanie informacji wysłanych przez instytucjonalnych nadawców, redakcje czy grupy internetowe (Humabaki i drony...). Wśród innych

platform internetowych wpływ na ludność rosyjskojęzyczną na Łotwie wywiera rosyjska sieć Vkontakcie (ros. *ВКонтакте* [VKontakte]). Mimo blokad i odpowiedzialności karnej grupy prorosyjskie cieszą się nadal dużą popularnością wśród rosyjskojęzycznych mieszkańców, służąc jako platforma do rozpowszechniania prokremlowskiej i antyzachodniej narracji (Valsts Drošības Dienests). Rosyjskojęzyczni mieszkańcy Łotwy korzystają z niej, używając VPN.

Wyżej zaprezentowane dane umożliwiają sformułowanie kierunku prowadzonych badań.

Narracja rosyjskojęzycznych mediów na Łotwie

Poznanie narracji, jakie podejmują rosyjskojęzyczne media, jest możliwe jedynie poprzez analizy konkretnych tekstów zamieszczanych w Internecie. Pierwszym tekstem poddanym analizie jest opublikowany przez Sputnik Łotwa artykuł *Łotwa usprawiedliwia nazistów, podczas gdy jej ludność wymiera* (RIGA). Trzeba zwrócić uwagę na to, że już sam tytuł ma charakter wartościujący. Narzuca on czytelnikowi negatywne postrzeganie władz łotewskich jako ksenofobicznych oraz nieradzących sobie ze współczesnymi problemami społecznymi. W samej treści tekstu znajduje się subiektywizacja polegająca na utożsamianiu polityki narodowościowej łotewskiego rządu z praktykami nazistów. Należy przy tym zauważyć, że obecnie w języku rosyjskim termin „naziści” zyskuje całkowicie nowy desygnat. Termin ten obejmuje wszystkie te społeczeństwa, ludzi, którzy odmawiają uznania języka rosyjskiego za równouprawniony ze swoimi językami narodowymi (Wyszczelski, 2022: 131). Tego typu narracja jest tworzona przez samego W. Putina. Nazwał on uniemożliwienie używania rosyjskiego jako drugiego języka urzędowego za przejaw rusofobii (Putin: Rusofobią...). W omawianym tekście, opublikowanym na stronie Sputnika Łotwa:

- zasygnalizowano pogarszającą się sytuację ekonomiczną Łotwy;
- stwierdzono, że rząd łotewski ma duże problemy z przestrzeganiem praw człowieka, powołując się przy tym na raport rosyjskiego i białoruskiego ministerstwa spraw zagranicznych;
- oskarżono rządzącą od 2022 r. koalicję rządową o budowę monolitycznego państwa i społeczeństwa;
- tę samą koalicję oskarżono również o tworzenie równoległej rzeczywistości ekonomicznej, społecznej oraz historycznej;
- zarzucono rządowi gloryfikowanie byłych łotewskich członków formacji SS i to wbrew nakazowi ONZ;
- przedstawiono Łotwę jako państwo prowadzące skrajną, najbardziej antyrosyjską politykę ze wszystkich krajów bałtyckich;
- zaprezentowano zaostrzenie antyrosyjskiej polityki po rozpoczęciu się jawnego etapu konfliktu rosyjsko-ukraińskiego;

- stwierdzono, że antyrosyjska polityka władz łotewskich to jeden z podstawowych powodów ubożenia łotewskiego społeczeństwa;
- podkreślono, że od 2023 r. na Łotwie zwiększyła się liczba osób żyjących poniżej poziomu ubóstwa, zmniejszył się przyrost naturalny;
- uznano, że wzrost cen energii na Łotwie wiąże z rezygnacją jej zakupu od Rosji i Białorusi (RIGA).

Jedną z tez przedstawionych w tekście jest to, że antyrosyjska i w gruncie rzeczy nacjonalistyczna polityka prowadzone przez władze bierze się z faktu, że wielu Łotyszów służyło w szeregach Waffen SS (Fritz, Anders, 2012: 157–185). Należy zwrócić też uwagę na stosowanie kluczowych fraz, które mają za zadanie wpływanie na rosyjskojęzycznego odbiorcę mediów. Unikano takich sformułowań jak wojna, walka, konflikt, za to stosowano frazę: specjalna operacja wojskowa. Stosowano również sformułowania takie jak rusofobia, bieda, zła polityka ekonomiczna lub negatywnie przedstawiano wpływy Zachodu na rozwój ekonomiczno-społeczny Łotwy. Warto wskazać na następujący fragment przekazu: „Władze łotewskie celowo wypaczają fakty i interpretują historię w celu usprawiedliwienia własnych haniebnych działań. Takie podejście jest powszechnie wykorzystywane do uzasadniania bluźnierczej gloryfikacji przez Rygę łotewskich legionistów i kolaborantów nazistów oraz do usprawiedliwiania otwartej walki z pamięcią o żołnierzach Armii Czerwonej, którzy wyzwolali Łotwę spod nazizmu” (RIGA). W analizowanym fragmencie pojawia się wiele nacechowanych emocjonalnie słów, które wpisują się w propagandę ruskiego miru. Dodatkowo widać tutaj techniki, jakie zastosował autor, aby manipulować odbiorcami:

- stawianie zarzutów o kłamstwo i celowe fałszowanie historii;
- nadużywanie moralnie wręcz nacechowanych epitetów;
- wykorzystywanie historii do budowania przekazu ideologicznego;
- celowe pomijanie kontekstu historycznego, który skłonił Łotyszów do służby w Waffen SS, czyli włączenia ich kraju do ZSRR;
- zamiast uznać udział łotewskich żołnierzy w szeregach Waffen SS za kontrowersyjny, niejednoznaczny moralnie itp., zastosowano zabieg obarczający winą za ten stan rzeczy obecne władze w Rydze – tzw. odwrócenie winy (Masenko, 2017: 40).

Konstruowany obraz przedstawia państwo łotewskie działające wbrew interesom własnych obywateli. Wynika to z nacjonalistycznej i antyrosyjskiej polityki władz. Tego rodzaju przekaz wpisuje się w ramy ideologii ruskiego miru. Zakłada ona bowiem naturalne istnienie krajów na obszarze postsowieckim orbitującym w kierunku Rosji. Tym samym polityka prowadzona przez nacjonalistyczny rząd łotewski odrzucający potrzebę związania się z FR generuje wszelkie problemy ekonomiczne państwa.

Warto poddać analizie jeszcze jeden tekst. Jego tytuł we własnym tłumaczeniu na język polski będzie przedstawiać się następująco: *Rosyjskie piosenki na*

Ligo? Burza w mediach społecznościowych z powodu koncertu Paulsa (Jeszcze i na Ligo...). Tytułowe Ligo to święto przesilenia letniego, które jest odpowiednikiem słowiańskiej Nocy Kupały. Różnica polega na tym, że dla Łotyszy to ważne święto, wpływające na ich identyfikację narodową. Wymieniony w tytule Raimonds Pauls to jeden z najbardziej popularnych na Łotwie muzyków. Karierę rozpoczął w latach 80. XX w., czyli w ostatniej dekadzie istnienia Łotewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Co więcej, w 1985 r. nadano mu tytuł narodowego artysty ZSRR. W czasie trwania kariery artystycznej współpracował z wieloma znanymi rosyjskimi muzykami, np. z Ałłą Pugaczową. Z tego też powodu jest niezwykle popularny wśród starszego pokolenia, zarówno Łotyszy, jak i Rosjan. Próbował swoich sił w polityce, gdzie chciał stworzyć chadecką partię, która głosiła konieczność pojednania z mniejszościami narodowymi mieszkającymi na Łotwie. Po fiasku tego przedsięwzięcia zaczął promować młode łotewskie talenty muzyczne, organizując Festiwal Nowa Fala (Otock). Treść omawianego artykułu można przybliżyć przy pomocy następujących punktów:

- pierwszy kanał łotewskiej telewizji publicznej wyemitował koncert z okazji święta Ligo. Wystąpił na nim również Raimonds Pauls, który wykonywał utwory po łotewsku i rosyjsku;
- w przekonaniu Łotyszy emitowanie rosyjskich piosenek było niewłaściwe, co w przekonaniu rosyjskiej mniejszości było formą dyskryminacji (Jeszcze i na Ligo...).

Należy przyznać, że narracja w tym artykule była utrzymana w neutralnym tonie i nie miała charakteru manipulacyjnego. Można z tego wynioskować, że podane dane odnosiły się do wydarzenia, które da się uznać za chęć pojednania łotewsko-rosyjskiego. Pod artykułem zostały zamieszczone komentarze, napisane przez rosyjskojęzycznych odbiorców tego medium. W jednym z nich zwrócono uwagę, że święto Ligo zostało zawłaszczone przez Łotyszy. Tak naprawdę w wielu kulturach w tym czasie świętuje się przesilenie letnie, co oznacza, że oburzenie jest absolutnie nieuzasadnione. Inne osoby stwierdziły, że taka postawa Łotyszy to przejaw rusofobii – przecież były tam również piosenki wykonywane w języku angielskim. Ciekawym przykładem był wpis, w którym nawoływano do ukarania R. Paulsa za wykonanie utworów w języku rosyjskim (<https://press.lv/comments/eshhyoi-na-ligo-slushat-pesni-na-russkom-burya-v-sotssetyah-iz-za-kontserta-paulsa>). Trudno określić, co tak właściwie autor tego komentarza miał na myśli. W każdym razie na przykładzie tego artykułu widać, że ludność rosyjskojęzyczna uważa, że jest prześladowana na Łotwie. Autor oskarża Łotyszy, którzy negatywnie oceniali wykonanie piosenek po rosyjsku, o rusofobię. W narracji tej pomija się kontekst historyczno-polityczny. Nie bierze się pod uwagę, że Łotwa jako jedna z republik radzieckich była rusyfikowana. Muzyka i masowe imprezy rozrywkowe na Zachodzie są traktowane jako neutralne politycznie. W doktrynie ruskiego miru język jest uważany za ważny instrument kształtowania przestrzeni geopolitycznej. Z tej

racji ograniczenie możliwości wykonywania piosenek w języku rosyjskim zostało potraktowane jako wymierzenie ciosu w samą Rosję.

Następnym tekstem, jaki poddano analizie, jest artykuł pt. *Język rosyjski w szkołach – całkowity zakaz?* opublikowany na portalu MK Łotwa (MK Латвия [MK Latviā]). Sformułowanie tytułu można odczytywać jako typowy *clickbait* – jest on krótki, rzucający się w oczy oraz bezpośrednio wiąże się ze sprawami dotyczącymi rosyjskiej diaspory na Łotwie. Jednocześnie treść tytułu jednoznacznie sugeruje, że zakaz ten już został wprowadzony. W opublikowanym tekście poruszono zagadnienie zmian legislacyjnych dotyczących funkcjonowania rosyjskich szkół na Łotwie. Dopiero w dalszej części tekstu znalazła się uwaga, że w łotewskim parlamencie trwa dyskusja nad zaproponowanymi zmianami. Dotyczyły one posługiwania się językiem łotewskim na terenie szkół, w tym również na przerwach i w trakcie prywatnych rozmów uczniów. Proponowano, aby nowe regulacje wprowadzić od 1 września 2025 r. W tekście przytoczono opinie rodziców uczniów szkół rosyjskojęzycznych. Większość z nich uważa, że reforma jest absurdalna i jej zadaniem tak naprawdę jest zwalczanie rosyjskiej świadomości narodowej, co jest wyrazem nacjonalistycznych praktyk łotewskiego rządu. Co więcej, w mniemaniu autora doszło do złamania art. 91 łotewskiej konstytucji, zapewniającego równość wszystkich obywateli państwa. Zauważył on, że również art. 114 ustawy zasadniczej gwarantujący równość obywateli bez względu m.in. na religię, narodowość czy preferencje seksualne został złamany (MK Latviā). W rzeczywistości pracowano nad nowelizacją ustawy i dotyczyła ona jedynie uczniów rozpoczynających naukę języka obcego w roku szkolnym 2026/2027 (Education Law). Tym samym omawiany tekst jest manipulacją. Nie odnosi się bowiem jedynie do uczniów szkół mniejszości rosyjskiej, tylko całego łotewskiego systemu oświaty. Warstwa językowa omawianego tekstu pozostaje stosunkowo neutralna i ma charakter informacyjny. Można odnieść wrażenie, że autor rzetelnie przekazuje informacje, zgodnie z istniejącymi faktami. Istotnym elementem omawianego przekazu są zamieszczone pod artykułem komentarze. Wypowiadający się w nich stwierdzili, że wprowadzane zmiany mają charakter nacjonalistyczny. Przytoczono przykład sytuacji, gdy podczas szkolnej dyskoteki wezwana została policja tylko dlatego, że puszczana była na niej rosyjska muzyka. W następnym komentarzu wskazano, że dzieci poza rosyjskim nie znają żadnego innego języka. Pojawiły się również zdania, że na Łotwie język rosyjski jest dyskryminowany, podczas gdy arabski promuje się w przestrzeni publicznej (MK Latviā). Dobór komentarzy pod artykułem wskazuje na to, jak duże emocje towarzyszyły czytelnikom. Wyniki przeprowadzonej analizy mieszczą się w ramach ideologii ruskiego miru. Zgodnie z nią ludność rosyjskojęzyczna żyjąca w diasporze stanowi wspólną część przestrzeni kulturowej i cywilizacyjnej ze społeczeństwem w Federacji Rosyjskiej. Z tej racji walka o ochronę języka rosyjskiego na Łotwie stanowi element szerszych zmagania prowadzonych przez społeczeństwo i władze FR.

Krótko warto wspomnieć o tym, w jaki sposób przekazywane są informacje propagandowe poprzez profile na komunikatorze Telegram. Na przykład funkcjonuje na nim profil o nazwie *Antyfaszyści z Krajów Bałtyckich*. Logiem tej grupy jest radziecka gwiazda zawierająca młot i sierp. Umieszczona jest ona na polu, które z jednej strony jest czerwone, zaś z drugiej utrzymane w barwach orderu św. Jerzego. Tym samym nazwa tego profilu nawiązuje do rosyjskiej propagandy, w której faszystami nazywa się rządy krajów krytykujących imperialną politykę FR. Informacje serwowane na tym profilu dotyczą m.in. takich kwestii jak:

- reakcja miejscowego tzw. gestapo, gdy redakcja publikuje teksty na tematy woj-skowe;
- opublikowanego przez tzw. rusofobkę tekstu naukowego z pogranicza historii i psychologii społecznej o traumie Łotyszy wywołanej sowiecką okupacją. Autor wpisu zarzuca jej, że zapomniała, iż przywrócenie Łotwy jako państwa było możliwe jedynie dzięki woli Józefa Stalina;
- przypisywanie tzw. nazistowskiemu rządowi łotewskiemu winy za doprowadzenie do upadku państwa;
- podważanie łotewskich publikacji na temat armii rosyjskiej, które według redaktorów profilu opierają się na sfalszowanych ukraińskich danych;
- krótkie wpisy z zakresu historii podkreślające związki Łotwy z Rosją, np. o znaczeniu Lipawy jako portu wojennego floty bałtyckiej (*Antyfaszyści z Krajów Bałtyckich*).

W tej części artykułu zaprezentowano jedynie przykłady tego, jak rosyjskojęzyczne media elektroniczne kształtują społeczeństwo na Łotwie. Krytykują one działania władz łotewskich z punktu widzenia założeń ruskiego miru. Tym bardziej, że obrona rosyjskojęzycznej diaspory stanowi jedno z centralnych założeń tej ideologii.

Podsumowanie

Na podstawie zebranego materiału przy wykorzystaniu metody analizy narracji medialnej można wyciągnąć wnioski. Przede wszystkim należy stwierdzić, że rosyjskojęzyczne media działające zarówno na Łotwie, jak i w innych krajach bałtyckich celują w kształtowanie przekonania wśród członków diaspory, że są prześladowane przez nacjonalistyczne rządy. Wskazują na to zmiany wprowadzane w zakresie szkolnictwa i używania języka rosyjskiego w przestrzeni publicznej, jak np. w trakcie festiwalu muzycznego. Kształtowaniu takiej narracji sprzyja wykorzystanie wątków historycznych, np. faktu, że w okresie II wojny światowej istniały łotewskie formacje Waffen SS. Taki sposób kształtowania narracji uzasadnia nazywanie łotewskiej polityki nacjonalistyczną. W każdym z omawianych przekazów można odnieść wrażenie, że Rosjanie na Łotwie to izolowana grupa, stanowiąca w państwie drugorzędną ludność. Tego typu narracja powoduje, że postawiona

hipoteza jest prawdziwa. Jednocześnie wpisuje się w treść ideologii ruskiego miru. Zakłada ona, że Rosjanie żyjący na Łotwie stanowią część większej światowej społeczności. Izolacja łotewskich Rosjan przez tzw. nacjonalistyczny rząd daje Federacji Rosyjskiej prawo do ich obrony. Kraje określane jako faszystowskie to te, które sprzeciwiają się polityce Federacji w zakresie użycia mniejszości rosyjskiej jako środka wpływu na władze łotewskie. Zasady ideologii ruskiego miru wywierające wpływ na przekaz elektronicznych rosyjskojęzycznych mediów na media tworzą poczucie oblężonej twierdzy. Treść przekazu mediów elektronicznych stanowi narzędzie w wojnie informacyjnej, jaką prowadzi Federacja Rosyjska w imię celów sformułowanych w ideologii ruskiego miru.

Bibliografia

- Apanowicz, J. 2002. *Metodologia ogólna*. Gdynia.
- Aref'ev, A.L. 2014. The Russian Language in the World. Past, Present, and Future. *Herald of the Russian Academy of Sciences* 84. <https://doi.org/10.1134/S1019331614050050>
- Bäcker, R. 2016. *Metodologia badań politologicznych*. Warszawa.
- Bartmiński, J., Tokarski, R. 1986. Językowy Obraz Świata a spójność tekstu. W: T. Dobrzyńska (red.), *Teoria tekstu. Zbiór studiów*. Wrocław.
- Bartosia, J. 2013. *Rzeczpospolita między lądem a morzem. O wojnie i pokoju*. Warszawa.
- DeLong, M. 2020. 'Ruski Mir' jako narzędzie rosyjskiej ekspansji geopolitycznej na terytorium Ukrainy. *Przegląd Geopolityczny* 33.
- Doroszczyk, J. 2016. Antyzachodnie think thanki w Rosji jako narzędzie realizacji konserwatywnego projektu Kremla. *Sprawy Międzynarodowe* 3.
- Eberhardt, P. 2019. Klub Izborski i jego urojenia geopolityczne. *Arcana. Kultura, Historia, Polityka* 5.
- Fritz, J., Anders, E. 2012. Mord dokonany na polskich jeńcach wojennych we wsi Podgaje (Flederburgu) w lutym 1945 roku. *Europa Orientalis* 3, s. 157–185. <https://doi.org/10.12775/EO.2012.009>
- Garbula, J.M. 2020. Teksty narracyjne – analiza strukturalno-formalna. *Prima Educatione* 4, s. 73–84. <https://doi.org/10.17951/pe.2020.4.73-84>
- Goban-Klas, T. 2011. Tabloizacja mediów a nepotyzm. W: R. Chytrowski (red.), *Media – Populizm – Demokracja*, Wrocław.
- Hendricks, W.O. 1985. Metodologia strukturalnej analizy narracji. *Pamiętnik Literacki. Czasopismo Kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 76(1), s. 167–188.
- Karaszewska, K. 2010. Dominacja języka angielskiego we współczesnym świecie i jej wpływ na motywację jego rodzinnych użytkowników do nauki języków

- obcych. W: D. Pietruch-Reizes, W. Babik, R. Frączek (red.). *Zarządzanie informacją w nauce*. Katowice.
- Klip, A., Pankhurst, J.G. 2025. The Mandate of the Word Russian People's Council and the Russian Political Imagination. Scripture, Politics and War. *Religions* 16(466). <https://doi.org/10.3390/rel16040466>
- Komarowa, G. 2018. *Russkij mir w mieniajuszemsia mire*. IEA RAN.
- Kozyrska, A. 2023. Status języka rosyjskiego na obszarze poradzieckim. Stan prawny – zagrożenia – perspektywy – wyzwania. *Politeja* 20(2). <https://doi.org/10.12797/Politeja.20.2023.83.06>
- Krasnowolski, A. 2018. *Języki zagrożone wymarciem w wybranych krajach Europy, Federacji Rosyjskiej i w Kanadzie*. Warszawa.
- Kuczyńska-Zonik, A. 2018. Infotainment i dezinformacja w mediach rosyjskojęzycznych w państwach bałtyckich. *TEKA of Political Science and International Relations* 13(2). <https://doi.org/10.17951/teka.2018.13.2.13-26>
- Lermontow, W. 2023. Przemówienie na XXV Światowej Rosyjskiej Radzie Ludowej „Teraźniejszość i przyszłość świata rosyjskiego”, Moskwa, 27–28 listopada.
- Łapicz, Cz. 2017. Arabski – język Koranu, Muhammada i mieszkańców raju. *Nurt SVD* 2.
- Masenko, L. 2017. *Przemówienie o sowieckim totalitaryzmie*. Kijów.
- Potulski, J., Kamińska-Korolczuk, K. 2024. Mass media i media społecznościowe w polityce wewnętrznej Federacji Rosyjskiej. *Politeja* 7(94). <https://doi.org/10.12797/Politeja.21.2024.94.13>
- Radzik, R. 2020. Tożsamości zbiorowe Słowian Wschodnich. Analiza porównawcza. *Studia z dziejów Rosji i Europy Wschodniej* LV(2).
- Romanowska, A. 2018. Rosyjskie wpływy w Niemczech. *Wiedza Obronna* 1–2.
- Skowronek, B. 2014. Mediolingwistyka. Teoria. Metodologia. Idea. *Postscriptum Polonistyczne* 14(2).
- Skowronek, B. 2022. Językowy obraz świata. *Lingwistyka Kulturowa* 10(24). <https://doi.org/10.24425/academiaPAN.2022.143967>
- Studenta-Skrucka, M. 2015. Rosyjskojęzyczny patriotyzm ukraiński. O zmianie funkcji języka rosyjskiego na Ukrainie pod wpływem Euromajdanu i wojny w Donbasie. *Kultura i Społeczeństwo* 2. <https://doi.org/10.35757/KiS.2015.59.2.9>
- Szibeka, Z. 2020. *Krótki esej o życiu politycznym i kulturalnym (1954–1991)*. Moskwa.
- Tomaszewski, W. 2023. Media w służbie reżimu. Przykład Rosji i wyzwania dla demokracji. *Krakowskie Studia Małopolskie* 4(40). <https://doi.org/10.15804/ksm20230404>
- Topolska, M.B. 1980. Czytelnictwo książek wydanych na Litwie i Białorusi w XVI i pierwszej połowie XVII wieku, cz. 2, Czytelnictwo książek świeckich. *Pamiętniki Biblioteki Kórnickiej* 16.

- Ulidis, M. 2013. Blog a Językowy Obraz Świata partii politycznej. Analiza kwantytatywno-korpusowa na przykładzie komunikacji Platformy Obywatelskiej. *Nowe Media* 5(10). <https://doi.org/10.12775/NM.2013.005>
- Wałęclawski, J. 2007. Rosjanie na Łotwie – problem statusu i praw obywatelskich rosyjskich mieszkańców Republiki Łotewskiej. *Forum Politologiczne* 5, s. 197–235.
- Wyszczelski, L. 2022. Moskiewska i Kijowska wizja interpretacji sporów o przeszłość ciągłości historycznych korzeni wzajemnych państwowości. *Pomiędzy. Polonistyczno-Urbanistyczne Studia Naukowe* 1(4). <https://doi.org/10.15804/PPUSN.2022.01.12>

Netografia

- Delfi, Ž. Sputnik mimo zakazu nadaje na Łotwie. *Studium Europy Wschodniej*, <https://studium.uw.edu.pl/sputnik-mimo-zakazu-nadaje-na-lotwie/> (dostęp: 26.06.2025).
- Education Law (with amendments to 28.09.2023), https://www.vvc.gov.lv/en/laws-and-regulations-republic-latvia-english/izglitiba-likums-ar-grozijumiem-lidz-28092023?utm_source=https%3A%2F%2Fchatgpt.com%2F (dostęp: 27.06.2025).
- Humabaki i drony. Jak działa (pro)rosyjska propaganda na Telegramie? *Demagog*, https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/humbaki-i-drony-jak-dziala-prorosyjska-propaganda-na-telegramie/ (dostęp: 15.05.2026).
- Medar, S. Russian Disinformation in Latvia. *Defence & Security Monitor*, <https://en.monitorulapararii.ro/russia-s-strategic-influence-operations-in-the-baltic-countries-1-25104?utm> (dostęp: 26.06.2025).
- Otock, T. Burza wokół 'Nowej Fali'. *Delfi*, https://www.delfi.lt/pl/kultura/burza-wokol-nowej-fali-60394599?utm_source=chatgpt.com (dostęp: 26.06.2025).
- RIGA. Латвия оправдывает нацистов, пока её население вымирает. Sputnik Латвия [RIGA. Latviā opravydaet nacistov, poka eē naselenie vymiraet. Sputnik Latviā], <https://lv.sputniknews.ru/20250625/latviya-oprawdywaet-nacistow-poka-jejo-naselenie-wymiraet-30543575.html> (dostęp: 26.06.2025).
- Springe, I. How Russian Propaganda Becomes Even Nastier in Baltic News. *Re:Baltica*, <https://en.rebaltica.lv/2017/03/how-russian-propaganda-becomes-even-nastier-in-baltic-news> (dostęp: 26.06.2025).
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена президентом Российской Федерации В.В. Путиным 31 марта 2023 г.) [Konceptiā vnešnej politiki Rossijskoj Federacii (utverždena prezidentom Rossijskoj Federacii V.V. Putiny 31 marta 2023 g.)] (dostęp: 24.06.2025).
- Valsts drošības dienests (VDD), *Par Valsts drošības dienestu*, <https://vdd.gov.lv/lv> (dostęp: 17.05.2026).

Антифашисты Прибалтики [*Antifašisty Pribaltiki*], kanał Telegram, <https://t.me/antifalivland> (dostęp: 17.05.2026).

Дугин, А., Русский мир и его Собор [Dugin A., Russkij mir i ego Sobor], <https://izborsk-club.ru/24992?ysclid=mpa8jd7aaj24425569> (dostęp: 16.05.2025).

Ещё и на Лиго слушать песни на русском? Буря в соцсетях из-за концерта Паулса. [Ešē i na Ligo slusāt' pesni na russkom? Burā v socsetāh iz-za koncerta Paulsa.] *Press*, <https://press.lv/post/eshyo-i-na-ligo-sluszat-pesni-na-russkom-buria-w-socseciach-iz-za-kontserta-paulsa> (dostęp: 26.06.2025).

Министерство иностранных дел Российской Федерации, *Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 31 марта 2023 г. № 229)*, 31 марта 2023 г. [Ministerstwo inostrannyh del Rossijskoj Federacii, *Koncepcija vnešnej polityki Rossijskoj Federacii (utverždena Ukazom Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 31 marta 2023 g. № 229)*, 31 marta 2023 g.], https://mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1860586/?lang=ru (dostęp: 24.06.2025).

МК Латвия. Русский язык в школах под полный запрет? [МК Latviā. Russkij āzyk v školah pod polnyj zapret?], <https://www.mklat.lv/zhizn/9359-russkij-jazyk-v-szkolach-pod-polnyj-zapret.html> (dostęp: 27.06.2025).

Можегов В., 2007. *О Русской идее, триада графа Уварова и универсальности христианства*, АПН (Агентство Политических Новостей), 6 октября 2005. [Možegov V., 2007. *O Russkoj idee, triada grafa Uvarova i universal'nosti hristianstva*, APN (Agentstvo Političeskikh Novostej), 6 oktâbrâ 2005. [cyt. 2026-07-22]: <https://apn.ru/index.php?newsid=1593>

Путин: Русофобия – первый шаг к геноциду. *ОТР*. [Putin: Rusofobiā – pervyj šag k genocidu. *OTR*.], <https://otr-online.ru/news/putin-rusofobiya-pervyy-shag-k-genocidu-189160.html?utm> (dostęp: 26.06.2025).

Anton Czeluskin (Chelyuskin), absolwent Uniwersytetu Mikołaja Kopernika kierunku polityka i bezpieczeństwo (2024) oraz kierunku historia (2019) studia magisterskie. Zainteresowania historią i komparatystyką obszaru Europy Wschodniej oraz geopolityką Rosji i Polski. Zainteresowania również w strefie etnografii oraz języków obcych, przede wszystkim słowiańskich. Działa w organizacji „Młode Kresy”. Udziela wywiadów internetowych o tematyce historyczno-kulturowej. Oprócz naukowych jest autorem licznych artykułów publicystycznych o tematyce historycznej oraz geopolitycznej.

Sylwester Woźniak, absolwent historii Uniwersytetu Zielonogórskiego oraz kierunku interdyscyplinarnego filozofia z politologią (tzw. filozofia z WOsem). Doktor nauk humanistycznych z zakresu historii. W 2017 r. obronił dysertację pod kierunkiem prof. Stefana Dudry pt. *Kościół greckokatolicki w zachodniej Polsce po II wojnie światowej*. Zainteresowania naukowe obejmują historię najnowszą w zakresie mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych ze szczególnym naciskiem mniejszości łemkowskiej i Kościoła greckokatolickiego na tzw. Ziemiach Odzyskanych. Jego zainteresowania historyczne mają również związek z ujęciem politologicznym tematyki mniejszości narodowych i religijnych. Publikuje artykuły naukowe m.in.: w „Studiach Zachodnich”, „Ziemi Lubuskiej” i „Przeglądzie Geopolitycznym” oraz teksty publicystyczne w periodyku „Na Winnicy”.

Lt. Col. (res.) Cezary Pawlak*

 <https://orcid.org/0000-0002-4295-7746>

Naimul Hamid Riaz**

 <https://orcid.org/0009-0001-1765-3388>

India's Policy Towards Bangladesh in the Context of the China–India Rivalry

Abstract

This article examines India's policy towards Bangladesh through the lens of the China–India rivalry and argues that India's interventionist, hegemonic, and ideologically-shaped foreign policy has contributed to rising anti-India sentiment in Bangladesh. Using a Causal Loop Diagram (CLD), the text links India's support for an autocratic regime, alleged intelligence involvement, trade asymmetry, water disputes, and unequal transit arrangements to growing public dissatisfaction and political backlash in Bangladesh. The article argues that the August 2024 political rupture in Bangladesh accelerated Dhaka's strategic diversification towards China and, to a lesser extent, Pakistan, which, in turn, heightened India's security concerns, especially regarding the Northeast and the Siliguri Corridor. It also shows

* University of Chittagong, e-mail: cezarypawlak@o2.pl

** University of Chittagong, e-mail: naimulhamidriaz@gmail.com

how China has used Bangladesh's strategic location, infrastructure financing, and port-related cooperation to expand its regional influence, intensifying the broader great-power competition. The central conclusion is that the Bangladesh-India tensions are not isolated disputes but, rather, a self-reinforcing cycle of mistrust and escalation. The article recommends a more balanced, non-interventionist Indian approach based on sovereignty, equitable economic cooperation, fair water-sharing, and mutually beneficial transit arrangements to reduce the risk of further regional instability.

Keywords: Northeast India, Siliguri Corridor, Malacca Dilemma, Causal Loop Diagram (CLD)

Polityka Indii wobec Bangladeszu w kontekście rywalizacji chińsko-indyjskiej

Streszczenie

Niniejszy artykuł analizuje politykę Indii wobec Bangladeszu przez pryzmat rywalizacji między Chinami a Indiami i dowodzi, że interwencjonistyczna, hegemoniczna oraz ukształtowana ideologicznie polityka zagraniczna Indii przyczyniła się do wzrostu nastrojów antyindyjskich w Bangladeszu. Wykorzystując model pętli przyczynowo-skutkowej, artykuł wiąże poparcie Indii dla autokratycznego reżimu, domniemane zaangażowanie służb wywiadowczych, asymetrię handlową, spory dotyczące zasobów wodnych oraz nierówne warunki tranzytu z narastającym niezadowoleniem społecznym i reakcją polityczną w Bangladeszu. Autor argumentuje, że polityczny przełom w Bangladeszu w sierpniu 2024 r. przyspieszył strategiczną dywersyfikację relacji Dhaki w kierunku Chin, a w mniejszym stopniu także Pakistanu, co z kolei zwiększyło obawy Indii dotyczące bezpieczeństwa, zwłaszcza w odniesieniu do północno-wschodnich regionów kraju oraz Korytarza Siliguri. Artykuł pokazuje również, w jaki sposób Chiny wykorzystują strategiczne położenie Bangladeszu, finansowanie infrastruktury oraz współpracę związaną z portami do rozszerzenia swoich wpływów regionalnych, intensyfikując tym samym szerszą rywalizację mocarstw.

Główny wniosek jest taki, że napięcia między Bangladeszem a Indiami nie są osobnymi sporami, lecz elementem samonapędzającego się cyklu nieufności i eskalacji. Artykuł zaleca przyjęcie przez Indie bardziej wyważonego i nieinterwencyjonistycznego podejścia, opartego na poszanowaniu suwerenności, sprawiedliwej współpracy gospodarczej, uczciwym podziale zasobów wodnych oraz wzajemnie korzystnych rozwiązaniach tranzytowych, aby ograniczyć ryzyko dalszej destabilizacji regionu.

Słowa kluczowe: północno-wschodnie Indie, Korytarz Siliguri, dylemat Malakki, pętla przyczynowo-skutkowa

Introduction

India, which now considers itself a major pole in an emerging multipolar world order, wields significant influence over its neighbouring countries. Under the Bharatiya Janata Party (BJP), India's foreign policy in its neighbourhood has undergone a notable shift. This transformation can be linked to changes in the country's domestic political landscape and the rise of right-wing ideology in the 21st century. Once considered a fringe political entity in post-partition India, the BJP now exerts significant influence over India's both domestic and foreign policy. This influence is further reinforced through its broader ideological network, commonly referred to as the Sangh Parivar (Kanungo, 2019a). With the BJP's rise, India's foreign policy has shifted from a relatively conciliatory approach to a more assertive stance, particularly in its engagement with Bangladesh. India's perceived involvement in Bangladesh's domestic politics – especially during the rule of the Bangladesh Awami League (BAL) under Sheikh Hasina – has drawn widespread criticism inside Bangladesh's political sphere. Despite its status as the world's largest democracy, India's support for the BAL government – which remained in power for over fifteen years amid the allegations of electoral manipulation and the suppression of opposition forces – has contributed to the perception of deprivation among a large segment of the Bangladeshi population. Moreover, such alignment has contributed to an asymmetrical bilateral relationship that is often viewed as favouring Indian strategic interests.

Following the collapse of the regime on 5 August 2024, Bangladesh sought to diversify its foreign relations. It began strengthening ties with China through investment and development cooperation as well as started rebuilding relations with Pakistan. India's assertive and interventionist policies during the BAL period contributed to rising anti-India sentiment in Bangladesh. As a result, Dhaka

expanded its strategic engagements beyond India. At the same time, the growing influence of the Hindutva nationalist ideology and communal politics in India has raised significant concerns about the marginalisation of religious minorities, with potential consequences for its regional diplomacy and its ability to sustain influence in Bangladesh's internal politics. This study examines the causal relationship between India's interventionist policies and subsequent political developments in Bangladesh, with particular attention to the risks of geopolitical realignment and regional instability in South Asia. It analyses how India's involvement – especially its support for an autocratic regime – has contributed to anti-India sentiment in Bangladesh and facilitated a potential strategic shift towards China. The study further explores how such realignment can potentially generate security challenges for India's Northeast and amplify patterns of regional competition through a reinforcing feedback loop. Ultimately, these dynamic risks intensify the underlying drivers of conflict and complicate efforts at de-escalation, particularly at a time when ideological orientations continue to shape India's foreign policy and its bilateral relations with Bangladesh. The next section will operationalise the causal loop by separating drivers, mechanisms, and outcomes.

Methodology

This study employs a Causal Loop Diagram (CLD) to systematically analyse the dynamics of interaction between India and Bangladesh. In this framework, causality is treated as a recursive process. An initial action generates reactions, which then become a new cause for further reaction. This produces a self-reinforcing feedback loop (Pawlak, 2024). The analysis is structured around a set of interrelated variables. These variables are defined below to clarify the causal sequence and the role that each one plays in the framework:

- **an independent variable / initial cause:** India's domestic turn towards majoritarian politics and hegemonic regional behaviour creates an interventionist foreign policy towards Bangladesh. The paper links this to the BJP/Hindutva politics and India's long-term strategic goal of keeping Bangladesh within its sphere of influence;
- **intervening variables / transmission mechanisms:** this intervention takes concrete forms with support for the BAL government, the tolerance of electoral irregularities, intelligence cooperation, and pressure in areas such as trade, water-sharing, and transit. These actions deepen Bangladesh's sense of inequality and dependency;
- **a dependent variable / immediate effect:** the accumulated grievances generate domestic backlash in Bangladesh. This produces a growing anti-India sentiment, social dissatisfaction, protests, and – ultimately – the 5 August 2024 uprising;

- **a secondary dependent variable / geopolitical effect:** after the uprising, Bangladesh begins to rebalance its external relations by moving closer to China and reopening ties with Pakistan. In the paper, this is treated as a reaction to Indian dominance and interference;
- **an outcome variable / security consequence:** India interprets this shift as a strategic threat, especially because of Bangladesh's geographic relevance to the Northeast and the Siliguri Corridor. That perception increases India's insecurity and encourages renewed efforts to shape events in Bangladesh;
- **a feedback variable:** those renewed efforts become the next cause in the chain, producing another round of resistance and escalation, which is identified as the feedback loop.

The framework organises the evidence as a recursive escalation model, not as disconnected case details. The normalisation of rigged elections, intelligence links, trade imbalance, water disputes, transit concessions, protests, anti-India sentiment, and regional security concerns are all treated as sequential and mutually reinforcing parts of one causal system. In other words, the framework helps the reader see that one outcome becomes the next cause. India's intervention produces Bangladeshi resentment; resentment produces political rupture; rupture produces strategic realignment; that realignment then feeds back into India's security concerns and further intervention. The following section identifies the initial driver of the feedback loop in India's 1971 intervention.

Indian hegemony – the genesis

The Bangladesh War of Independence in 1971 marked the beginning of India's direct involvement in the country. Following the declaration of independence on 26 March 1971, the Mukti Bahini guerrilla forces significantly weakened the Pakistan Army through sabotage and unconventional tactics. India formally entered the conflict on 3 December 1971, and after thirteen days of intense fighting, the Pakistani Army surrendered on 16 December 1971. Subsequent Indian political narratives have often portrayed Bangladesh's liberation struggle as a conflict between India and Pakistan, although the war initially began as a struggle between Bengali forces and the Pakistani military (Firstpost, 2024). Some accounts have also presented India's intervention as a humanitarian effort, citing the influx of millions of refugees into West Bengal and other northeastern regions (Mehta, 2011). India's intelligence agency – the Research and Analysis Wing (RAW) – provided guidance and training to Bengali guerrilla forces as well as weapons to support the fight against Pakistan (Singh, 2021). While India maintains that its actions were driven primarily by humanitarian concerns in response to Pakistan's atrocities and genocide, the intervention also served wider geopolitical and strategic interests.

More importantly, this early intervention established a durable asymmetry in the bilateral relationship, creating the conditions for India to seek influence over Bangladesh's later domestic alignments.

From the geopolitical perspective, the liberation of Bangladesh represented one of India's most significant strategic undertakings since its independence in 1947. Prior to 1971, India had been effectively encircled by hostile territories, with Pakistan on both its western and eastern fronts, the latter being present-day Bangladesh. China's hostility towards India after the Sino-Indian War further intensified this security concern, particularly in the Northeast. Consequently, one of India's key strategic options was to support the independence movement of Bangladesh and secure the lasting influence over the new state. The two Pakistani territories posed a constant threat to India's internal security, and East Pakistan provided support to separatist movements in India's Northeast (Patnaik, 2008). Suppressing these insurgent groups was unlikely to succeed as long as East Pakistan remained under West Pakistan's control. The influx of approximately ten million Bengali refugees into the Indian territory and the formation of a Bangladesh government-in-exile in Calcutta provided both humanitarian and political justification for India's intervention (Haider, 2009). Following Bangladesh's independence, India gradually sought to shape its domestic political landscape and maintain within its sphere of influence (Chowdhury, 2013). As Bangladesh's party politics evolved, this external influence became increasingly visible through preferences for particular political actors. India's involvement became more contested over time as anti-India sentiment grew, particularly with the rise of the Bangladesh Nationalist Party (BNP), which reduced India's influence. In contrast, the leaders of the BAL have maintained close ties with India and the Gandhi family since 1971 (Hindustan Times, 2024). Renewed concerns emerged in 2004 when the BNP was accused of supporting insurgent groups in Northeast India, particularly the United Liberation Front of Asom (ULFA), whose members found refuge and operated from Bangladesh during the BNP-led government (Mahmud, 2009). These developments encouraged efforts to restore the BAL to power, as it was widely regarded in India as the most reliable ally in Bangladesh's domestic politics.

After the BAL leader Sheikh Hasina came to power, her government became closely aligned with India (Mushahary et al., 2025). This alignment did not remain merely diplomatic; it increasingly took the form of political support, security cooperation, and strategic coordination. The 2014 general election in Bangladesh was widely criticised due to allegations of electoral manipulation. The main opposition party, the BNP, along with its allies, boycotted the election, citing the absence of a neutral caretaker government. This boycott produced a parliament without any effective opposition representation and raised serious questions about the legitimacy of the process (Riaz, 2014). India's position during this period drew criticism from multiple quarters. The Human Rights Watch suggested that India's

relatively passive stance could embolden the ruling party and exacerbate political tensions (Ganguly, 2014). The 2018 general election similarly faced widespread allegations of manipulation and irregularities, prompting opposition leaders to denounce the results as “farcical” and demand a new vote under a neutral government (BBC, 2018). India refrained from publicly criticising the election, with the Ministry of External Affairs framing it as an “internal affair” of Bangladesh (The Daily Star, 2018). In the 2024 general election, the BAL government again faced the accusations of manipulating the electoral system to secure a fourth consecutive term, while opposition parties once more boycotted the vote. Following the election, Indian Prime Minister Narendra Modi congratulated Hasina on her victory, signalling continued diplomatic support (Krishnan, 2024). In contrast, the U.S. State Department criticised the election as “not free and fair,” citing the opposition boycott and low voter turnout. Indian diplomats also engaged with U.S. officials to encourage a reconsideration of their position on Hasina and her government, emphasising India’s commitment to continued support for the BAL regime (Shih, Nakashima, Hudson, 2024). India publicly described Bangladesh’s elections as an internal affair. However, reports suggest that it simultaneously provided diplomatic and possibly covert support to sustain the Hasina government.

The RAW has reportedly maintained significant influence in Bangladesh’s internal political and security dynamics since the country’s creation. One of the primary objectives attributed to the RAW is to induce “Indianisation” in Bangladesh and form alliances with ruling political actors in the post-independence period (Rushd, 2024). Following Bangladesh’s liberation, India also expressed concern about the creation of an independent Bangladeshi military, as a strong national army could potentially challenge India’s regional influence. In this context, it has been argued that the RAW sought to create divisions within the ranks of the Bangladesh Armed Forces (Abedin, 1995). A former Bangladesh Army Chief testified in court that individuals from India’s foreign intelligence agency RAW were allowed to regularly work inside Bangladesh’s Directorate General of Forces Intelligence (DGFI) offices during the period of Hasina under the patronage of her defence adviser (The Daily Star, 2026). Opposition leaders have alleged that Hasina consolidated power with the support of India’s intelligence apparatus (The Business Standard, 2024). Allegations of Indian involvement have also been linked to the 2009 Bangladesh Rifles (BDR) mutiny, which resulted in the deaths of 57 senior military officers. Following the end of Hasina’s rule, an interim government established the National Independent Investigation Commission to reinvestigate the BDR mutiny. The commission found strong evidence of the involvement of external forces associated with India, in coordination with the BAL government, in efforts to destabilise the country and weaken the Bangladesh Army (TRT World, 2025; The Business Standard, 2025).

Following the uprising, the BAL leaders, along with the party leader Hasina, fled to India (Rahman, 2024). Reports suggest that after the uprising, the party leaders attempted to instigate communal riots between the minority Hindus and the majority Muslim populations, aiming to further destabilise the country (The Daily Inqilab, 2024). According to the BNP Hindu leader Gayeshwar Chandra Roy, the BAL and India considered a communal riot necessary to shift the political balance in Bangladesh and undermine the electoral process (The Daily Ittefaq, 2025). Alongside these efforts, Indian media outlets affiliated with the BJP launched a widespread disinformation campaign, portraying the situation in Bangladesh as one in which Hindus were in danger, while emphasising that radical Muslim groups were seizing control (Mahmud, Sarker, 2024). However, other accounts suggest that such incidents may have been orchestrated by actors linked to the ousted regime rather than emerging organically. Jon Danilowicz, a former U.S. diplomat with experience in Bangladesh, argued that claims portraying Bangladesh as descending into Islamist extremism were exaggerated, stating that such narratives were “ridiculously untrue” (Rahman, 2024). Beyond electoral and intelligence-related influence, the same asymmetrical relationship also operates through economic and infrastructural channels that deepen Bangladesh’s perception of further deprivation and unequal treatment.

The patterns of influence

The political pattern described above is reinforced by structural mechanisms of influence – especially trade imbalance, water-sharing disputes, and transit arrangements – which transform political distrust into material grievances. Trade imbalance functions as the economic mechanism through which asymmetry becomes visible in everyday bilateral exchange. During the period of the Bangladesh Awami League government, bilateral trade expanded significantly in absolute terms; however, the growth remained highly asymmetric. Bangladesh’s imports from India included essential commodities such as fuel, electricity, food grains, fertilisers, and industrial raw materials. While the diversification of supply is a standard economic practice, the concentration of imports from India resulted in a high level of dependency on a single neighbouring country for critical needs.

Table 1. Trade balance and deficit between Bangladesh and India from FY 2009–2010 to FY 2021–2022

Fiscal Year	Export to India	Import from India	Trade Deficit
FY 2009-10	304.62	3,202.06	2,897.44
FY 2010-11	512.50	4,565.75	4,053.25

Fiscal Year	Export to India	Import from India	Trade Deficit
FY 2011-12	498.42	4,743.25	4,244.83
FY 2012-13	563.96	4,740.35	4,176.39
FY 2013-14	456.63	6,035.51	5,578.88
FY 2014-15	527.16	5,815.10	5,287.94
FY 2015-16	689.62	5,450.70	4,761.08
FY 2016-17	672.40	6,146.22	5,473.82
FY 2017-18	873.27	8,619.41	7,746.14
FY 2018-19	1,248.05	7,648.01	6,400.00
FY 2019-20	1,096.11	5,793.63	4,697.52
FY 2020-21	1,279.67	8,593.12	7,313.45
FY 2021-22	1,991.31	13,691.01	11,699.70

Source: Adapted from *Annual Report* (multiple volumes) and *Export Receipts and Import Payments*, by Bangladesh Bank, 2010–2022 (Bangladesh Bank, 2022).

In FY 2009–2010, bilateral trade between Bangladesh and India began at a relatively modest level, with Bangladesh exporting goods worth 0.30 billion USD and importing the worth of 3.20 billion USD, resulting in a trade deficit of approximately 2.90 billion USD. Over the following decade, both exports and imports increased substantially; however, the growth remained markedly asymmetric. By FY 2020–2021, Bangladesh's exports to India had risen to 1.28 billion USD, while imports reached 8.59 billion USD, widening the trade deficit to 7.31 billion USD. This trend continued into FY 2021–2022, when trade volumes reached their highest levels in the dataset. During this period, exports increased to 1.99 billion USD, but were significantly outweighed by imports totalling 13.69 billion USD. Consequently, the trade deficit expanded to approximately 11.70 billion USD. Overall, although Bangladesh's exports to India have grown more than sixfold since 2009, the substantially larger increase in imports has maintained a persistent and widening trade imbalance in India's favour.

Water disputes operate as a resource-based mechanism that sustains the perceptions of unequal treatment. The two countries share 54 rivers, out of which 48 have been dammed or otherwise modified (Parven, Hasan, 2018). The primary disagreements revolve around the construction of hydropower dams on the Teesta River and the Farakka Barrage on the Ganges River. In 1983, an agreement allocated 36% of the Ganges water to Bangladesh, 39% to India, and reserved 25% for natural flow. Despite this treaty, India constructed additional barrages and hydropower projects, altering the river's course at multiple downstream locations in Bangladesh (Uprati, Salman, 2011). In 1996, the two countries signed a 30-year agreement on Ganges water allocation. However, India's unilateral actions have significantly

reduced downstream flow, particularly during the dry season from January to May. Studies indicate that, compared to pre-1975 conditions, maximum discharge has declined by approximately 23%, average discharge by 43%, and minimum discharge by nearly 65%. During peak dry months such as May, flows can fall to around 500 cubic meters per second. Trend analyses consistently show declining maximum, average, and minimum discharges during these critical months (Islam et al., 2022). These changes have left northern Bangladesh underdeveloped, contributing to winter droughts and severe monsoon flooding.

Transit corridors form a logistical mechanism through which strategic dependence and revenue concerns become politically salient. Approximately 49 million metric tonnes of goods are transported annually through the Siliguri Corridor (Inland Waterways Authority of India, 2024). By contrast, transit routes through Bangladesh could accommodate a significant portion of this traffic. Following the rise of the BAL government, India actively sought to secure transit access through Bangladesh to its northeastern states. In order to engage in both internal and external trade with mainland India, the northeastern states need to cross an average distance of 1,600 kilometres. However, using the conventional route through Bangladeshi ports reduces the distance to only 450 kilometres (Ashrat, 2023). India successfully negotiated with the BAL government to gain access to the Chittagong and Mongla ports (Chaudhury, 2023), and signed a memorandum of understanding to use rail transit. These arrangements, however, are economically uneven. The official recommendation by Bangladesh's Ministry of Commerce set the transit fee at 1,058 BDT per ton of freight, yet the final agreed rate was only 277 BDT per ton, i.e. approximately one-quarter of the recommended amount. Under these agreements, Bangladesh does not levy standard customs duties on Indian transit cargo, imposing only minimal administrative fees, which generates potential revenue losses (Light Castle Analytics Wing, 2020).

While trade, water-sharing, and transit arrangements illustrate the structural dimensions of asymmetry, the same pattern has also been reflected in the security domain, where allegations point to more direct and coercive forms of influence. Following the establishment of an interim government led by Nobel laureate Professor Mohammad Yunus, an inquiry commission was formed to investigate enforced disappearances and extrajudicial killings during the fifteen years of autocratic rule under Hasina and her party. The commission's report documents a 'foreign nexus.' It implicates Indian intelligence and security services, acting in cooperation with Bangladesh's security apparatus, in a system of enforced disappearances and renditions. According to the report, 96.7% of the victims were affiliated with opposition parties. Among these, Bangladesh Jamaat-e-Islami (BJI) accounts for 476 individuals (50.2%), followed by its student wing, Islami Chhatra Shibir, with 236 individuals (24.9%). The Bangladesh Nationalist Party (BNP) comprises 142 victims (15.0%), further supported by its affiliates: the Jatiyatabadi

Chhatra Dal with 46 individuals (4.9%) and the Jatiyatabadi Jubo Dal with 17 individuals (1.8%). The report also highlights cases of cross-border activities, captive exchanges, and extrajudicial killings carried out in coordination between Indian intelligence and security agencies as well as their Bangladeshi counterparts (Chowdhury, et al., 2026). These findings suggest that asymmetry in the Bangladesh–India relations extend beyond political and economic channels and into coercive state practices, thereby intensifying distrust and opposition within Bangladesh. In this way, structural asymmetries and security practices reinforce one another, contributing to the accumulation of grievances that drive anti-India sentiment and subsequent strategic realignment.

China's involvement

Anti-India sentiment and strategic diversification both produce an opening for China. China's involvement in Bangladesh is best understood as a sequence of connected layers: geostrategy, economic connectivity, port presence, political positioning, and the debt debate. These elements are parts of one wider strategy through which Beijing seeks to secure influence in South Asia and the Indian Ocean. At the geostrategic level, Bangladesh matters because of its position near the Bay of Bengal and its proximity to the sea routes that connect China to global markets. China's heavy reliance on the Strait of Malacca poses a significant economic security challenge known as the "Malacca Dilemma". This strategic chokepoint handles approximately 3.5 trillion USD in global trade annually, with two-thirds of China's maritime trade passing through it. Moreover, roughly 80% of China's oil imports transit the Strait, accounting for 60% of the country's total oil supply (Dent, 2023). In the event of a major conflict, China fears a potential naval blockade in the Indian Ocean, including the Strait of Malacca (Paszak, 2021). India's Andaman and Nicobar Islands, situated at the entrance to the Strait, are undergoing a significant militarisation as part of a ten-year infrastructure development project. This includes extending runways, deploying fighter jets such as the Sukhoi Su-30MKI and Jaguar Maritime, and operating P-8I Poseidon submarine hunters from the islands (Sharma, 2024). In parallel, the Quadrilateral Security Dialogue (QUAD) – comprising India, Australia, Japan, and the United States – primarily aims to counter the Chinese influence in the Indian Ocean region.

Maritime vulnerability motivates Beijing to use connectivity projects in Bangladesh as a strategic response. This is where the Belt and Road Initiative (BRI) becomes important. The BRI is the economic instrument through which China translates geostrategic concerns into infrastructure, connectivity, and long-term influence. Bangladesh's strategic location offers China potential access to the Bay of Bengal, which could serve as an alternative route to the congested

Malacca Strait. Bangladesh formally joined China's BRI in 2016 during the period of the BAL government. Since then, China has invested in several major infrastructure projects aimed at enhancing connectivity and promoting economic growth. These initiatives form part of a broader 40-billion-USD investment package under the BRI, with 26 billion USD allocated to the BRI-specific projects and 14 billion USD earmarked for joint ventures (Noyon, 2023). China's investments in Bangladesh aim to establish connectivity that bypasses the traditional maritime chokepoints and ensure uninterrupted trade flows (Choudhary, 2023). The port dimension is the most visible expression of that strategy. In 2018, China undertook a modernisation project of the Chittagong port in Bangladesh to increase its cargo-handling capacity (He et al., 2018). In the same year, the China Harbour Engineering Company initiated the development of a 750-acre industrial park in Chittagong, with China holding a 70% stake in exchange for an investment of approximately 10 billion USD (Chow, Silva, 2024).

China's political approach in Bangladesh supports this economic strategy. Unlike India, which has been widely viewed as supporting one single regime, China has generally presented itself as non-partisan and willing to work with whichever government is in power. Chinese media outlets have portrayed Beijing as a neutral party in Bangladesh, suggesting that collaboration with China would be advantageous for Dhaka irrespective of the party in power (Singh G., 2024). China's perceived neutrality has allowed it to maintain positive relations with Bangladesh's interim government, led by Muhammad Yunus. Analysts note that China's non-partisan approach positions it favourably in the context of continuing its influence in Bangladesh, regardless of internal political changes (Grare, 2024).

China's broader geopolitical objectives include establishing a sphere of influence in the Indian Ocean and limiting India's regional ambitions (Wolf, 2014). The so-called String of Pearls strategy reflects China's effort to develop a network of maritime facilities and strategic partnerships along key sea routes linked to the Maritime Silk Road. Within this framework, China has invested in the construction and modernisation of ports, harbours, and associated infrastructure at critical locations, including the Chittagong Port in Bangladesh. These projects are often presented as commercial and developmental initiatives. However, they also have dual-use capabilities that could serve strategic or military purposes. This dual-use dimension has raised concerns regarding the broader implications of such investments, since economic engagement can gradually evolve into an expanded strategic presence in the region.

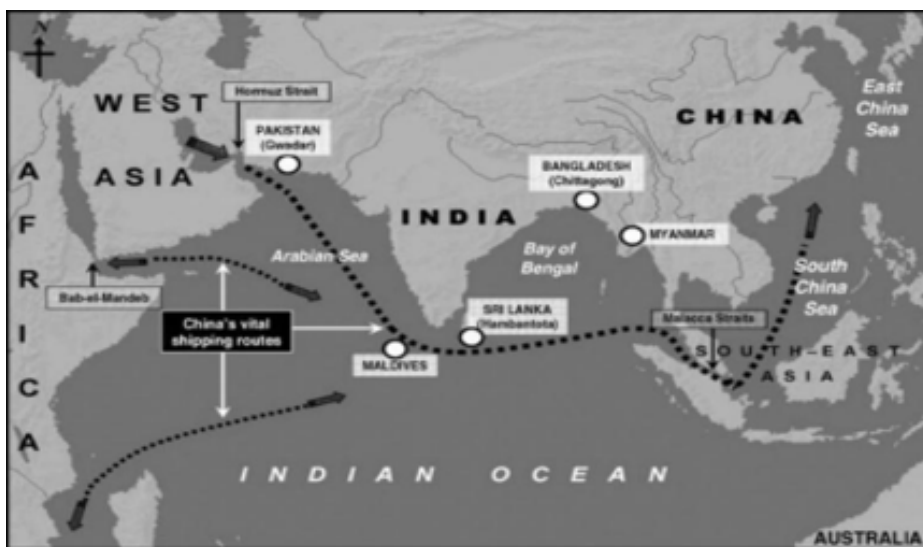

Figure 1. China's String of Pearls strategy

Source: Khurana (2008).

There has been an ongoing debate over the potential risks of debt-trap diplomacy associated with China's financial commitments. Concerns intensified following the bankruptcy of Sri Lanka in 2022 and the 2017 transfer of the strategic Hambantota Port to China Merchants Port Holdings Company Limited, which resulted from Sri Lanka's inability to repay loans used for its construction. Economists have expressed concerns about Bangladesh's economic stability, highlighting that the country's overall economy is in a state of fragility and instability. They warn that the national budget risks pushing the country into a debt trap, emphasising the need for comprehensive reforms to address these challenges (Financial Express, 2024). As of 2025, Bangladesh's total debt stands at 626.37 billion USD, representing 39.2% of GDP (World Economics, 2026). Although the country's debt burden is currently manageable, the risk of falling into a debt trap remains real and conditional. Chinese investments have been concentrated in capital-intensive sectors such as energy, transport, and major connectivity projects, which require long development periods and high repayment commitments. These projects may underperform due to inefficiencies, the overestimation of demand, or poor implementation. If that happens, it is likely that the expected revenue needed to service the loans will not materialise. In such a scenario, Bangladesh could face mounting debt obligations without corresponding growth benefits, which would force it to rely on an additional borrowing to meet repayments, which, in turn, is a classic pathway towards debt dependency (Rahman, 2024). The Karnaphuli Tunnel – a high-cost infrastructure project developed under the BRI during the

tenure of the BAL government – has been operating at a loss since its inauguration, with projected losses for the 2025–2026 fiscal year expected to reach approximately 1.7 billion BDT (Rahman, 2025).

Regional security implication

India's foreign policy towards Bangladesh has increasingly been shaped by the BJP's majoritarian ideological framework, which functions as the driver of the present regional security dilemma. India has increasingly shifted towards majoritarian and sectarian politics, particularly since 2014. The BJP promotes the Hindutva ideology that conceptualises India primarily as a Hindu nation and often frames religious minorities, particularly Muslims and Christians, as outsiders or potential threats (Kapur, Mohsina, 2020). This majoritarian approach combines pro-corporate economic policies with the privileging of upper-caste Hindu interests, alongside the normalisation of exclusionary rhetoric against minorities (Chatterji et al., 2019). Furthermore, the BJP has increasingly embedded this ideological orientation into India's foreign policy, aligning strategic decisions with the broader Hindutva nationalist doctrine (Aryal, Bharti, 2022). Institutions such as the Vivekananda International Foundation, a Hindutva-aligned security think tank, have gained influence by attracting a lot of retired senior defence personnel and advising the government on security matters (Kanungo, 2019b). This assertive foreign policy, shaped by ideological indoctrination, often views Bangladesh through a communal lens, which, in turn, has contributed to rising anti-India sentiment within Bangladesh. In the post-Hasina period, Bangladesh's interim government has sought to diversify its foreign relations, including efforts to strengthen ties with Pakistan. This shift was evident when a direct cargo vessel from Pakistan docked at the Chittagong Port on 13 November 2024, marking a significant development in bilateral connectivity (Marine Insight, 2024). Additionally, at the December 2024 D-8 Organisation for Economic Cooperation summit in Egypt, Bangladesh's interim leader Yunus urged Pakistan's prime minister to address unresolved issues stemming from 1971 (Dhaka Tribune, 2024). Within this causal chain, ideology produces the strategic mechanism of Bangladesh's post-Hasina diversification towards China and Pakistan, which India interprets as the direct erosion of its regional leverage.

As Bangladesh increasingly moves closer to China and Pakistan, India's security concerns have intensified. Bangladesh shares an extensive border with India's Northeast, making bilateral tensions potentially destabilising for the broader region, where insurgent groups have historically operated. This perceived geopolitical shift is not abstract, as it translates into a concrete territorial vulnerability for India. The Indian mainland is connected to the northeastern states through the

narrow Siliguri Corridor. The corridor is approximately 22 kilometres wide and is bordered by China, Bhutan, Nepal, and Bangladesh. This geographic vulnerability has long been a critical concern for India's internal security (Rahmati et al., 2020) and is further intensified as a result of earlier ideological and diplomatic shifts. In other words, the ideological driver in New Delhi produces diplomatic realignment pressures in Dhaka, and those pressures culminate in heightened territorial insecurity for India's Northeast.

Figure 2. Siliguri Corridor, a geostrategic location for the neighbouring countries

Source: Das (2024).

Northeast India comprises seven states: Arunachal Pradesh, Assam, Manipur, Meghalaya, Mizoram, Nagaland, and Tripura, often referred to as the ‘Seven Sisters.’ Historically, the region had remained outside the political control of mainland India prior to British colonial expansion, with its integration beginning after the First Anglo-Burmese War (Dutta et al., 2024). For centuries, the region functioned as a buffer zone between the Bengal plains and the highlands of China and Burma (now Myanmar) during the pre-colonial period (Bhaumik, 2007). Under British rule, several areas were designated as “excluded” or “partially excluded,” where administrative control was limited (Doungel, 2021). Following the partition of the subcontinent, the Northeast came under the authority of the Indian state. Since then, the region has experienced prolonged political instability and separatist movements, many of which continue today (Minorities at Risk, N/A). Similar to the challenges faced during the colonial rule, the Indian government has struggled to fully consolidate control over certain areas, where ethnic insurgent groups continue to demand greater autonomy or independence. In response, the government enacted

the Armed Forces Special Powers Act (AFSPA), which grants special powers to the armed forces in regions designated as “disturbed areas.” However, the implementation of the act has been widely criticised, with extensive reports documenting human rights violations, including extrajudicial killings, torture, abuse, and sexual violence by security forces in affected regions (Cheema, 2016).

The international boundary between Bangladesh and India extends for 4,096 kilometres, out of which 1,879 kilometres are shared with Northeast India (The Hindu, 2024). In contrast, China has annexed roughly 825 square kilometres of the Doklam Plateau, which had formerly been part of Bhutan, representing about 2% of Bhutan’s total territory. This annexation has involved the construction of at least 22 villages and settlements, with Chinese personnel – including border police and military units – reportedly stationed in the area (Laskar, 2024). The Doklam Plateau lies approximately 20 to 25 kilometres north of India’s Siliguri Corridor, i.e. the route that connects mainland India to its northeastern states (see Figure 2). In the event of a conflict, China’s strategic objective would be to disrupt the supply chain and logistics network between mainland India and its Northeast. Consequently, Bangladesh plays a critical role in maintaining stability in the region and remains a key partner in India’s efforts to secure its northeastern territories. Without fostering a balanced and mutually beneficial relationship with Bangladesh, India’s Northeast remains vulnerable to instability, potentially triggering a cycle of escalation through reinforcing feedback loops.

The main threat is identified as Indian hegemony in Bangladesh. The feedback loop is understood as originating from India’s interventionist and majoritarian foreign policy orientation under the BJP and the broader Hindutva framework as the initial cause. This orientation operates through several intervening mechanisms, including support for an autocratic regime, the normalisation of electoral irregularities, alleged intelligence involvement, persistent trade asymmetries, longstanding water-sharing disputes, and unfair transit arrangements. Collectively, these factors contribute to an immediate outcome, namely the rise of anti-India sentiment in Bangladesh and the corresponding effect of the erosion of public trust. As distrust deepens, Bangladesh appears to diversify its strategic partnerships, leading to closer alignment with China and, in some instances, Pakistan as a secondary geopolitical outcome. This shift, in turn, generates security concerns for India by increasing strategic pressure on its northeastern region and the Siliguri Corridor. Reacting to these developments, India can seek to reassert its influence in Bangladesh, which can reinforce perceptions of external interference and reproduce the initial grievances, thereby sustaining the cyclical pattern of tension and strategic competition.

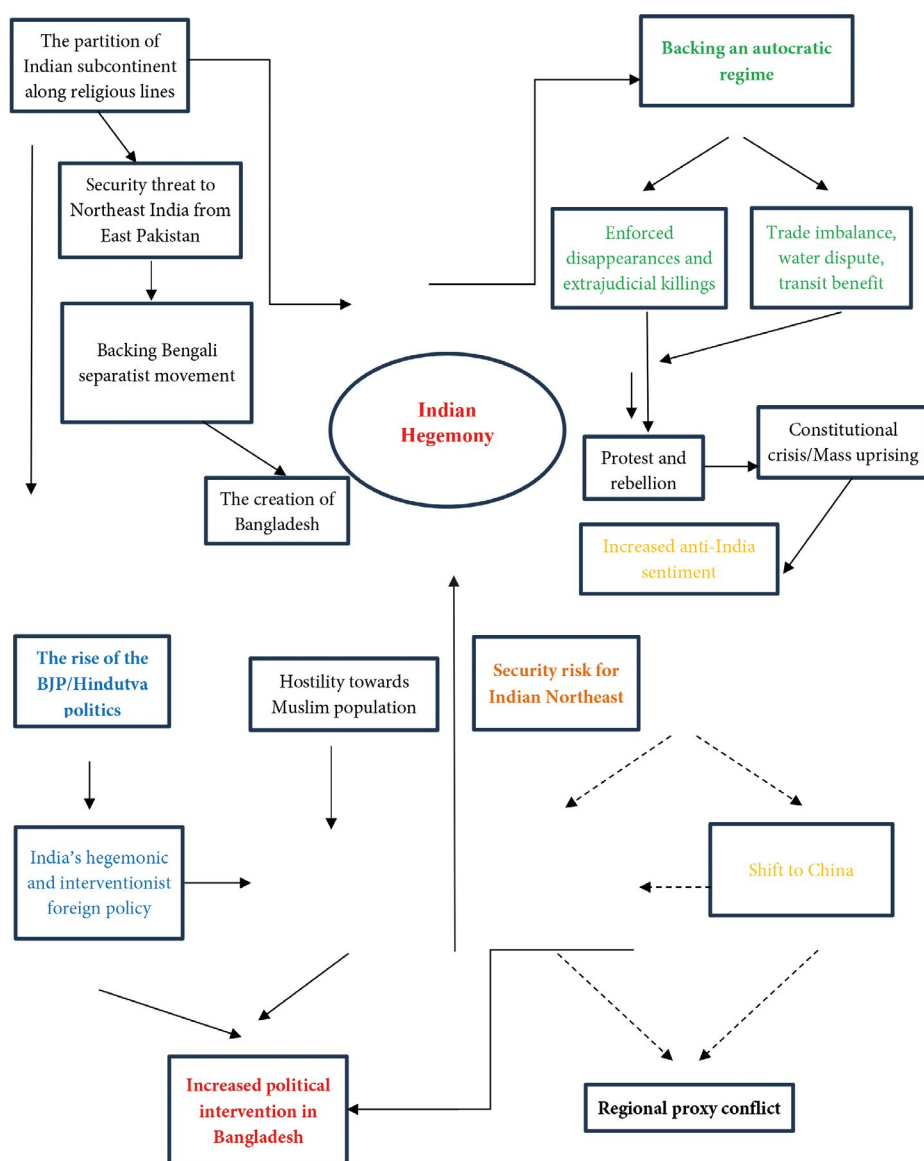

Figure 3. The Causal Loop Diagram (CLD) of regional security in South Asia

Note: The independent variable is indicated in blue, intervening variables are in green, the dependent variables are in yellow, the outcome variable is in orange, and the feedback loop is in red.

Source: own study.

To break this cycle, India would need to prioritise the development of a more balanced and mutually beneficial relationship with Bangladesh. This requires sustained diplomatic engagement, mutual recognition of each party's security concerns, equitable economic cooperation that produces shared gains, and the strengthening of cultural ties beyond religious divisions. Without such an approach, the region will remain vulnerable to continued instability. On the contrary, increased intervention or attempts to destabilise Bangladesh by India can push the country towards closer alignment with China and Pakistan, both of which are the strategic competitors of India. This dynamic is further complicated by China's geostrategic interests in the region and Pakistan's ability to leverage its historical ties with Bangladesh. At the same time, deeper alignment with China and Pakistan could also pose risks for Bangladesh, given its geographic dependence on and proximity to India. If Bangladesh becomes overly dependent on these external powers or enters into a strategic coalition with them, it could heighten regional tensions and potentially provoke stronger responses from India, including efforts to secure critical connectivity routes such as the Siliguri Corridor. In an extreme scenario, this could increase the likelihood of direct military confrontation between the two countries. Given Bangladesh's strategic location and China's broader ambitions in the Indian Ocean, any such conflict could expand beyond a bilateral dispute. This risk is heightened by the presence of the QUAD – comprising India, the United States, Japan, and Australia – which seeks to counterbalance China's regional influence. Despite India's position as one of the world's leading military powers, Bangladesh's geographic location provides it with strategic leverage in bilateral relations. To prevent escalation, India would need to adopt a cautious and measured approach that avoids further alienation of Bangladesh. Drawing on Glas's model of conflict escalation, there remains scope for de-escalation, as both countries retain the capacity to pursue outcomes that are mutually beneficial.

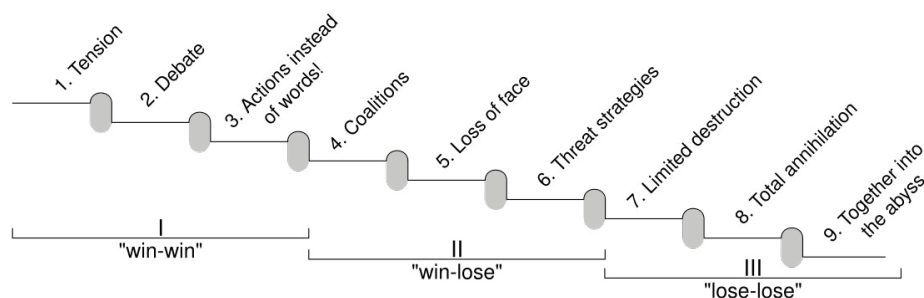

Figure 4. Glas's model of conflict escalation

Source: own study.

Current trends indicate that the bilateral tension between India and Bangladesh can still be characterised as operating within a 'win-win' threshold, as both countries remain mutually dependent on each other for geographic and security considerations. Despite ongoing tensions and debates over incompatibilities, understanding the concerns of both parties is necessary to prevent the situation from deteriorating into a 'win-lose' outcome or a scenario of opposing coalitions where Bangladesh forms an alliance with China and Pakistan. However, India's increasing far-right politics and the BJP's aggressive policies towards Muslims in the region threaten this 'win-win' opportunity. This could provoke a reactionary response in Bangladesh, leading to alliances with India's rivals. The result could be a continuous cycle of escalation, potentially culminating in a proxy between China and India in Bangladesh.

Conclusion

This study shows that the Bangladesh–India relations have been shaped by a reinforcing cycle of intervention, distrust, and strategic recalibration. India has supported preferred political actors in Bangladesh. At the same time, asymmetries in trade, water-sharing, and transit arrangements have persisted. Together, these factors have contributed to perceptions of unequal treatment and external interference. These perceptions have, in turn, intensified anti-India sentiment within Bangladesh and encouraged Dhaka to diversify its external partnerships, especially towards China and, to a more limited extent, Pakistan. This diversification has then heightened India's security concerns, particularly in relation to the Northeast and the Siliguri Corridor, thereby sustaining the cycle of mistrust and renewed intervention. The result is not a series of isolated disputes, but a self-reinforcing loop in which each round of intervention and reaction deepens the next one.

Breaking this cycle requires a shift from a regime-oriented and interventionist policy towards a more balanced approach grounded in sovereignty, reciprocity, and institutional consistency. India would need to engage Bangladesh through durable state-to-state frameworks rather than selective political alignments. It must also address long-standing grievances related to trade asymmetry, water-sharing, and transit benefits. On the other hand, Bangladesh would benefit from diversifying its international partnerships in order to reduce reliance on any single country, while avoiding actions that could increase regional tensions. A more stable bilateral relationship will depend on mutual recognition of security concerns as well as on practical cooperation that produces shared gains rather than zero-sum rivalry. Without such a shift, the feedback loop identified in this study is likely to persist, with adverse consequences for regional stability in South Asia.

References

- Abedin, M.Z. 1995. *Raw and Bangladesh*. Dhaka: Madina Printers.
- Aryal, S.K., Bharti, S.S. 2022. Impact of Hindu Nationalism in India's Foreign Policy Conduct. *South Asian Democratic Forum* 6.
- Ashrat, S. 2023, 01 15. Bangladesh for India's Act Fast for Northeast Policy. *Eurasiareview*, <https://www.eurasiareview.com/15012023-bangladesh-for-indias-act-fast-for-northeast-policy-oped/>
- Bangladesh Bank. 2022. Annual Report. *Bangladesh Bank*, <https://epb.gov.bd/>
- BBC. 2018, 31 12. Bangladesh Election: Opposition Demands New Vote. *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-46716605>
- Bhaumik, S. 2007. Insurgencies in India's Northeast: Conflict, Co-option & Change. *East-West Centre Washington Working Paper* 4.
- The Business Standard. 2024, 10 01. Hasina Stayed in Power with Aid from India's RAW: Rizvi. *The Business Standard*, <https://www.tbsnews.net/bangladesh/politics/hasina-stayed-power-aid-indias-raw-rizvi-955371>
- The Business Standard. 2025, 12 01. Did India Benefit from BDR Mutiny? What the Probe Commission Says. *The Business Standard*, <https://www.tbsnews.net/bangladesh/did-india-benefit-bdr-mutiny-what-probe-commission-says-1299101>
- Chatterji, A.P., Hansen, T., Jaffrelot, C. 2019. Introduction. In: A.P. Chatterji, T. Hansen, C. Jaffrelot (eds), *Majoritarian State: How Hindu Nationalism is Changing India*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190078171.003.0001>
- Chaudhury, D.R. 2023, 04 30. Bangladesh Gives India Permanent Access to Chattogram, Mongla Ports. *The Economic Times*.
- Cheema, P.I. 2016. State of HR Violations by Indian Security Forces in IHK: Background and Current Situation. *NDU Journal* 6.
- Choudhary, M. 2023. The New US-China Flashpoint Threatens to Involve All Basin Counties; But Who Dominates World's Largest Bay. *Journal of Indo-Pacific Affairs*, pp. 99–105.
- Chow, M., Silva, S.D. 2024, 04 24. Sino-India Rivalry for Port Dominance in Bangladesh. *9Dashline*, <https://www.9dashline.com/article/sino-india-rivalry-for-port-dominance-in-bangladesh>
- Chowdhury, F.A. 2013. Geo-politics, Democratization and External Influence: The Bangladesh Case. *BRAC Institute of Governance and Development* 138.
- Chowdhury, M.I., Shibli, M.A., Khan, M., Idris, N., Hussain, S. 2026. *Unfolding the Truth: A Structural Diagnosis of Enforced Disappearance in Bangladesh*. Dhaka: The Commission of Inquiry on Enforced Disappearances.
- The Daily Inqilab. 2024, 11 08. Naufel Behind the Attempted Riots in Chittagong. *The Daily Inqilab*, <https://dailyinqilab.com/national/article/701614>

- The Daily Ittefaq. 2025, 08 09. A Riot in Bangladesh is Necessary for Awami League and India: Gayeshwar. *The Daily Ittefaq*, <https://www.ittefaq.com.bd/746052/%E0%A6%86%E0%A6%93%E0%A7%9F%E0%A6%BE%E0%A6%AE%E0%A7%80-%E0%A6%B2%E0%A7%80%E0%A6%97-%E0%A6%93-%E0%A6%AD%E0%A6%BE%E0%A6%B0%E0%A6%A4%E0%A7%87%E0%A6%B0-%E0%A6%9C%E0%A6%A8%E0%A7%8D%E0%A6%AF-%E0%A6%AC%E0%A6%BE%E0%A6%82%E0%A6%B2>
- The Daily Star. 2018, 12 06. Bangladesh's Election 'Internal Affair': India. *The Daily Star*, <https://www.thedailystar.net/bangladesh-national-election-2018/news/bangladeshs-election-internal-affair-india-1670017>
- The Daily Star. 2026, 02 10. Rab, DGFI Need to Be Disbanded. *The Daily Star*, <https://www.thedailystar.net/news/bangladesh/crime-justice/news/rab-dgfi-need-be-disbanded-4102561>
- Das, B. 2024, 10 17. The Strategic Lifeline: Securing the Siliguri Corridor amid Escalating Chinese Expansion. *Boder Lines*, <https://www.borderlens.com/2024/10/17/the-strategic-lifeline-securing-the-siliguri-corridor-amid-escalating-chinese-expansion/>
- Dent, T. 2023, 11 21. The Strait of Malacca's Global Supply Chain Implications. *Institute for Supply Management*, <https://www.ismworld.org/supply-management-news-and-reports/news-publications/inside-supply-management-magazine/blog/2023/2023-11/the-strait-of-malaccas-global-supply-chain-implications/>
- Dhaka Tribune. 2024, 12 19. Dr Yunus Urges Pakistan to Resolve 1971 Issues for Improved Ties. *Dhaka Tribune*, <https://www.dhakatribune.com/bangladesh/foreign-affairs/368577/dr-yunus-urges-pakistan-to-resolve-1971-issues-for>
- Doungel, L. 2021. Colonial Administration in Excluded and Partially Excluded Areas of Undivided Assam with Special Reference to Lushai Hills. In: M.C. Behra (ed.), *Tribe-British Relations in India*. Singapore: Springer, pp. 307–320. https://doi.org/10.1007/978-981-16-3424-6_19
- Dutta, S., Saikia, G., Gogoi, A., Pegu, P. 2024. Conflict and Consolidate: The British Colonial. *Education Administration: Theory and Practice* 30(6), pp. 672–676.
- Financial Express. 2024, 06 11. Economy in a Shambles and Budget Risks Debt-trap. *Financial Express*, <https://today.thefinancialexpress.com.bd/first-page/economy-in-a-shambles-and-budget-risks-debt-trap-1718043548>
- Firstpost, 2024, 12 17. PM Modi's Vijay Diwas Post, with no Mention of Bangladesh, Rattles Yunus Govt. *Firstpost*, <https://www.firstpost.com/world/pm-modis-vijay-diwas-post-with-no-mention-of-bangladesh-rattles-yunus-govt-13845069.html>
- Ganguly, M. 2014, 01 24. India Should Step in to Find a Way Out in Bangladesh. *Human Rights Watch*, <https://www.hrw.org/news/2014/01/24/india-should-step-find-way-out-bangladesh>

- Grare, F. 2024, 08 13. Hasina's Downfall May Create New Opportunities in Bangladesh for China. *Australian Strategic Policy Institut*, <https://www.aspistrategist.org.au/hasinas-downfall-may-create-new-opportunities-in-bangladesh-for-china/>
- Haider, Z. 2009. A Revisit to the Indian Role in the Bangladesh Liberation War. *Journal of Asian and African Studies* 543. <https://doi.org/10.1177/0021909609340062>
- He, H., Nie, J., Wang, Y. 2018, 06 26. China's Assistance for Chittagong Port Development, Not a Military Conspiracy. *The Daily Star*, <https://www.thedailystar.net/opinion/perspective/chinas-assistance-chittagong-port-development-not-military-conspiracy-1595092>
- The Hindu. 2024, 06 24. Northeastern States Step Up Vigil along Bangladesh Border. *The Hindu*, <https://www.thehindu.com/news/national/northeast-states-step-up-vigil-along-bangladesh-border/article68492568.ece>
- Hindustan Times. 2024, 06 10. Sonia Gandhi, Rahul, and Priyanka Meet Bangladesh PM Sheikh Hasina in New Delhi. *Hindustan Times*, <https://www.hindustantimes.com/india-news/sonia-gandhi-rahul-and-priyanka-meet-bangladesh-pm-sheikh-hasina-in-new-delhi-101718011519459.html>
- Inland Waterways Authority of India. 2024, 04 16. Cargo Potential of Waterways in North East. *Inland Waterways Authority of India*, <https://iwai.nic.in/departments/north-east-region-cell/cargo-potential-of-waterways-in-north-east>
- Islam, A.T., Talukdar, S., Akhter, S., Eibek, K.U., Rahman, M., Pal, S., ..., Mosavi, A. (2022). Assessing the Impact of the Farakka Barrage on Hydrological Alteration in the Padma River with Future Insight. *Sustainability* 14(9), 5233, pp. 2–26. <https://doi.org/10.3390/su14095233>
- Kanungo, P. 2019a. Sangh and Sarkar: The RSS Power Centre Shifts from Nagur to New Delhi. In: A. Chatterji, T. Hansen, C. Jaffrelot (eds), *Majoritarian State: How Hindu Nationalism is Changing India*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190078171.003.0008>
- Kanungo, P. 2019b. The RSS Power Centre Shifts from Nagpur to New Delhi. In: A.P. Chatterji, T.B. Hansen, C. Jaffrelot (eds), *Majoritarian State: How Hindu Nationalism is Changing India*. Oxford: Oxford University Press.
- Kapur, R., Mohsina, N. 2020, 03 03. The Shift to Majoritarian Politics and Sectarianism in India: Domestic and International Responses. *Middle East Institute*, <https://www.mei.edu/publications/shift-majoritarian-politics-and-sectarianism-india-domestic-and-international>
- Khurana, G.S. 2008. String of Pearls' in the Indian Ocean and Its Security Implications. *Strategic Analysis* 18. <https://doi.org/10.1080/09700160801886314>
- Krishnan, M. 2024, 11 01. Why India Welcomes Bangladesh Election Result. *Deutsche Welle*, <https://www.dw.com/en/why-india-welcomes-bangladesh-election-result/a-67950471>

- Laskar, R.H. 2024, 12 18. China Building Villages Near Doklam in Bhutan: Satellite Data. *Hindustan Times*, <https://www.hindustantimes.com/india-news/china-building-villages-near-doklam-in-bhutan-satellite-data-101734489589437.html>
- Light Castle Analytics Wing. 2020, 11 21. India Bangladesh Transit Treaty (Part I): The Costs and the Opportunities. *Light Castle Partners*, <https://lightcastlepartners.com/insights/2020/11/india-bangladesh-transit-treaty-part-i-the-costs-and-the-opportunities/>
- Mahmud, A.A. 2009, 03 04. 4-party Bigwigs Were in Plot, Accused Say. *The Daily Star*, <https://www.thedailystar.net/news-detail-78433>
- Mahmud, F., Sarker, S. 2024, 08 08. 'Islamophobic, Alarmist': How Some India Outlets Covered Bangladesh Crisis. *Al Jazeera*, <https://www.aljazeera.com/news/2024/8/8/islamophobic-alarmist-how-some-india-outlets-covered-bangladesh-crisis>
- Marine Insight. 2024, 11 20. Bangladesh Welcomes First-ever Direct Cargo Shipment from Pakistan. *Marine Insight*, <https://www.marineinsight.com/bangladesh-welcomes-first-ever-direct-cargo-shipment-from-pakistan/>
- Mehta, P.B. 2011. Do New Democracies Support Democracy? Reluctant India. *Journal of Democracy* 104. <https://doi.org/10.1353/jod.2011.0074>
- Minorities at Risk. N/A. Minority Group Assessments for Asia. *Minorities at Risk*, <http://www.mar.umd.edu/assessments.asp?regionId=3>
- Mushahary, J., Daimary, B., Baglari, J., Basumatary, K., Medhi, M., Narzary, P.K., Basumatari, S. 2025. The Exit of Sheikh Hasina and the Future of Geo-Political Dynamics of Indo-Bangladesh Relations. *Open Access Library Journal*, pp. 1–19. <https://doi.org/10.4236/oalib.1114345>
- Noyon, A.U. 2023, 10 01. How China's Belt and Road Changing Bangladesh's Economy and Infrastructures. *The Business Standard*, <https://www.tbsnews.net/economy/how-chinas-belt-and-road-changing-bangladeshs-infrastructures-709826>
- Parven, A., Hasan, M. 2018. Transboundary Water Conflict between Bangladesh and India: Water Governance Practice for Conflict Resolution. *International Journal of Agricultural Research, Innovation and Technology* 80. <https://doi.org/10.3329/ijarit.v8i1.38233>
- Paszak, P. 2021, 02 28. China and the "Malacca Dilemma". *Warsaw Institute*, <https://warsawinstitute.org/china-malacca-dilemma/>
- Patnaik, J.K. 2008. *Mizoram: Dimensions and Perspectives: The Society Economy and Polity*. New Delhi: Concept Publishing Company.
- Pawlak, C. 2024. *Cause-effect-loop*. Lodz: University of Lodz.
- Rahman, M.M. 2024. China's Investment in Bangladesh: Backdrop of Debt Trap. *International Journal of Applied Research and Sustainable Sciences* 2(10), pp. 841–854. <https://doi.org/10.59890/ijarss.v2i10.2637>
- Rahman, S. 2025, 07 17. Karnaphuli Tunnel Expects Financial Losses Approx BDT 1.7 Billion. *Boinik Barta*, <https://en.bonikbarta.com/business/qNJHxjJwPY0utb2h>

- Rahman, S.A. 2024, 09 07. Fearing Reprisals, Hasina's Supporters Flee Bangladesh. *Voice of America*, <https://www.voanews.com/a/fearing-reprisals-hasina-s-supporters-flee-bangladesh-/7775116.html>
- Rahman, S.A. 2024, 11 28. Tensions Peak as Bangladesh Blames India for 'Spreading Misinformation'. *Voice of America*, <https://www.voanews.com/a/tensions-peak-as-bangladesh-blames-india-for-spreading-misinformation-/7895753.html>
- Rahmati, F., Ali, M.A., Kamraju, M. 2020. A Study on Strategic Location of Siliguri Corridor and Its Issues. *International Journal of All Research Education and Scientific Methods* 8(7), pp. 5–9.
- Riaz, A. 2014. Shifting Tides in South Asia: Bangladesh's Failed Election. *Journal of Democracy* 119. <https://doi.org/10.1353/jod.2014.0034>
- Rushd, A. 2024. *Raw in Bangladesh*. Dhaka: The Mavericks Studio.
- Sharma, R. 2024, 06 30. India's Plan to Develop "China Chokepoint" at Strategic Andaman & Nicobar Islands, in the Eye of Storm. *The Eurasian Times*, <https://www.eurasiantimes.com/indias-plan-to-develop-china-chokepoint-at-strategic-andaman-nicobar-islands-in-the-eye-of-storm/>
- Shih, G., Nakashima, E., Hudson, J. 2024, 08 15. India Pressed U.S. to Go Easy on Bangladeshi Leader before Her Ouster, Officials Say. *The Washington Post*, <https://www.washingtonpost.com/world/2024/08/15/india-bangladesh-sheikh-hasina/>
- Singh, G. 2024, 08 12. Chinese Media Is Pushing Beijing as a Neutral Party in Bangladesh. *Deccan Herald*, <https://www.deccanherald.com/opinion/chinese-media-is-pushing-beijing-as-a-neutral-party-in-bangladesh-3146845>
- Singh, R.P. 2021, 05 23. How the Mukti Bahini Was Trained. *The Daily Star*, <https://www.thedailystar.net/in-focus/news/how-the-mukti-bahini-was-trained-2097481>
- TRT World. 2025, 11 30. Bangladesh Blames India, ex-PM Hasina for 2009 Massacre of Army Officers. *TRT World*, <https://www.trtworld.com/article/d79dbc98ee48>
- Uprati, K., Salman, S. 2011. Legal Aspects of Sharing and Management of Trans-boundary Waters in South Asia: Preventing Conflicts and Promoting Cooperation. *Hydrological Science Journal* 56(4), pp. 641–661. <https://doi.org/10.1080/02626667.2011.576252>
- Wolf, S.O. 2014. *China's Strategic Interests and Its Impacts on Bangladesh*. Heidelberg: Institute of South Asian Studies.
- World Economics. 2026. Bangladesh Debt-to-GDP Ratio. *World Economics*, <https://www.world-economics.com/GrossDomesticProduct/Debt-to-GDP-Ratio/Bangladesh.aspx>

Lt. Col. (res.) Cezary Pawlak, PhD – social sciences/security studies, specialist in crisis management, trend identification, threat forecasting, impact assessment, and hybrid operations, including security management systems. Many years of work in the Ministry of National Defence in line positions as well as staff roles from tactical to strategic levels. Worked in NATO structures. Participant in four combat missions, the author of many scientific and journalistic publications as well as a number of lectures on crisis operations, forecasting, state resilience, and hybrid activities. Currently a university lecturer in the Piotrkowska Academy in Piotrków Trybunalski, Poland.

Naimul Hamid Riaz, Bachelor of Laws, Chittagong Independent University, Chittagong, Bangladesh, MA in international and political studies, specialisation: conflict management and negotiations, University of Lodz, Poland. Present: M.Phil student/researcher, department of international relations, University of Chittagong, Chittagong, Bangladesh.

